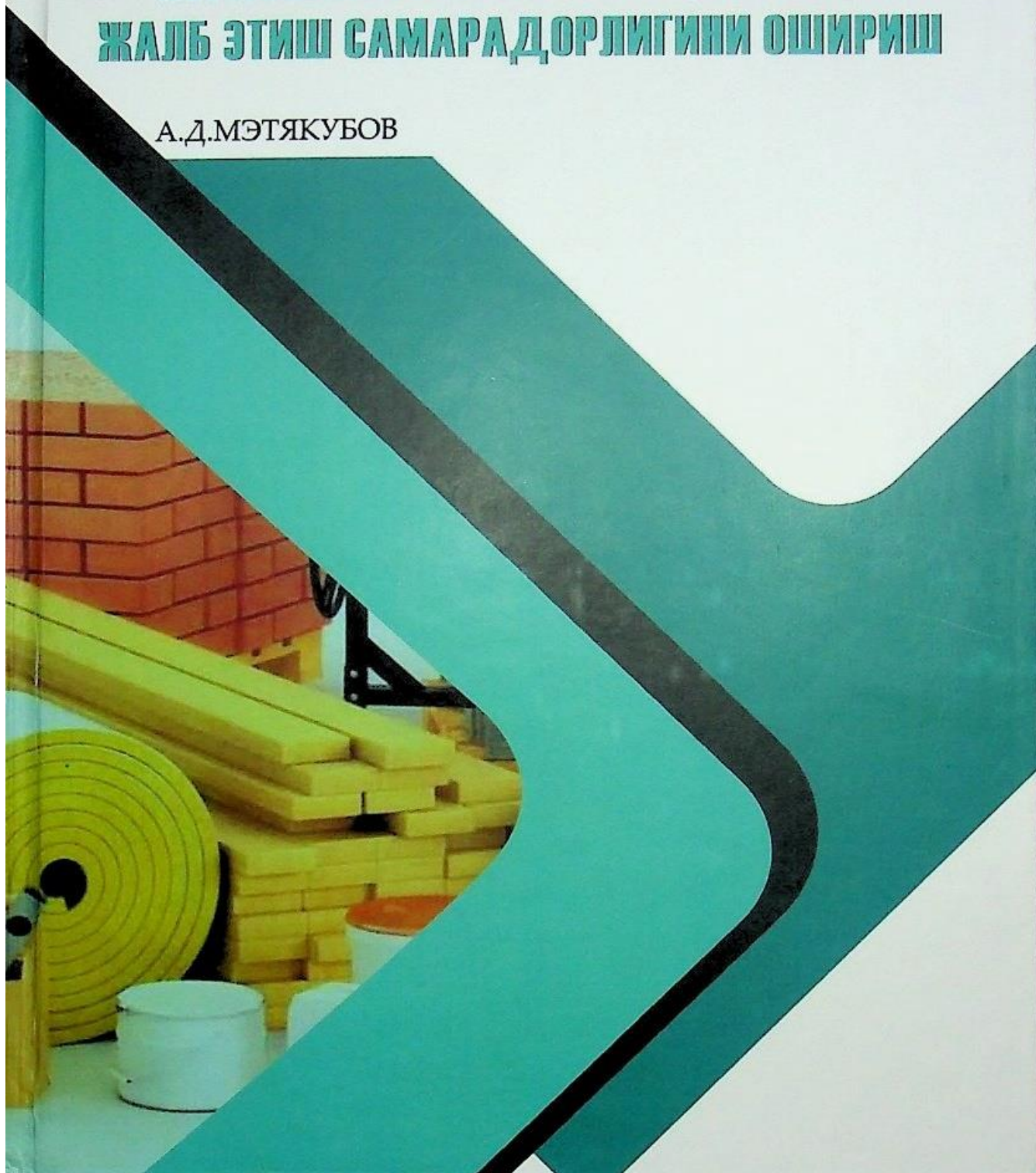


1ЭМЗ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚУРИЛИШ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ АРХИТЕКТУРА-ҚУРИЛИШ ИНСТИТУТИ

ҚУРИЛИШ МАТЕРИАЛЛАРИ САНОАТ КОРХОНАЛАРИГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ

А.Д.МЭТЯКУБОВ



**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚУРИЛИШ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ АРХИТЕКТУРА-ҚУРИЛИШ ИНСТИТУТИ**

МЭТЯКУБОВ АЗАМАТ ДЖУМАНАЗАРОВИЧ

**ҚУРИЛИШ МАТЕРИАЛЛАРИ САНОАТ КОРХОНАЛАРИГА
ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШ САМАРАДОРЛИГИНИ
ОШИРИШ**

монография

ТОШКЕНТ – 2021

Мэтякубов А.Д. Қурилиш материаллари саноат корхоналарига инвестицияларни жалб этиш самарадорлигини ошириш, моног. – Т: “_____” нашриёти, 2021. 183 бет.

Ушбу монография қурилиш материаллари саноатига инвестицияларни жалб этишнинг бошқариш самарадорлигини ошириш масалаларига бағишланади. Монографияда саноат корхоналарига инвестицияларни жалб этишни бошқаришнинг мазмун-моҳияти, ташкилий-ҳуқуқий асослари ва бу борада илғор хорижий давлатлар тажрибаларидан фойдаланиш, мустақиллик йилларида Ўзбекистонда қурилиш материаллари саноатининг инвестицион муҳитни янада ривожлантириш тенденциялари, бошқарув тизимини такомиллаштиришга оид давлат дастурларини амалга оширишнинг истиқболли йўналишлари, жумладан қурилиш материаллари ишлаб чиқариш саноатида инвестицион таъминотни бошқаришнинг замонавий усулларини самарали фойдаланиш, қурилиш материаллари саноати корхоналарига инвестицияларни жалб этиш ва бошқарув самарадорлигини ошириш каби масалаларни ёритишга илмий-услубий ва тизимли ёндашган ҳолатда тегишли таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Илмий муҳаррир:

Нуриμβетов Р.И. – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

Тақризчилар:

Қалмуратов Б.С. ҚДУ “Иқтисодиёт” кафедраси (PhD) доценти

Мирджалилова Д.Ш. – ТАҚИ “Иқтисодиёт ва қўчмас мулкни бошқариш” кафедраси (PhD) доценти

Мазкур монография Тошкент архитектура-қурилиш институтининг Илмий-техника кенгашининг 2021 24-сентябрги 3-сонли Қарори асосида наширга тавсия этилган.

КИРИШ

Жаҳон иқтисодиётида қурилиш индустрияси жадал суръатлар билан ривожланаётган тармоқлардан бирига айланмоқда. Мазкур тармоқнинг жаҳон умумий ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш таркибидаги улуши доимий ўсиб боришининг қурилиш материаллари ишлаб чиқариш саноати ҳамда бино ва иншоотлар қурилиши ҳажмининг ошишидаги аҳамияти катта. Дунё мамлакатлари ЯИМнинг 13 фоизи айнан шу тармоқда яратилаётганлиги, қурилиш инфратузилмасини барқарор ривожлантиришга муҳим аҳамият қаратилаётганидан далолат беради. 2021 йилда бутун дунё бўйлаб қурилиш материаллар бозори 1 триллион АҚШ долларида ошиши кутилмоқда. Осиё бозоридаги ўсиш дунёдаги энг муҳим кўрсаткичлардан бири бўлиши кутилмоқда.¹ Ушбу ўсиш айниқса, Хитойда жуда сезиларли бўлиб бунда ҳукуматнинг инфратузилма ва уй-жой лойиҳаларига инвестицияларни киритиш асосий омилларидан бири бўлган.

Жаҳонда қурилиш материаллари саноатига инвестицияларни жалб этишни бошқариш самарадорлигини ошириш юзасидан кенг қамровли илмий изланишлар олиб борилмоқда. Хусусан, қурилиш материаллари саноатида инвестицияларни тартибга солиш фаолиятини самарали бошқариш масалаларига тизимли ёндашиш, инвестиция жараёнларини бошқаришнинг замонавий усулларини такомиллаштириш асосида тармоққа инвестицияларни жалб этиш самарадорлигини таъминлайдиган иқтисодий ёндашувларни шакллантириш ва инвестицияларни жалб этиш механизмларини такомиллаштириш шулар жумласидан. Шу боисдан, мазкур тармоққа инвестицияларни жалб этишнинг бошқариш самарадорлигини ошириш орқали анъанавий қурилиш материаллари ўрнига энергия тежамкор ва энергия самарадор замонавий қурилиш материалларини ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш борасида илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

¹ <https://www.statista.com/topics/2983/construction-materials-industry/#dossierSummary>

Мамлакатимиз иқтисодиётининг муҳим тармоғи сифатида қурилиш материаллари саноатини сифат жиҳатидан ривожлантириш юзасидан кенг камровли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Хусусан, хорижий капитал иштирокида замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозланган қурилиш материалларини ишлаб чиқарувчи корхоналарда юқори сифатли, импорт ўрнини босувчи экспортбоп ва рақобатбардош қурилиш материалларини ишлаб чиқариш йўлга қўйилмоқда. Бироқ тармоқда инвестицияларнинг жалб қилиниши ва киритилаётган сармоялар миқдори ҳозирги давр талабларига тўлиқ жавоб бермайди. Шу сабабли қурилиш материаллари саноатига хорижий инвестицияларни киритиш устувор вазифалардан биридир. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «инвестиция муҳитини яхшилаш орқали мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига инвестицияларни, хусусан хорижий инвестицияларни фаол жалб этиш»² бўйича муҳим вазифалар белгилаб берилган. Мазкур вазифаларнинг самарали ижросини таъминлаш қурилиш материаллари саноатига инвестицияларни жалб этишнинг бошқариш самарадорлигини ошириш бўйича таклифлар ва тавсиялар ишлаб чиқишни тақозо этади.

²Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 январдаги 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили» да амалга оширишга оид давлат Дастури тўғрисида» ги ПФ-5308-сонли Фармони.

I.БОБ. МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШНИ НАЗАРИЙ ВА ИНСТИТУЦИОНАЛ АСОСЛАРИ

1.1. Миллий иқтисодиёт тармоқларига инвестицияларни жалб этиш моҳияти

Бугунги кундаги миллий иқтисодиётни ривожлантиришнинг долзарб масалаларидан бири ишлаб чиқаришга инвестицияларни жалб этиш ҳисобланади.

Иқтисодиёт назариясидан бизга маълумки, иқтисодиётнинг ўсиши ишлаб чиқаришнинг кенгайиши жамғариш даражасига боғлиқ. Жамғарилган маблағ эса, бу– инвестиция манбаидир. Ривожланган давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, йилига 6 фоиздан ортиқ иқтисодий ўсишни таъминлаш учун миллий жамғармалар ялпи ички маҳсулотнинг камида 25 фоизини, инвестициялар эса 30 фоизини ташкил этиши керак.

Инвестициялар моҳиятини ёритишдан олдин инвестиция тушунчаси ва унинг методологик масалаларига умумий ёндашиш, сўнгра унинг хусусий жиҳатларини илмий таҳлил қилиш лозим деб ҳисоблаймиз.

Инвестицияларнинг иқтисодий мазмун-моҳияти тўғрисида турлича фикр-мулоҳазалар мавжуд. Айтиб ўтиш жоизки, инвестицияга шу давргача аниқ бир таъриф берилмаган. Шунга қарамай, ўзбекистонлик иқтисодчи олимларнинг бу борада бир қатор ёндашувлари мавжуд. Жумладан, проф. Д.Ғ. Ғозибеков инвестицияларнинг иқтисодий мазмун-моҳиятини молиявий категория сифатида таҳлил этиб қуйидаги таърифни берган: “Инвестицияларнинг мазмуни аниқ ва ишончли манбалардан маблағлар олиш, уларни азалий ҳолда сафарбар этиш, рисклар даражасини ҳисобга олган ҳолда капитал қийматини сақлаш ва кўзланган самарани олишдан иборат бўлади”.³

Профессор Н.Ҳайдаров инвестициялар мазмун-моҳиятини қуйидагича таърифлайди: “Инвестиция – бу мулк шаклидан қатъий назар, тадбиркорлик асосида фаолият кўрсатаётган жисмоний ва юридик шахслар ёки давлатнинг

³Ғозибеков Д.Ғ. Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. –Т.: Молия, 2003. –Б.26.

иқтисодий ва ижтимоий самара олиш мақсадида ўз бойликларини қонун доирасида бўлган ҳар қандай тадбиркорлик объектига сарфлашдир”.⁴

Академик С.С. Ғуломовнинг таърифича: “Инвестиция деб, ҳар бир инвесторнинг ихтиёридаги молиявий, моддий ва ақлий бойликларини бирламчи иқтисодий самара олиш мақсадида бирор бир инвестицион объектга сарфлашга айтилади”.⁵

Иқтисодчи олимлар Ш.Н.Зайнутдинов, Р.И.Нуримбетов, О.Ш.Маманазаровларнинг таърифига кўра “инвестиция” – у инвестор томонидан фойда олиш мақсадида бирор бир фаолиятни амалга ошириш учун капитал маблағларнинг, сармояларнинг жалб қилиниши тушунилади”.⁶ Шунингдек, М.А Икрамов ва М.Я. Ходжаевалар инвестиция тушунчасини қуйидагича таърифлайдилар: “Инвестиция – бу капитални жойлаштириш усули бўлиб, у капитал қийматини сақлаш ёки кўпайтириш ва ижобий миқдорда даромад келтириш”дир.⁷

и.ф.д. М.А Пардаевнинг таърифига кўра “инвестиция деганда мулкдорнинг (инвесторнинг) пул маблағи, қимматбаҳо қоғозлари, техникаси ва технологияси, машина ва жиҳозлари, мулкка эгалик ҳуқуқи, интеллектуал мулки кабиларни ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан фойда олиш мақсадида тадбиркор фаолиятига сарфлаш тушунилади.

и.ф.д. Н.А.Ҳошимова инвестиция тушунчасини қуйидагича ифодалайди: “Ҳозирда инвестиция дейилганда, жамиятни реал капиталини кўпайтирувчи иқтисодий ресурслар тушунилади”.⁸

и.ф.д. Ш.Ш. Шодмонов, У.В. Ғофуров, И.К. Мирзаевларнинг таърифи ҳам диққатга сазовордир, яъни “инвестициялар асосий ва айланма капитални

⁴Ҳайдаров Н.Х. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида корхоналар инвестицион фаолиятидаги молия-солиқ муносабатларини такомиллаштириш масалалари. И.Ф.Д. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.-Т.:2003. –Б.29.

⁵ Менежмент ва бизнес асослари (дарслик).-Т.:Меҳнат.1997. –Б.245.

⁶ Зайнутдинов Ш.Н., Нуримбетов Р.И., Маманазаров О.Ш. Минтақаларнинг инвестициявий жозибадорлигини ошириш йўллари. // Иқтисодиёт ва таълим.2017, №4, –Б.82.

⁷ Икрамов М.А., Ходжаева М.Я. Менежмент:словарь справочник.-Т.: Fazogive Print. 2007. –с.302.

⁸ Хошимова Н.А. Инвестиционный потенциал. -Т.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” 2014.-с.16

кайта тиклаш ва кўпайтиришга, ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтиришга қилинган сарфларнинг пул шаклидаги кўринишидир”.⁹

Умуман олганда, Ўзбекистонлик олимларнинг инвестиция тушунчасига берган таърифларини ўрганиб чиқиб, айтиш мумкинки, уларда ўзига хос ёндашувлар борлигини кўриш мумкин. Бозор иқтисодиёти талаблари мазмун-моҳияти нуқтаи назардан 2014 йил декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси “Инвестиция фаолияти тўғрисида” ги қонунининг қайта таҳририда инвестицияга берилган таъриф мазкур масалага ёндашув жиҳатдан мазмунан мос келади. Инвестиция тушунчаси моҳиятини методологик жиҳатдан янада чуқурроқ илмий таҳлил қилиш учун МДХ ва узоқ хорижий давлатларнинг инвестиция назариясини тадқиқ этган олимларнинг илмий изланишларини динамик равишда ўрганиб, улар илгари сурган қарашларни илмий такомиллаштиришни мақсадга мувофиқ деб ҳисобладик.

Хорижий давлатларда инвестиция назариясининг ривожланишида инглиз олими Адам Смитнинг алоҳида ўрни ва ҳиссаси борлигини таъкидлашни истар эдик. Кейинчалик инвестиция назарияси Дж.М. Кейнснинг илмий ишларида жиддий ривожлантирилди. Унинг янги ғояси шундан иборат эдики, фақат инвестиция, асло жамғарма эмас даромад келтиради. XX асрнинг иккинчи ярмида инвестицияни моделлаштириш интенсив равишда амалга оширилди. Собиқ Иттифокда ўша даврларда фаннинг ривожланиши маъмурий-бўйруқбозлик тизими таъсирида эди.

Фақат бу соҳада Россияда академик Т.Хачатуров бошчилигида капитал қўйилмалар самарадорлиги назарияси устида иш олиб борилиб асосан, инвестицион жараёнларни иқтисодий математик йўналишда изланишларга эътибор қаратгандилар. Барча давлатларда ўтиш иқтисодиёти билан бошланган ислохотлар фанга, фақат янги бозор атамаларини киритибгина қолмай, балки инвестиция назариясини чуқурлаштирди. Масалан, амалиётга “инвестиция”, “инвестицион сиёсат”, “инвестиция ресурслари”, “инвестицион

⁹ Шодмонов Ш.Ш., Ғофуров У.В., Мирзаев И.К. Иқтисодиёт назарияси. II-нашр, Ўқув қўлланма. -Т.:2007. – Б.120.

муҳит”, “инвестицион жараён” ва бошқалар кириб келди. Бу даврда хорижий муаллифлар ишларининг таржима қилиниши туфайли (С.Брю, Дж.М.Кейнс, П.Массе, С.Фишер, П.Самуэльсон, У.Шарп ва бошқалар) мамлакатимиз фанига “инвестиция” атамаси ва тушунчасининг кириб келиши ва кенг қўлланишига сабаб бўлди.

Унгача собиқ иттифоқ нашрларида кўпроқ “капитал қўйилма” атамаси ишлатилар эди. “Инвестиция” атамасининг кириб келиши мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг, бозор иқтисодиётига ўтиш муносабати билан “менежмент”, “маркетинг” тушунчалар” каби “инвестиция” тушунчаси ҳам фан ва амалиётда кенг қўлланадиган бўлди.

Агарда “инвестиция” атамасини чуқурроқ ўрганадиган бўлсак, унинг эволюцион динамикаси жадвалини тузиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.(1.1- жадвал)

Шундай қилиб, инвестициялар – мулкчиликнинг ҳар хил кўринишлардаги моддий, молиявий ва номоддий бойликларни ижтимоий-иқтисодий даромад олиш мақсадида муомалага киритишдир.¹⁰

Иқтисодий адабиётларда қайд этилганидек, инвестиция муаммоси билан боғлиқ бўлган, уни капитал қўйилмалар ўртасида боғлиқликни айтиб ўтиш зарур. Булар ўртасида бевосита ёки билвосита боғлиқлик мавжуд бўлиб, ҳар иккала илмий категория ўзига хос маънони англатади. Маълумки, “капитал қўйилма” тушунчаси собиқ иттифоқ даврида иқтисодиёт назарияси ва амалиётида кенг қўлланилар эди. Бозор иқтисодиётига ўтилгандан сўнг иқтисодиёт матнига “инвестиция” тушунчаси кириб келди. Ўзининг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда, бизнинг фикримизча инвестиция мазмуни капитал қўйилмага қараганда кенг маънони ифодалайди. Биринчидан пул, иккинчидан моддий ва номоддий асослар, учинчидан, қимматли қоғозлар билан узвий боғланган. Капитал қўйилмаларга эса фақат пул оқими сифатида

¹⁰ Ғозиев Д.Ғ. Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. -Т: Молия, 2003. –26 б.

каралган. Айрим адабиётларда бу тушунчалар бир хил маънони англатади, деган қарашлар ҳам бор.

1.1-жадвал

Манба	Ифода
Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход. М.: Дело, 1996. С 143	Инвестиция – бу маълум даврда тайёр маҳсулот оқими, яъни ундан иқтисодийда асосий жамғармаларни сақлаш ёки ошириш учун фойдаланилади.
Меркулов Я.С. Экономическая оценка эффективности инвестиций и финансирование инвестиционных проектов. М.: ИКЦ ДИС., 1997. с.159	Инвестиция атамаси лотинча “investive” сўздан келиб чиқиб, яъни эга бўлиш деган маънони англатади. Молиявий ва иқтисодий нуқтаи назардан инвестиция иқтисодий ресурсларни узоқ муддатга қўйиш, келажакда соф фойда яратиш ва олиш, олдинги умумий инвестицияни ошириш мақсадида сарфланадиган ҳаражат тушунилади.
Пийман Л.Дж., Джонк М.Д. Основы инвестирования. Пер. с англ. М.: Дело, 1999. с. 10	Инвестиция – бу ҳар қандай восита бўлиб, пулнинг қийматини сақлаш ёки кўпайтириш ёки даромадни ижобий миқдорини таъминлаш учун жойлаштирилади.
Бочаров В.В. Инвестиция. СПб.: Питер, 2002, с. 288	Инвестиция – бу тадбиркорлик фаолияти объектларига капитални пул, моддий ва номоддий шаклларда қўйиш, яъни буни натижасида фойда (даромад)га ва бошқа фойдали самарага эришиш тушунилади.
Ҳошимова Н.А. Инвестиционный потенциал. Т.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” 2014. 17-21 бетлар.	Ҳозирда инвестициялар бўйича шундай тушунчани айтиш мумкин, бу жамиятнинг реал капиталини оширишга қаратилган.
Маковецкий М.Ю. Инвестиционное обеспечение экономического роста: теоретические проблемы, финансовые инструменты, тенденции развития. М.: ”АНКИЛ”, 2005, с. 312	Инвестиция – бу жамғармани барча иқтисодий тизим қатнашчилари, тадбиркорлик ва бошқа фаолият турлари, қимматли қоғозлар ва бошқа активларга қўйиш мақсадида фойда (даромад) олиш ва ижобий (ижтимоий) самарага эришишдир.
Боди З., Кейн А., Маркус А. Дж. Принципы инвестиций. М.: Вильямс, 2008. с. 994	Инвестиция – бу ҳозирда пул ва бошқа воситаларни сарфлаб келажакдаги ютуқларни кутиш демакдир.
Маконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. М.: ИНФА-М, 2009. с. 944	Инвестиция – бу янги заводларни қуриш, дастгоҳ ва узоқ муддатга ишлайдиган жиҳозлар ва бошқаларга бўлган ҳаражатлардир.
Шарп У.Ф., Александер Г.Дж., Бэйли Дж.В. Инвестиции. М.: ИНФРА-М, 2009. с. 127	Кенг маънода инвесторлаш шуни билдирадики, бугун пулдан ажралиб, келажакда уни катта қилиб олиш. Ҳозирда пулни маълум ҳажмда бериш керак – муқофот кейинчалик келади, агар келса ҳам уни олдиндан миқдори ноаниқ бўлади.
Подшиваленко Г.П. Иностранные инвестиции. М.: КНОРУС, 2010. с. 118	Инвестиция – бу ҳаражатларни йиғиндиси бўлиб, иқтисодийнинг турли тармоқлари ва соҳалари, тадбиркорлик ва бошқа фаолият объектларига маълум муддатга капитал қўйишнинг шакллари мақсадга мувофиқ амалга оширишда фойда (даромад) олиш, инвесторлар қандай индивидуал ижобий мақсадларга эришишда ижтимоий самараси ҳам тушунилади.

Демак, инвестиция пул оқими ва у билан боғлиқ бўлган бошқа жиҳатларни бирлаштиради ва бошқаради. Экспертларнинг ҳисоби бўйича, бозор шароитида миллий даромаднинг катта қисми мамлакат аҳолисининг турмуш шароитини маълум даражада сақлаб туришга сарфланмоқда. Бу эса, ўз навбатида, иқтисодийнинг ўсиши учун йўналтирилган маблағларнинг ҳажмини камайтиради. Ривожланган давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, бир йилда 5-6 фоиздан ортиқ ўсишни таъминлаш учун миллий жамғармалар ЯИМнинг 25 фоизини, инвестициялар эса 28-30 фоизини ташкил этиши керак.

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда қулай молиявий сармоя муҳити яратилаётганлигига қуйидаги омилларга амал қилиши орқали эришиш мумкин:

- меъёрий-ҳуқуқий базанинг яратилганлиги;¹¹
- тадбиркорлик билан шуғулланиш қоидаларининг либераллашуви;¹²
- бизнесга солиқ ва божхона преференцияларининг тақдим этилиши;¹³
- саноат ва хизмат кўрсатишнинг устувор соҳаларини жадал ривожлантириш зарурлиги;¹⁴
- эркин иқтисодий ва махсус индустриал зоналарнинг яратилиши.¹⁵

Иқтисодий категория сифатида инвестициялар қуйидагича ифодаланиши мумкин:

¹¹“Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 4.12.1998й.; “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 30.04.1998й.; “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларинг кафолатлари ва ҳимоя чоралари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 30.04.1998й.; “Инвестиция ва пай фондлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 25.08.2015; Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг “Тўғридан-тўғри хусусий ҳорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони, 11.04.2005й; ва бошқалар.

¹² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 5 октябрдаги “Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатдан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4848-сон Фармони

¹³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 7 июндаги “Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4609-сон Фармони ва бошқалар.

¹⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 декабрдаги “2017-2019 йилларда тўқмачилик ва тикув-трикотаж саноатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги ПК-2687-сон Қарори.

¹⁵Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 26 октябрдаги. “Эркин иқтисодий зоналар фаолиятини фаоллаштириш ва кенгайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4853-сон Фармони; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 январдаги “Ургут”, “Гиждувон”, “Қукон” ва “Хазарасп” эркин иқтисодий зоналарини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-4931-сон Фармони.

- бирламчи авансдан капитални кўпайтириш мақсадида капитални ишлаб чиқариш объектларига жойлаштириш;

- инвестицион лойиҳаларни амалга оширишда инвестиция фаолияти иштирокчилари ўртасида вужудга келадиган иқтисодий муносабатлар.

Ривожланган иқтисодиётда инвестицияларнинг асосий қисми молиявий инвестициялаш институтларининг кенг миқёсда ривожланиши реал инвестицияларнинг ошишига сабаб бўлади.

Инвестиция муҳити давлат органларининг бошқариш фаолияти таъсирида шаклланади. Шунинг учун давлатнинг инвестиция сиёсати институционал ўзгаришларга ҳам боғлиқдир. Ўзбекистонда ҳам ишлаб чиқаришнинг асосий капиталига инвестицияларни жалб қилиш тизими йилдан йилга такомиллашиб бормоқда. Ҳозирда инвестицияларга бўлган муносабатларда институционал ўзгаришларга асосланган қонун ва қарорлар ишлаб чиқилган. Республика иқтисодиётига инвестицияларни жалб қилишнинг зарурлиги, улардан қайта ишлаш ёки янгилашга бўлган талабнинг сақланиб қолганлиги, саноат тармоғида моддий-техника базасининг пастлиги, республика миллий даромадини жамғариш билан истеъмол ўртасидаги нисбатнинг истеъмол томонга кўпроқ сарфланаётгани ва бошқа сабаблар билан изоҳланади.

Ўзбекистон Республикасида хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва бошқариш билан шуғулланадиган расмий инвестициялар ваколатлари ва ҳуқуқлари қуйидаги йўналишлардан иборат: Қулай инвестицион муҳитни шакллантириш билан бирга, узоқ муддатга капитал қўйишни рағбатлантирувчи механизмни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун қуйидагиларни тартибга келтириш зарур:

- рақобатни ривожлантириш;

- монополияни чеклаш;

- қимматли қоғозлар ўртасида мақсадли капитал ҳаражатларни тез қоплайдиган ва қўшимча ишлаб чиқаришни ташкил эта оладиган тармоқ ва соҳаларни киритиш мумкин. Масалан, қурилиш материаллари, металл қайта

ишлаш, технологик ускуналар яратиш ва ҳ.з. Ушбу соҳаларга уй-жой қурилиши, қишлоқ хўжалик хом-ашёсини қайта ишлаш ва инфратузилма объектлари қиради. Ўзбекистонда инвестициялар қуйидаги шаклларда амалга оширилиши мумкин:¹⁶

- юридик шахслар ёки уларнинг устав жамғармаларида (капиталларда) улушли иштирок этишини таъминлаш шу, жумладан мол-мулкни ёки акцияларни олиш;

- қимматли қоғозларни шу жамладан, Ўзбекистон Республикаси резидентлари томонидан эмиссия қилинган қарз мажбуриятларни олиш;

- концессияларни, шу жумладан табиий ресурсларни қидириш, қазиб олиш, ишлаб чиқиш, улардан фойдаланиш мумкин бўлган концессияларни олиш;

- мулк ҳуқуқини, шу жумладан, улар жойлашган ер учаскалари билан биргаликда савдо ва хизмат кўрсатиш соҳалари объектларига, турар жойларга мулк ҳуқуқини, шунингдек ерга ҳамда бошқа табиий ресурсларга эгалик қилиш ва улардан фойдаланиш, шу жумладан, ижара асосида фойдаланиш ҳуқуқини қонун ҳужжатларига мувофиқ бериш;

- инвестицияларни қонун ҳужжатларига зид бўлмаган бошқа шаклларда амалга ошириш мумкин.

Иқтисодиётнинг устувор тармоқларини ривожлантириш учун инвестицияларни жалб қилиш сиёсати мавжуд маблағларда, вақтдан ва имкониятлардан самарали фойдаланишга, турли хил рискларни, мавжуд шарт-шароитларни ҳисобга олган ҳолда маблағларни самарали жойлаштиришга ва унинг кириб келишини рағбатлантиришнинг турли йўллари ишлаб чиқишга қаратилган.

Ўзбекистонда инвестиция фаолиятини давлат томонидан бошқариш учун ҳукумат томонидан бир қатор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқилган

¹⁶“Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни, 1998 йил 24 декабрь.

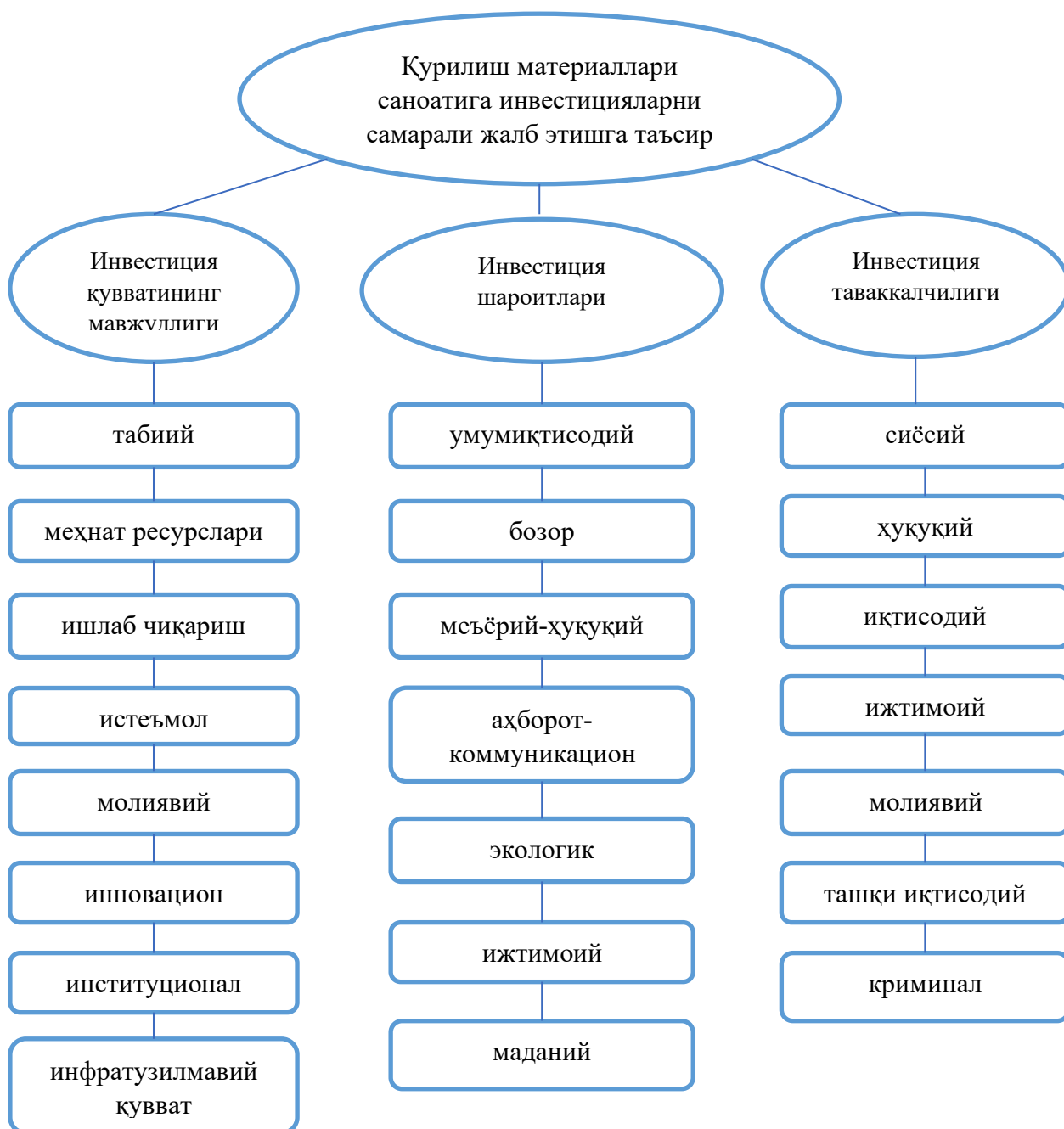
ва қабул қилинган. Ушбу меъёрий ҳужжатлар инвестиция фаолиятини тартибга солиш бўйича ҳуқуқий тизимни шакллантиришга асос бўлиб хизмат қилади. Бундан ташқари, давлатнинг инвестиция фаолиятига қандай воситалар орқали таъсир кўрсатиши ҳам муҳим масалалардан ҳисобланади. Мамлакатда инвестиция фаолиятини тартибга солишнинг ҳуқуқий асослари қуйидаги 1.1- расмда акс эттирилган.



1.1.расм. Ўзбекистон Республикасида инвестиция фаолиятини тартибга солишнинг ҳуқуқий асослари¹⁷

Фикримизча, Ўзбекистон иқтисодиёт тармоқларига инвестицияларни муваффақиятли жалб этиш маълум даражада қуйидаги омилларга боғлиқ (1.2 расм):

¹⁷ Манба: Муаллиф томонидан тузилган.



1.2-расм. Қурилиш материаллари саноатига инвестицияларни самарали жалб этишга таъсир этувчи омиллар¹⁸

- биринчидан, инвестиция қувватининг мавжудлигига. Уни табiiй, меҳнат захиралари, шунингдек, ишлаб чиқариш, истеъмол, молиявий, инновацион, институционал ва инфратузилмавий қувватлар ташкил этади;

- иккинчидан, мамлакатдаги мавжуд инвестиция шароитлари муҳим аҳамиятга эга. Буларга, умумиктисодий, бозор, меъёрий-ҳуқуқий, ахборот-коммуникацион, экологик, ижтимоий, маданий шароитлар киради;

¹⁸Муаллиф томонидан тузилган

-учинчидан, инвестиция таваккалчилиги омиллари. Булар ўз ичига сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий, молиявий, ташқи иқтисодий, криминал ва ҳ.к.лар киради. Улар хорижий инвесторларнинг инвестиция қуввати ва инвестиция шароитларининг қулай афзалликларидан фойдаланиш бўйича вазифаларга қарама-қарши туради.



1.3-расм. Инвестицияларни жалб этишга йўналтирилган омиллар гуруҳи¹⁹

Барча гуруҳ омиллари бир-бири билан узвий алоқада ҳаракат қилади. Масалан, етарли даражада жалб қилувчи бўлмаган инвестиция шароитлари, ҳатто, юқори қувватли инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш имкониятларини ҳам пасайтириб юборади. Қулай инвестиция муҳити ўз навбатида инвестицияларни жалб қилишнинг асосий пойдевори ҳисобланади.

Ушбу жараёни юқоридаги 1.3- расм асосида кўришимиз мумкин.

¹⁹Манба:Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Ўзбекистонда охирги йилларда инвестицион жозибадорлик суръатида барқарорликка эришилди. Ушбу ҳолатни киритилган инвестицияларнинг молиялаштириш манбаларида кўришимиз мумкин(1.2-жадвал).

Бугунги кунда инвестицияларни иқтисодиётга жалб этишининг бир қанча шакллари мавжуд, яъни:

- ўзаро ҳамкорликда ва улушларни тақсимлаш орқали қўшма корхоналарни ташкил этиш;

- йирик чет эл компаниялари шўъба корхоналари ва филиалларини яратиш;

- концессия ва лизинг шартномаларини тузиш;

- тендерлар эълон қилиш;

- эркин иқтисодий ва махсус индустриал зоналарни ташкил этиш;

- молиявий активларни сотиш ва сотиб олиш.

Инвестицияни жалб этиш фаолиятини амалга ошириш учун тармоқларда, компанияларда ҳам инвестицион жозибадорлик рейтингини таҳлил қилиб, улардаги ўзгаришларни ҳисоблаб бориш зарурдир. Бунда, асосан инвестицияларни иқтисодиёт соҳаларига мос равишда жалб этишнинг комплекс дастурини ишлаб чиқиш ва унда тармоқларни асосан уч гуруҳга, яъни ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва ижтимоий соҳаларга бўлиб, инвестицияни устувор даражада реал секторга жалб этиб сўнг қолган соҳаларни ривожлантиришга жалб этилса, мақсадга мувофиқ бўларди.²⁰

Маълумотларни таҳлил қиладиган бўлсак, чет эл инвестициялари ва кредитлари улуши 2010 йилда 26,4 фоизни ташкил этган бўлса шу йилдан кейин пасайиш тенденцияси кузатилиб 2013 йилда 18,1 фоизни ташкил этган бўлса кейинги йилларда ўсиш ҳолати кузатилган ҳолда 2019 йил якунлари бўйича 43,6 фоизга тенг бўлган. Корхоналар ва аҳоли маблағларининг ҳиссаси 2010 йилда 52,5 фоиздаги тенг бўлган бўлса 2019 йилга келиб 29,3 фоизга тенг бўлган(1.2-жадвал).

²⁰ Х.Х.Имомов Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. Тошкент 2010

**Ўзбекистон Республикасида асосий капиталга киритилган
инвестицияларнинг молиялаштириш манбалари, фоизда²¹**

Кўрсаткичлар	йиллар										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020 *
Жами	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>шу жумладан молиялаштириш манбалари бўйича:</i>											
Республика бюджети	5,2	5,5	4,7	5,0	4,2	4,2	4,3	4,8	4,6	9,0	6,5
Корхоналар ва аҳоли маблағлари	52,5	57,1	56,0	57,9	57,7	56,1	54,4	47,3	42,0	29,3	34,6
Банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари	9,0	10,6	10,3	9,7	10,4	11,0	10,8	12,7	17,8	13,8	14,1
Чет эл инвестициялар и ва кредитлари	26,4	19,8	19,0	18,1	18,6	18,5	20,7	23,8	24,3	43,6	42,9
Бошқа маблағлари	6,9	7,0	10,0	9,3	9,1	10,2	9,8	11,4	11,3	4,3	1,9

Юқорида айтиб ўтилганидек, киритилган инвестицияларнинг молиялаштириш турлари ва манбаларини ўрганиш уларни ўзгаришини таҳлил қилиб бориш инвестициялар самарадорлигини оширишга хизмат қилиши мумкин. Бунда нафақат ҳорижий инвестициялар, балки республика бюджетидан ва бошқа турдаги инвестиция манбаларини кенгайтириш компаниянинг ишлаб чиқариш салоҳиятини оширади. Айниқса корхона ва аҳоли маблағларидан кенг фойдаланиш яхши самара беради.

Иқтисодиётнинг тармоқларида таркибий ўзгаришларни амалга оширишни янада чуқурлаштириш, корхоналарнинг инвестицион фаолиятини жадаллаштириш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан қайта қуrollантириш орқали инвестицион дастурларни амалга ошириш, янги иш

* дастлабки маълумот

²¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

ўринларини яратишда инвестиция дастурларини тузиш ва амалга оширишни самарали ташкил этишни тақозо қилади. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт, Молия, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги ва бошқалар билан инвестицион дастурларнинг параметрларини ўрганиш, таққослаш ва ривожлантириш жалб этилаётган инвестицияларни самарадорлигини таъминлайди.

Буларнинг барчаси 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясининг иқтисодий дастуридан ўрин олганлиги билан аҳамиятлидир. Бу эса ўз навбатида иқтисодиётга инвестицияларни жалб этишни ривожлантиришга қаратилган бўлиб, унинг институционал асосини мустаҳкамлайди.

Шундай қилиб, инвестициянинг мазмун-моҳияти, методологиясини ўрганиш ва институционал асосларни билиш, структуравий ўзгаришлар билан узвий боғланган ҳолда тадқиқотларни амалга ошириш ички иқтисодиётни ривожлантиришнинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

1.2. Ўзбекистон иқтисодиётига инвестицияларни жалб этишнинг институционал асослари

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг асосий вазифаларидан бири сифатида мамлакатда иқтисодий жараёнларни бошқаришда институционал ўзгаришларни амалга ошириш билан белгиланди. "Институционал" сўзи инглиз тили луғатида давлат даражасида, унинг минтақалари ва иқтисодиёт тармоқларида бошқариш тизимини, тузилишини самарали ривожлантиришдан иборатдир.

Институционал ўзгаришлар назарияси ва амалиёти билан Ўзбекистонда бир қатор олимлар илмий изланишлар олиб борганлар сирасига академиклар И.Искандеров, С. Ғуломов, иқтисод фанлари доктори, профессорлар Б.Беркинов, А.Ишмухамедов, А. Расулов, Т.Аҳмедов, Ш.Юлдашев, Ш.Шодмонов ва бошқаларни киритиш мумкин.

Инвестиция ҳар қандай мамлакатнинг иқтисодий мустақиллиги ва унинг ривожланишини таъминлайдиган асосий макро даражадаги кўрсаткич (индикатор) ҳисобланади. Инвестициялар юқорида айтиб ўтилганидек, ички ва ташқи инвестицияларга бўлинади.

Инвестицияларни жалб этиш ва унинг институционал ривожланишини амалга оширишда бу тушунча билан боғлиқ бўлган асосий билимларнинг боғликлигини билиш зарур бўлиб, булар:

1. Инвестиция сиёсати - инвесторнинг мақсади ва инвестиция қилинадиган маблағларнинг ҳажмини аниқлашни ўз ичига олади. Инвестиция мақсадлари даромад олиш билан бирга таваккалчиликни ҳам аниқлаштириб олиши зарур. Инвестиция жараёнининг бу босқичи асосий портфелга киритиш учун молиявий актларнинг потенциал турларини танлаб олиш билан тугалланади.

2. Инвестиция муҳити - Ўзбекистон Республикасига инвестицияларни киритиш ва сарфлаш учун қулай шароитларнинг мавжудлик ҳолатини қуйидагилар англатади:

- а) сиёсий ва иқтисодий барқарорлик;
- б) меъёрий-ҳуқуқий асоснинг яратилганлиги;
- в) бизнесга солиқ ва божхона преференцияларининг тақдим этилиши;
- г) тадбиркорлик билан шуғулланиш қоидаларининг либераллашуви;
- д) эркин иқтисодий зоналарнинг яратилиши.

3. Инвестицион салоҳият -бу инвестицион ресурсларни жорий ва узоқ муддатли ўзаро таъсир этадиган реал имкониятлардан фойдаланишни англатади. Бунда нафақат инвестициялардан фойдаланиш, балки унинг самарадорлиги ва рентабеллигини ошириб бориш кўзда тутилади.

4. Инвестицион фаолият - ҳаракатдаги субъектларнинг жамланган инвестицион фаолияти, яъни инвестицияларни амалга ошириш.

5. Инвестор -бу инвестицион фаолиятнинг субъекти бўлиб, ўзининг қарзга олиш, жалб этилган маблағлар, мулкый бойликлар, уларга бўлган ҳуқуқ,

шунингдек, интеллектуал мулк объектларида инвестицион фаолиятини амалга оширадиган шахс (шахслар).

Ушбу тушунчаларга иқтисодий адабиётларда турлича ёндашувлар ва ифодалар берилган.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки йилларидан иқтисодийётни кўтариш учун инвестицияларни жалб этишга алоҳида эътибор қаратилди. Дастлаб Ўзбекистон Республикасининг “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинди. Ушбу қонун мамлакатимизга инвестиция киритишни жонлантириш борасида институционал ўзгаришларга асос бўлди. Давлат инвестицияларни иқтисодийётга жалб этишда бош ислохотчи вазифасини бажаради. Давлат инвестицион жараёни ташкил этиш учун унинг миқдор жиҳатдан ўсишини тартибга солиш функциясини амалга ошириши зарур. Демак, инвестицион жараёни миллий ва халқаро даражада ҳам фақат ҳуқуқий тартибга солиш лозим.

Давлат шундай хусусиятга эгаки, бу ҳеч қандай фуқаролик ва халқаро хусусий ҳуқуқий субъектларга хос эмас, яъни ташқи ва ички сиёсатнинг асосий йўналишларини, стратегик дастурларнинг қабул қилишини аниқлайди, шу жумладан инвестицион дастурлар ва лойиҳаларни ҳам. Шунинг учун инвестиция фаолияти инвестицион сиёсатдан келиб чиқиб, бу ҳолат “Инвестицион фаолият тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 14 ва 15 моддаларида ифодаланган.

Инвестицион фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш қуйидагилар орқали амалга оширилади:

- инвестиция фаолиятининг қонуний асосларини такомиллаштириш, солиқ тизимини ривожлантириш, солиқ фоизларини дифференциаллаштириш;
- асосий фондлар амортизацияси ва инвестицияларнинг ўзлаштиришини тезлаштириш;
- стандарт, қоида ва меъёрларни ўрнатиш;
- антимонопол тадбирларни ўрнатиш;

- кредит ва баҳони шакллантириш сиёсатини ўтказиш;
- ердан ва бошқа табиий ресурслардан фойдаланиш шартларини аниқлаш;
- инвестиция лойиҳалари экспертизаси механизминини ўрнатиш;
- Ўзбекистон Республикаси инвестиция дастурига киритилган инвестиция лойиҳалари мониторингини амалга ошириш ва ҳоказо.

Қонун доирасида инвестиция фаолиятининг давлат томонидан тартибга солишнинг бошқа шакллари ҳам мавжуд. Марказлашган инвестициялар давлат инвестицияси бўлиб, давлат инвестиция фаолиятининг қуйидаги йўллар билан амалга оширади:

- давлат бюджети ва бюджетдан ташқари жамғармалар маблағлари ҳисобига тўғридан-тўғри молиялаштириш;
- Ўзбекистон Республикаси ҳукумати кафолати остида чет эл инвестиция ва кредитларининг жалб этиш.

Марказлаштирилган инвестицияларни бошқариш давлат инвестицияларининг мақсади, инвестициялаш шароити ва бу билан боғлиқ бўлган бошқа масалаларни ҳал қилади. Марказлаштирилган инвестицияларни бошқариш жойларда давлат ҳокимияти органлари ва ўз ваколати доирасида давлат бошқарув органлари томонидан амалга оширилади.

Ҳозирда ички ва ташқи инвестицияларни жалб этиш Ўзбекистон Республикаси инвестициялар бўйича давлат қўмитаси ваколатига киради. Шу билан бирга мақсадли давлат инвестицияларни киритиш катор давлат идоралари билан мувофиқлаштириш ишларига ҳам тегишли ҳисобланади.²²

Ҳозирги кунда республикаимиз иқтисодиётига инвестицияларни, хусусан чет эл инвестицияларининг кенгроқ жалб этиш мамлакатимизда ўтказилаётган иқтисодий ислохотларнинг самарали ижросини таъминлашга муҳим ҳисса қўшади. Инвестиция фаолиятининг амалга ошиши, айниқса хорижий

²²Иқтисодиёт вазирлиги; Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги; Давлат рақобат қўмитаси; Молия вазирлиги; Адлия вазирлиги; Ташқи ишлар вазирлиги; Ички ишлар вазирлиги; Давлат солиқ қўмитаси; Марказий банк ва бошқалар: “Ўзбекинвест” давлат суғурталаш компанияси; “Ўзбекинвестлойиҳа” миллий инжиниринг компанияси.

инвестициялар жалб қилинишида иштирокчи томонларнинг (инвестор ва инвестиция қабул қилувчи) бир-бирлари тўғрисида, ўзаро етарли ахборотга эга эмаслиги бу соҳадаги асосий тўсиқлардан бири ҳисобланади. Натижада, томонлар инвестиция фаолиятини амалга ошириш бўйича битимга келишишга қийналади, кўп ҳолларда эса шартнома тузиш умуман амалга ошмайди. Чет эллик инвесторлар учун Ўзбекистон иқтисодиётини жалб қилувчанлигини оширишнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:²³

- чет эллик ҳамкорларни жалб этиш учун солиқ ва божхона имтиёзлари;
- сиёсий барқарорлик;
- қулай географик жойлашув;
- маҳаллий ресурсларнинг мавжудлиги;
- арзон ишчи кучи;
- мамлакатнинг муҳим транспорт коридорлар туташувида жойлашганлиги;
- МДХ давлатлари билан ягона эркин савдо зонасида жойлашганлиги;
- банкларнинг молиявий аҳволини яхшилаш ва ишончлилигини ошириш ва ҳоказо.

Ҳозирги даврда ривожланаётган давлатларда чет эл инвестицияларини ўз миллий иқтисодиётига жалб этишнинг рақобат шакли йилдан-йилга ошиб бормоқда. Шу сабабли, хорижий инвесторларга яратилган қулайлик қайси давлатда устун даражада, яъни фойда олиш эҳтимоли қанча катта бўлса, айнан ўша давлат иқтисодиётига сармоя киритишга қизиқиш ортади. Бу эса бозор иқтисодиётининг нисбий самарадорлик қонунига мос келувчи ечим ҳисобланади, яъни қаерда самара олиш имконияти юқори бўлса, инвесторлар ўша ердаги бозорга кўпроқ интилади. Жаҳон валюта захираларининг беқарорлиги, молия-банк тизими, кредит қобилятининг кескин пасайиши ва инвестицион фаолиятнинг сусайиши билан боғлиқ мураккаб муаммолар кўплаб давлатлар иқтисодиётининг тикланиш ва ўсиш суръатларига салбий

²³ К.Г.Жаббаров Хорижий инвестициялар. Фанидан маърузалар матни. Жиззах-2009

таъсир кўрсатаётган бир шароитда мамлакатимиз молия-банк тизими барқарор ривожланмоқда ҳамда тижорат банкларининг инвестицион фаоллиги ошиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев Фармони билан Инвестициялар давлат қўмитаси ташкил қилганлиги²⁴ нафақат инвестиция фаолиятини ривожлантиради, балки ундан фойдаланиш самарадорлигини ҳам оширади. Асосан барча инвестиция лойиҳалари шу қўмита орқали белгиланади ва унинг бажарилиши назорат қилинади.

Ўзбекистонда давлат инвестиция сиёсатини амалга ошириш ва уни бошқариш инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Шундан келиб чиққан ҳолда бошқаришнинг турли жиҳатларини кўриб чиқиш ва улардан инвестиция амалиётида фойдаланиш ижобий самара беради. Чунки ҳозирги бозор иқтисодиётининг янги босқичида бошқариш муаммоларининг ечимини топиш зарур. Ушбу ҳолатни амалга оширишнинг амалдаги ҳолатини яхлит бир тизим шаклида ифодалаш мумкин (1.3-жадвал).

1.3-жадвал

Ўзбекистонда давлат инвестиция сиёсатини амалга ошириш тизими²⁵

Бошқарув даражаси	Бошқарувчи орган	Бошқарув объекти ва субъекти	Бошқариш мақсади	Бошқариш механизми
Қонунчилик соҳаси	Олий Мажлис, Вазирлар Маҳкамаси, Адлия вазирлиги	Иқтисодиёт-тадбиркорлик субъектлари ва инвестицион муҳит	Қулай самарали инвестицион муҳитни яратиш	Қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар
Молиявий-иқтисодий соҳа	Молия вазирлиги	Инвестицион-инжиниринг хизматлари бозори	Инвестицион фаолиятни назорат қилиш	Ҳимоявий ва жазо чоралари
Функционал соҳалар	Марказий банк, ТИАВ, ДСК, ДБК, Ўзстандарт, суғурта ташкилотлари	Пул-кредит бозори, хорижий ва маҳаллий инвесторлар, стандартлаш, суғурталаш, солиқ ва божхона қонунчилиги ижроси	Инвесторлар иқтисодий муносабатларини назорат қилиш	Низомлар, йўриқнома, стандартлар, қарорлар

²⁴Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 мартдаги“Ўзбекистон Республикаси инвестициялар бўйича давлат қўмитасини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-4996-сон Фармони.

²⁵Муаллиф томонидан тузилган.

Иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни янада чуқурлаштириш, корхона ва ташкилотларнинг инвестиция фаолиятини жадаллаштириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта куроллантириш дастурларини амалга оширишда хорижий инвестициялар, аввало, тўғридан-тўғри инвестицияларнинг ўрни жуда муҳимдир.

Ривожланган давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, чет эл инвестициясининг жалб қилиниши мазкур давлатларнинг юксак даражада тараққий этишида ҳал қилувчи омиллардан бири бўлиб хизмат қилади. Шу билан бирга Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан тақлиф этилган 2017-2021 йилларга қабул қилинган Ҳаракатлар стратегияси дастурида мамлакатимизда инвестиция муҳитини янада яхшилаш, замонавий корхоналарни барпо этиш орқали янги иш ўринларини яратишга алоҳида эътибор қаратилган. Бу борада мамлакатимизга тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни янада кенгроқ жалб этиш, шунингдек хорижий инвесторлар учун ишончли ҳуқуқий ҳимоя ва кафолатларни таъминлаш бўйича амалга оширилаётган ислохотлар муҳим ўрин эгаллайди.

Ўзбекистон Республикасининг “Хорижий инвестициялар тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинганига 20 йилдан ошди. Мазкур қонунга таяниб инвестициялар борасида қатор қарорлар, ҳуқуқий ҳужжатлар, низомлар ва бошқа норматив материаллар қабул қилинди. Буларнинг барчаси бир мақсадга, яъни инвестицион жазибадорликни оширишга қаратилган.

Мамлакатимизга чет эл инвестицияларини жалб этишнинг самарали бошқарувини йўлга қўйиш давлат органлари, вазирликлар ва турли ташкилотларга боғлиқ. Бу жараёни мувофиқлаштириш учун бир қатор расмий инвестицияларни мувофиқлаштирувчи органлар ташкил этилган (1.4-жадвал).

Ўзбекистон Республикасида хорижий инвестицияларни жалб этишнинг мувофиқлаштирувчи органлар²⁶

Вазирлар Маҳкамаси қошилаг иқтисодиёт фаолиятини мувофиқлаштириш департаменти	Жараёни жорий мувофиқлаштириш: - инвестицион фаолиятни, энг аввало хорижий инвесторлар билан тузилган лойиҳалар бўйича давлат томонидан қўллаб-қувватлаш учун зарур ҳукумат қарорларини тайёрлаш; - вазирликлар, идоралар ва бошқа давлат бошқаруви ташкилотларининг фаолиятини ташкил қилиш.
Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги ташкил этилди,	- Инвестицион сиёсат ва дастурларни ишлаб чиқиш. - корхоналарни ташқи иқтисодий фаолият иштирокчиси сифатида рўйхатга олиш; - хорижий компаниялар ваколатхоналарини аккредитациядан ўтказиш.
Давлат рақобат қўмитаси	Хусусийлаштириш жараёнида инвестицияларни бошқариш. Давлат мулкidan фойдаланишга фармойиш бериш.
Молия вазирлиги	Ташқи қарзлар соҳасидаги сиёсат йўналишларини белгилаш ва “Ҳукумат кафолатларини бериш”
Адлия вазирлиги	Хорижий инвестициялари мавжуд корхоналарни рўйхатдан ўтказиш.
Ташқи ишлар вазирлиги	Хорижий инвесторлар ва Ўзбекистонга бошқа давлатлардан келиб ишлаётган фуқароларга визалар бериш.
Ички ишлар вазирлиги	Хорижий инвесторларни ва хориждан келган фуқароларни яшаш жойи бўйича рўйхатдан ўтказиш.
Давлат Солиқ қўмитаси	Корхоналарни солиққа тортиш ва божхона фаолиятини такомиллаштириш
Марказий банк	Конвертациялаш жараёнини бошқариш ва амалга ошириш. Валюта маблағларидан оқилона фойдаланишни таъминлаш.
Ташқи иқтисодий алоқалар агентлиги	- хорижий инвесторларнинг инвестициялар соҳасидаги таклифлари бўйича маълумотлар банкни ташкил қилиш; - инвестицион муҳитни ўрганиш; - хорижий ва миллий инвесторларга лойиҳаларни амалга оширишга қўмаклашиш ва лойиҳаларни амалга ошириш мониторингини ташкил қилиш.
“Ўзбек инвест” Давлат суғурта комкомпанияси	Инвестицион хавф-хатардан инвестицияларни суғурталаш.
“Ўзбек инвест лойиҳа” Миллий инжиниринг компанияси	Инвестицион лойиҳаларга аввалдан ТИА тайёрлаш.
Қимматли қоғозлар бозори фаолиятини назорат қилиш ва мувофиқлаштириш Маркази	Қимматли қоғозлар бозорини бошқариш, назорат қилиш, ривожлантириш, ташкил қилишда давлат сиёсатини амалга ошириш. Портфель инвестицияларини иқтисодиётга жалб этиш.

2019 йилда мамлакатимиз иқтисодиётига киритилган хорижий инвестициялар 85437,2 миллиард сўм ташкил этди, хорижий инвестицияларнинг умумий ҳажмида тўғридан-тўғри инвестицияларнинг улуши 18,7 фоизга тўғри келиб, уларнинг ҳажми 2018 йилга қараганда 44,9 фоизга ортди.

Умуман олганда, бугунги кунда Ўзбекистонда инвестиция сиёсати қуйидаги тамойилларга асосланади:

²⁶Муаллиф томонидан тузилган.

- иқтисодиётга бевосита капитал маблағларни кенг жалб этишни таъминлайдиган ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларни таъминлаш;

- замонавий техника ва технологияни етказиб берувчи инвесторларга кенг имкониятлар яратиш;

- рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган энг муҳим устувор йўналишларга эътибор қаратиш;

- ташқи иқтисодий фаолиятни янада эркинлаштириш борасида аниқ мақсадни амалга ошириш.

Иқтисодиётни эркинлаштириш, тармоқлар таркиби ва тузилишини институционал ўзгартириш жараёнида қуйидаги долзарб вазифалар ҳал қилиниши лозим:

- давлат органлари, вазирликлар, қўмиталар, компанияларни бошқариш тизимини кам ҳаражатли ва самарали ташкил этиш;

- инвестиция билан шуғулланадиган идора ва ташкилотларни функционал бошқарув тизимига ўтказиш;

- компанияларда бошқарувнинг замонавий илғор усуллари жорий этиш, бошқарув кадрларини, маҳаллий ишчи ва ходимлар билими, маҳоратларини ошириш;

- ички бозорга товар (хизматлар) ишлаб чиқарувчи хўжалик субъектлари учун жаҳон бозорига киришга қулай имкониятлар яратиш;

- хорижлик инвесторларнинг қизиқишлари ва манфаатларини оширишни таъминлаш мақсадида хусусийлаштириш жараёнларини давом эттириш.

Ушбу вазифалардан келиб чиқиб, мамлакатимизда чет эл инвестицияларини худудлар, корхона ва компанияларга жалб этишнинг қуйидаги устувор йўналишларини белгилаш мумкин:

- табиий хомашё ресурсларини, шу жумладан, нефть ва газни ишлаб чиқариш, қайта ишлаш бўйича экологик тоза ишлаб чиқаришни ташкил этиш;

- фан сиғими юқори бўлган ва жаҳон бозорларида рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш, шу жумладан замонавий ахборот ва коммуникацион тизимларни ривожлантириш;

- транспорт ва хизмат кўрсатиш инфратузилмасини яхшилаш ва самарадорлигини ошириш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ихчам, арзон техника ва технологиялар асосида қайта ишлаш соҳаларини ривожлантириш;

- қурилиш материаллари ишлаб чиқаришни ривожлантириш, маҳаллий хомашёлардан кенг фойдаланиш;

- электр энергияни ишлаб чиқаришнинг муқобил усуллариини ошириб бориш ва энергияни тежамкор асбоб ускуналар билан таъминлаш;

- дори-дармонлар, замонавий тиббиёт техникаси асбобларини ишлаб чиқариш;

- иқтисодиётда модернизация ва диверсификация сиёсатини кучайтириш;

- туризм, индустриясини ривожлантириш.

Юқоридаги устувор йўналишларда фаолият юритишда хорижий инвесторларни сармояларини ҳимоялаш кафолатлари муҳим аҳамият касб этади. Ушбу нуқтаи назардан чет эллик инвесторларнинг ўз инвестицияларини ихтиёрий равишда суғурта қилиш ҳуқуқининг кафолатланганлиги уларнинг мулкини экспроприация қилиш ва бошқа хатарлардан муҳофаза қилинишни таъминлайди. Ўзбекистоннинг дунёдаги нуфузини ошиб бориш чет эл инвестицияларини жалб этиш учун яхши шароитларнинг яратилиши натижасида хорижий инвестициялар иштирокидаги қўшма корхоналарнинг кўпайиб боришига боғлиқ. Аммо шунга қарамай мамлакатимиз иқтисодиётига чет эл инвестицияларини жалб қилишда бир қатор муаммолар мавжуд.

Уларнинг асосийларидан бири — бу чет эл инвестициялардан фойдаланишда ҳудудий номутаносибликдир. Бунинг натижасида хорижлик инвесторларни ҳудудлар миқёсида жалб этиш мувозанати бузилади. Мисол учуноладиган бўлсак республикаимизда, фаолият кўрсатаётган қўшма корхоналарнинг 70 фоиздан ортиғи Тошкент шаҳрида жойлашган. Ҳозирги

даврининг муҳим вазифаларидан бири ташқи иқтисодий фаолиятни янада эркинлаштириш ҳисобланиб бу борада зудлик билан институционал ўзгаришларни амалга ошириш зарур. Шунингдек, корхоналар фаолиятида амалга оширилаётган чет эл инвестициялари иштирокидаги инвестицион лойиҳалар мониторингини ташкил этиш керак. Бу эса иқтисодиётга жалб қилинаётган чет эл инвестицияларини янада жонлаштиришга имкон беради.

Умуман олганда, корхоналар ва компанияларни ривожлантиришда чет эл инвестицияларини жалб этишни кенгайтириш қуйидаги омиллар билан боғлиқ бўлиши мумкин:

- чет эл инвестициялар самарадорлигини баҳолашнинг назарий асосларини кенг ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида тегишли илмий таклифлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш;

- корхоналарда чет эл инвестицияларидан самарали фойдаланишда хорижий тажрибаларини қиёсий ўрганиш ва таҳлил этиш асосида тегишли қарорлар қабул қилиш;

- чет эл инвестициялар жалб этишни мувофиқлаштириш бўйича услубий қўлланмалар яратиш.

Жаҳон миқёсида инвестицияларни тартибга солиш ва мамлакатлар иқтисодиётини ривожлантириш учун нуфузли институционал сармоявий ташкилотлар тузилган. Булар қаторига БМТРД, Жаҳон Банки, Ҳалқаро Валюта Фонди, ЕТТБ, ОТБ, АРБ ва бошқаларни қайд этиш мумкин. Ушбу халқаро сармоядор ташкилотлар ривожланаётган давлатларга турли шаклларда маблағ ажратади ва аҳолининг ижтимоий ҳаётини яхшилайти. Жумладан, Ўзбекистон ҳам бу банклар сармояларидан кенг фойдаланади.

Маълумки, Қурилиш тармоғи миллий иқтисодиётнинг энг истиқболли ва динамик ривожланувчи соҳалардан ҳисобланиб, унинг салоҳияти Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ва саноат ривожланиш стратегиясида муҳим ўрин тутади. Мамлакат ЯИМ таркибида тармоқнинг улуши миллий иқтисодиётнинг ўсиш суръатларига боғлиқ ҳолда охириги йилларда 9-20 фоизга тенг бўлиб муҳим стратегик аҳамиятга эга бўлган энергетика, металлургия,

машинасозлик ва бошқа тармоқларнинг ривожланишига катта таъсир кўрсатмоқда. Ҳозирги вақтда республика ҳукумати томонидан тармоқни ривожлантириш ва унинг рақобатбардошлигини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Натижада миллий иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида бўлган каби қурилиш материаллари ишлаб чиқариш саноатида ҳам сезиларли таркибий сифат ўзгаришлари кузатилмоқда.

Шунингдек, мамлакатимизда ишлаб чиқариш объектларини қуришга катта аҳамият қаратилмоқда. Шу сабабли инвестицияларнинг асосий қисми, аниқроғи 70 фоиздан ортиғи, биринчи навбатда ишлаб чиқариш объектларини қуришга йўналтирилади. Энг янги замонавий ускуналар харид қилишга сарфланган инвестициялар улуши эса қарийб 48 фоизни ташкил этади. Асосий фондларга киритиладиган инвестицияларнинг ортиши, саноат ва уй-жойлар қурилиши ҳажмининг ва шунга мувофиқ равишда қурилиш материалларига бўлган талабнинг ортишига олиб келмоқда. 2017 йилда Ўзбекистонда уй-жой ва саноат қурилишининг ривожланиши ўз навбатида қурилиш материаллари ишлаб чиқариш ҳажмининг сезиларли равишда ошишига олиб келди.

Босқичма-босқич таркибий ўзгаришлар ва иқтисодиётни диверсификация қилиш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирлар натижасида тармоқ корхоналари томонидан қурилиш материалларини ишлаб чиқариш кўрсаткичлари ошиб бормоқда. Мазкур тармоқ қурилиш тармоғининг асосий фондларини янгилаш, корхоналарини модернизациялаш ва реконструкциялаш, уй-жой фонди ва аҳолининг бандлик даражасини ошириш каби муҳим масалаларни ҳал қилади.

Умуман олганда, тармоқда инвестиция жараёнларини ривожлантириш орқали таркибий ўзгаришларга эришиш борасида қуйидагиларни амалга ошириш зарур деб ҳисоблаш мумкин:

- тармоқ корхоналарига инвестицияларни, хусусан хорижий инвестицияларни жалб этиш орқали илғор энергия ва ресурс тежамкор ва экологик жиҳатдан соф инновацион қурилиш материалларини ишлаб чиқариш;

- қурилиш тармоғида фаолият юритаётган хўжалик юритувчи субъектларни замонавий техника ва технологиялар билан қайта қуrollантириш, тармоқ корхоналари орасида ўзаро интеграция ва кооперациялашувнинг янги ташкилий шакллари ривожлантириш;

- ички ва ташқи бозорларда маркетинг тадқиқотларини олиб бориш, маҳаллий қурилиш товарларининг халқаро даражада нуфузини ва экспорт салоҳиятини оширишга эришиш;

- замонавий фан ва техника ютуқларидан кенг фойдаланган ҳолда ресурс тежамкор ва қурилиш материалларини яратиш ва жорий этиш;

- қурилиш материаллари ва буюмларини ишлаб чиқаришда қуёш энергияси (гелиотехнология)дан фойдаланиш ва бошқалар.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда хулоса қилиш мумкинки, бозор иқтисодиётининг янги босқичида жалб этилган ички ва ташқи инвестициялардан самарали фойдаланиш учун институционал назария ва амалиётини ўрганиш, унинг натижасида фойдали таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш қурилиш материалларини ишлаб чиқишни самарадорлигини оширади ва уни бошқариш тизимини ривожлантиришга хизмат қилади.²⁷

1.3. Инвестиция жараёнларини бошқаришни макроиқтисодий механизмлари

Ҳозирги даврда Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг асосий омилларидан бири — бу инвестиция ҳисобланади. Жалб этилаётган инвестициялардан мақсадли ва самарали фойдаланишни ташкил этиш давлатнинг асосий вазифаларидан биридир. Демак, инвестицияларни жалб этмасдан, айниқса етакчи тармоқларда инвестиция ҳажмини оширмасдан туриб иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни ривожлантириш, модернизациялаш ва диверсификациялаш сиёсатини амалга ошириш ҳамда рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйиб бўлмайди.

²⁷ file:///C:/Users/User/Downloads/investitsiya_iqlimi_va_uni_takomillashtirish.pdf

Иқтисодиётга инвестицияларни жалб этишни унинг иқтисодий имкониятларининг кенгайишини тезлаштириб, барча соҳаларда ички захиралардан самарали фойдаланиш экспортбоп товарларни ишлаб чиқариш орқали давлатимиз иқтисодий қудратини кучайишига эришилади.

Инвестиция назарияси ва амалиётига ёндашувлар, уларнинг асосини ташкил этадиган белгилар инвестицияларни бошқаришда инвестицион фаолиятларни ижобий амалга оширишда давлат томонидан бир қатор вазифаларни тартибга солиб туриш имконини беради. Макроиқтисодиёт – бу мустақил фан бўлиб, мамлакат миқёсида моддий ишлаб чиқариш ва номоддий соҳаларни бир бутун қилувчи миллий ва жаҳон ҳўжалиги даражасидаги иқтисодиётдир. Макроиқтисодиёт ўз ичига иқтисодиётнинг моддий ва номоддий ишлаб чиқариш ҳамда хизмат кўрсатиш соҳаларини олади. Макроиқтисодий таҳлилнинг мақсади – такрор ишлаб чиқаришнинг объектив равишда акс эттирувчи кўрсаткичларидан фойдаланиш асосида мамлакат ижтимоий иқтисодий ривожланишида пайдо бўлган ҳолатларни кўрсатишдан иборат.

Бир қатор микроиқтисодий кўрсаткичлар ёрдамида корхоналар фаолиятига баҳо берилиб, улар орқали бутун иқтисодиётнинг ҳолати, унинг ўсиши ёки пасайиши таҳлил қилиниб, натижалар чиқарилади. Ушбу макроиқтисодий кўрсаткичлар давлатнинг иқтисодий сиёсатини белгилайди, инвестицияни жалб этишни макроиқтисодий тартибга солишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини ўрганади.

Бугунги кунга келиб жаҳоннинг турли мамлакатларида давлатнинг иқтисодиётдаги муҳим ролини ҳисобга олсак, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясини белгилаган ҳолда, инвестиция жараёнларини макроиқтисодий тартибга солиш зарур эканлигини исботлайди.

2006 йилда Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти ташаббуси билан ташкил қилинган қайта тикланиш ва тараққиёт жамғармаси иқтисодиёт тармоқлари, айниқса етакчи тармоқларни модернизациялаш ва қайта қуроллантириш, самарали таркибий ва инвестицион лойиҳаларни амалга

оширишда асосий ўрин эгаллади. Ушбу жамғарманинг дастлабки устав ҳажми 5 миллиард АҚШ долларга тенг бўлди. Ҳозирда унинг капитали 15 миллиард долларни ташкил этмоқда. Ушбу жамғарманинг асосий вазифаларидан бири стратегик инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш, айниқса биринчи навбатда ишлаб чиқариш инфратузилмаси ва унинг устувор вазифаларини амалга оширишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Иқтисодийни либераллаштириш, модернизациялаш ва таркибий ўзгаришларни амалга ошириш инвестиция суръатларини тезлаштиришни талаб қилади. Улардан самарали фойдаланиш ўз навбатида инвестицияни макроиқтисодий тартибга солиш орқали тармоқ ва ҳудудий тузилмаларга молиявий ва давлат капиталини ажратишни такомиллаштириб беради.

Инвестицияларни иқтисодийга жалб этиш билан макроиқтисодий кўрсаткичлар ўртасида бевосита алоқадорлик мавжуд. Чунки асосий капиталга киритилган инвестициялар ЯИМ, саноат маҳсулоти, қишлоқ хўжалиги, қурилиш ишлари ва бошқа кўрсаткичларни ўзгартишга таъсир кўрсатади. 1.5-жадвалда Ўзбекистон Республикаси макроиқтисодий кўрсаткичлар динамикасининг ўзгариши таҳлил қилинган. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда макроиқтисодий кўрсаткичларнинг барқарорлиги таъминланди. Асосий макроиқтисодий кўрсаткичлардан бўлган ЯИМнинг ўсиш даражаси сўнги ўн йил давомида ўртача 5 фоиздан кам бўлмади. Шунинг айтиб ўтиш жоизки, ЯИМ таркибида саноат ва қурилишни қўшганда 2019 йилда 35,9 фоизни ташкил қилган бўлса 2018 йилда 32,6 фоизга тўғри келади. ЯИМ қурилиш материаллари ишлаб чиқариш саноати ҳозирда 6,6 фоиздан ортиғини ташкил этади.

Ушбу далиллар шунинг кўрсатадики, мустақиллик йилларида асосий капиталга киритилган инвестициялар ўз барқарорлигини сақлаб келмоқда. Шу билан бирга уларнинг ўсиш суръатлари мамлакатимиз ЯИМ ўсиш суръатлари билан мутаносиб равишда ошиб бораётганлигини кузатишимиз мумкин.

1.5- жадвал

Иқтисодий фаолият турлари кесимида Ўзбекистон Республикаси ялпи ички маҳсулоти таркиби ²⁸

Кўрсаткичлар	йиллар										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020*
ЯИМ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>шу жумладан:</i>											
Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	87,2	88,0	88,1	89,0	89,6	90,4	90,7	88,5	88,8	91,1	92,4
Маҳсулотларга соф солиқлар	12,8	12,0	11,9	11,0	10,4	9,6	9,3	11,5	11,2	8,9	7,6
Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги	32,9	35,9	34,9	33,1	33,8	34,1	34,0	34,0	31,5	28,0	28,2
Саноат (қурилишни қўшган ҳолда)	26,0	23,9	24,6	25,4	25,9	26,2	26,6	27,9	32,6	35,9	35,5
саноат	20,2	18,7	19,3	19,7	20,2	20,2	20,6	22,2	26,5	29,3	28,5
қурилиш	5,8	5,2	5,3	5,7	5,7	6,0	6,0	5,7	6,1	6,6	7,0
Хизматлар	41,1	40,2	40,5	41,5	40,3	39,7	39,4	38,1	35,9	36,1	36,3
савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар	9,3	8,9	8,5	8,7	8,7	8,5	8,5	8,0	7,4	7,0	7,0
ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа	11,3	11,1	11,2	11,4	10,7	10,0	9,6	9,5	8,5	7,9	7,2
бошқа хизмат тармоқлари	20,5	20,2	20,8	21,4	20,9	21,2	21,3	20,6	20,0	21,2	22,1

* дастлабки маълумотлар.

²⁸Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 августдаги “Худудларнинг жадал ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашга доир устувор чора-тадбирлар тўғрисида”ги²⁹ ПҚ-3182-сонли қарор қабул қилиниши муносабати билан худудларда ишлаб чиқариш ва тармоқ бирикмаларини инвестициявий ривожлантириш ҳамда туманларда саноат корхоналарни жойлаштиришни макроиқтисодий тартибга солиш ва рағбатлантиришнинг аниқ чоралари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- худудлар ривожланишини тартибга солувчи меъёрий, ташкилий-иқтисодий механизмларни такомиллаштириш;

- худудларни ривожлантиришни таъминлаш соҳасидаги марказий ва маҳаллий органларнинг функционал вазифаларини аниқ белгилаш;

- чет эл инвестицияларини жалб этишни кучайтириш ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш мақсадида кўрсаткичлари паст айрим туманларнинг саноат ишлаб чиқаришини давлат томонидан рағбатлантириш;

- қишлоқ туманларда иқтисодий ўсишни таъминловчи юқори технологияли зоналар ва марказларини яратиш;

- қишлоқ туманлари ва кичик шаҳарчаларда кичик бизнес корхоналарни жойлаштиришнинг мақсадли Давлат дастурини ишлаб чиқиш;

- паст ривожланган туманларни мақсадли қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш орқали саноат ривожланишидаги худудлараро табақалашув ва номутаносиблик даражасини пасайтириш;

- турли маблағларни жалб этган ҳолда тузилма объектларини (транспорт, алоқа, телекоммуникация, информацион технологиялар ва бошқаларни) қуриш;

- туманларда саноат корхоналарни жойлаштиришда солиқ ва кредит имтиёзларни бериш;

²⁹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 августдаги “Худудларнинг жадал ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашга доир устувор чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-3182 сонли қарор//lex.uz

- экологик вазият ва табиатдан оқилона фойдаланиш талабларига мос келмайдиган саноат корхоналарини жойлаштиришга тақиқ ёки чекловлар жорий этиш;

- қишлоқ туманларида саноатни ривожлантириш мақсадида қулай инвестицион муҳитни яратиш, айниқса чет эл инвестицияларни жалб этишнинг инвестицион жозибадорлигини ошириш.

Чет эл инвестицияларининг жалб этилиши натижасида мустақиллик йилларида устувор йўналишларга республикада 70 миллиард АҚШ долларига яқин чет эл инвестициялари жалб этилди. Улар иқтисодиёт тармоқларига қуйидагича тақсимланди: электротехникада - 7%, машинасозликда - 6%, енгил саноатда - 17%, электроэнергетикада – 14%, металлургияда – 6%, кимё – 10%, нефт ва газ – 16%, қурилиш индустриясида – 6% ва бошқаларда – 18%.

Хорижий инвестицияларни жалб этишда мамлакатимиз ҳукумати томонидан берилган имтиёзлар инвесторларга янги имкониятлар яратади. Агарда хорижий инвесторларнинг пул шаклидаги улуши 5 миллион АҚШ долларидан кам бўлмаган, хорижий инвестициялар иштирокидаги янгидан ташкил этиладиган корхона давлат рўйхатидан ўтган санадан бошлаб 10 йил давомида солиқ қонунчилигида ўзгаришлар юз берган ҳолларда солиқ тўловлари бўйича амал қилган меъёрларни қўллаш мумкин. Кўзда тутилган имтиёзлар киритилган инвестициялар ҳажмига қараб 3 йилдан 10 йилгача жумладан:³⁰

- 300 мингдан – 3 миллион АҚШ долларигача ҳажмдаги инвестициялар – 3 йил муддатга;

- 3 миллиондан – 5 миллион АҚШ долларигача ҳажмдаги инвестициялар – 5 йил муддатга;

- 5 миллиондан – 10 миллион АҚШ долларигача ҳажмдаги инвестициялар – 7 йил муддатга;

³⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрель ПФ-3594 сонли “Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” фармони //lex.uz

- 10 миллион ва ундан кўп АҚШ доллари ҳажмдаги инвестициялар сўнги 5 йилда амалдаги ставкалардан 50 фоиз кам ҳажмдаги даромад солиғи ва ягона солиқ тўлови ставкаларини қўлланган ҳолда – 10 йил муддатга берилади. 50 миллион АҚШ долларида ошадиган инвестицион лойиҳалар, ундан инвестор улуши 50 фоиз бўлган инвестиция лойиҳалари бўйича зарур муҳандислик коммуникация тармоқларини қуриш бюджет маблағлари ва бошқа ички манбалар ҳисобидан амалга оширилади.

Эркин иқтисодий ҳудудлар очилиши борасида катта имкониятлар яратилган:

- фаолияти давомида экспортга йўналтирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун олиб келинадиган хомашё, материал ва бутловчи қисмлар учун божхона тўловлари олишдан (божхона расмийлаштирувчи йиғимлардан ташқари) озод этилади;

- эркин иқтисодий ҳудудлар доирасида иштирокчилар ўртасида тузилган шартномаларга мувофиқ хорижий валютада ҳисоб-китоб қилиш ва тўлаш;

Ўзбекистон иқтисодиётига инвестицияни жалб этишда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар катта аҳамият касб этади. Охириги йилларда амалга оширилиши тугалланган йирик инвестицион лойиҳаларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- янги русумдаги 480 дан ортиқ MAN оғир юк автомобиллари ишлаб чиқарилди, инвестиция ҳажми – 31,3 миллион АҚШ доллари;

- йилига 30,0 миллиард куб.м. газни транзит қилиш қувватига эга “Ўзбекистон-Хитой газ қувури” ишга туширилди, инвестиция ҳажми – 3,2 миллиард АҚШ доллари;

- Кўкдумалоқ конида йилига 6 млрд куб.м. йўлдош газларни утилизация қилиш станцияси қурилди, инвестиция ҳажми – 373 миллион АҚШ доллари;

- Лукойл билан ҳамкорликда Хаузак конида йилига 3 миллиард куб.м. газни бирламчи тайёрлов мосламаси ишга туширилди, инвестиция ҳажми – 302,8 миллион АҚШ доллари;

- “Тошгузар-Бойсун-Қумқўрғон” йўналишидаги янги темир йўллар, инвестиция ҳажми – 33,4 миллиард АҚШ доллари;

- “Навой-Учкудук-Султон-Увайстоғ-Нукус” темир йўл йўналишининг бта янги разъезди ишга туширилди, инвестиция ҳажми – 6,8 миллион АҚШ доллари;

- “Тўқмачи-Ангрен” йўналишида янги темир йўллар қурилиши, инвестиция ҳажми – 85,4 миллион АҚШ доллари;

- “Ангрен-Поп” электрлашган темир йўли қурилиши, инвестиция ҳажми – 1 миллиард 6337 миллион АҚШ доллари;

- “Устюрт газ-кимё мажмуаси”, инвестиция ҳажми – 4,0 миллиард АҚШ доллари;

- “Лукойл” нефт компанияси, инвестиция ҳажми – 879 миллион АҚШ доллари.

Шу жумладан, “GM Uzbekistan” акциядорлик жамиятида “Т-250” моделидаги енгил автомобилларни ишлаб чиқариш ўзлаштирилди. Жиззах вилоятидаги цемент заводи кенгайтирилди, Таллимаржон иссиқлик электростанциясида қуввати 900 МВт. бўлган юқори кучли кўмирни ёқувчи энергия блоги ишга туширилди. Фарғона водийси вилоятларини мамлакатимизнинг бошқа ҳудудлари билан боғлайдиган, қаттиқ тоғли довлон орқали ўтувчи 19 км. туннел электрлаштирилди янги Ангрен – Поп темир йўли қуриб ишга туширилди.

Инвестицияни макроиктисодий тартибга солишда – бу иқтисодиёт нуқтаи назаридан ишчи кучига талаб ва таклиф ўртасидаги муносабатни мувофиқлаштиришга кўмаклашади. Ходимларнинг меҳнатга бўлган қизиқишини ошириш учун ойлик маоши уларга етарли бўлиши, талаб ва таклиф ўртасидаги нисбийлик ойлик иш ҳақининг кескин ошишига олиб келмаслиги керак, чунки бундай ўзгариш миллий рақобатдошликка таъсир кўрсатиб, инвестиция самарадорлигининг пасайишига сабаб бўлиши мумкин.

Инвестицияни макроиктисодий тартибга солишда солиқ сиёсатини ривожлантириш ҳозирги кунда муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Шунинг учун жисмоний шахслар томонидан олинаётган солиқлар давлат бюджетининг кўпайишига олиб келади:

- давлат жамият бошқарувида марказий ўрин эгаллагани сабабли, бир қатор зарур вазифа (сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, хавфсизлик, экологик)ларни бажариш учун ихтиёрида етарлича молиявий маблағларни шакллантириш лозим;

- бозор муносабатлари шароитида жисмоний шахслар учун қонуний даромад олишнинг максимал чегараси белгиланмаган. Шу сабабли, улар ўртасида юқори даромад олувчилар ва паст даромад олувчилар бўлиши табиий. Шундан келиб чиққан ҳолда юқори ва паст даромад олувчиларнинг солиқ ставкаларини дифференциациялашни амалга ошириш лозим. Бу меҳнаткашларни меҳнатга бўлган рағбатини оширади, мотивациясини кучайтиради.

Кўриб ўтилган усуллар инвестицияни макроиқтисодий тартибга солиш борасида инвестицияларни жалб этишда муҳим аҳамият касб этади. Инвестиция жараёнларини макроиқтисодий тартибга солишда унинг самарадорлигини таъминлаш энг муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Чунки замон талабларига мос инвестицияни макроиқтисодий тартибга солишнинг самарали механизмини яратиш долзарб масаладир.

Ўтказилган илмий ва амалий тадқиқотлар натижасидан келиб чиқиб, иқтисодий жараёнларни макроиқтисодий тартибга солишда бюджет-солиқ сиёсатини такомиллаштириш борасида чора-тадбирлар ишлаб чиқишда макроиқтисодий ва микроиқтисодий кўринишда бюджет-солиқ сиёсатини ривожлантиришга қаратилган бўлиши керак. Бунда бюджет-солиқ сиёсатини амалга оширишда бир томонлама фискал ва бошқарувчилик ёндашувидан воз кечиб, солиқларнинг рағбатлантирувчи функциясини фаоллаштиришга ўтиш зарур.

Бюджет-солиқ сиёсатининг асосий йўналишларини такомиллаштириш учун ҳар йили эришилаётган ижтимоий-иқтисодий натижалар ва мамлакатимизнинг асосий ислохотларини ривожлантиришнинг қуйидаги устувор йўналишларини таъминлашдан келиб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Булар қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- иқтисодийнинг барқарор ва жадал суръатларда ривожланишини ва ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)нинг ўсишини таъминлаш ҳамда йиллик инфляция даражасини пасайтириш;

- қатъий пул-кредит сиёсатини амалга ошириш, жорий операциялар бўйича миллий валютани эркин айрибошлашни таъминлаган ҳолда пул тизимини барқарорлаштириш ва миллий валюта қадрини янада мустаҳкамлаш:

- бюджет ташкилотларини молиялаштиришда бюджетдан ташқари манбалар аҳамиятини ошириш ҳамда бюджет маблағларидан фойдаланишда уларнинг мустақиллигини кенгайтириш ва ҳоказолар.

Мамлакатимизда валюта муносабатларини тартибга солишнинг ҳуқуқий ва қонуний асосларини янада такомиллаштириш учун валютани тартибга солиш борасида валюта бозорини эркинлаштириш орқали экспортга йўналтирилган маҳсулотларни ишлаб чиқариш кафолатларини ривожлантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш зарурдир. Бу ўз навбатида республикага валюта ресурсларини жалб қилишни рағбатлантириш учун хизмат қилади.

Шу билан бирга миллий валюта барқарорлиги ва иқтисодий ривожланишнинг ўзаро алоқадорлиги бўйича қуйидаги тадбирларни ҳам амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- пул кредит кўрсаткичларининг ўсиш дастурлари ва истиқболларини ялпи миллий маҳсулот ва инфляция, давлат бюджети ва тўлов балансининг микроиқтисодий кўрсаткичларининг яқин алоқа муносабатларини кучайтириш;

- давлат пул маблағларининг мақсадсиз чиқиб кетишининг олдини олишга қаратилган, давлат молия-кредит воситаларини такомиллаштиришнинг оптимал механизминини таъминлаш;

- инвестиция киритилишини жадаллаштириш орқали макроиқтисодий тартибга солиш фаолиятининг ноинфляцион механизминини таъминловчи,

товар ва пул ўтказувчи каналларнинг самарали ўзаро мувофиқлигига ҳамда мувозанатланганлигига эришиш.³¹



1.4 - расм. Қурилиш материаллари саноатига инвестицияларни жалб этишни бошқаришни макродаражада тартибга солиш механизмлари³²

Хорижий инвестицияларнинг республика ҳудудлари бўйича жалб этишни такомиллаштириш борасида ҳам маълум муаммолар мавжуд. Жумладан, ҳозир Республикамизда фаолият кўрсатадиган хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарнинг деярли 73 фоизи Тошкент шаҳрида жойлашган. Кўпгина туманларда, хусусан, ишсизлик даражаси юқори бўлган ҳудудларда эса бундай корхоналар жуда оз. Бугун мазкур номутаносибликларни бартараф этишда бир қатор қуйидагича чоратadbирларни амалга ошириш зарур деб ҳисоблаймиз:

³¹ <http://www.uza.uz/oz/politics/zbn-respublikasi-vazirlar-ma-kamasining-mazhlisi-t-ris-15-01-2017>

³² Манба: муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

- ҳудудлардаги хом ашё базаси меҳнат ресурслари ва бошқа маҳаллий ресурслардан кенг ва самарали фойдаланиш тизимини яратиш;

- ҳудудларда инфратузилма тизими ва замонавий ахборот-коммуникация тизими элементларини кенгайтириш ва улардан самарали фойдаланиш, туманларнинг экспорт салоҳиятини ошириш учун жалб этилаётган инвестициялардан зарур ишлаб чиқариш объектларига ҳам жойлаштиришнинг янги имкониятларини аниқлаш.

Умуман олганда, мамлакатимиз миллий иқтисодиёти, ҳудудлари ва туманларида инвестицияларни макроиқтисодий тартибга солиш жараёнида келиб чиқувчи муаммоларни ҳал этишда қатор чора-тадбирларни амалга ошириш лозим бўлади(1.4-расм). Макроиқтисодёт даражасидаги инвестиция фаолиятининг асосий белгилари сифатида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- иқтисодий субъектларнинг инвестиция жараёнлари билан боғлиқ муаммоларини жойида ҳал этиш;

- иқтисодиётдаги инвестиция (хорижий ва миллий) ҳажмини ошириб бориш;

- давлат томонидан қулай инвестиция муҳитининг яратилиши ва унинг такомиллашиб бориши;

- инвестиция фаолиятини ташкил этиш ва жадаллаштиришга қаратилган турли чора-тадбирлар (халқаро ва миллий даражадаги ярмаркалар, бизнес-форумлар, кўп томонлама лойиҳалар, реклама ва бошқалар)нинг ташкил этилиши;

- иқтисодиётдаги инвестиция таркибини сифат жиҳатдан яхшилаш ва ҳоказо.

Миллий иқтисодиётга инвестицияларни жалб этишни ривожлантириш учун, авваламбор иқтисодиётнинг ташкилий ва технологик механизмининг самарали ташкил этиш, асосий эътиборни нодавлат инвестицияларига қаратиш зарур. Жалб этилаётган инвестицияларни макроиқтисодий тартибга солишда ўзига хос тамойилларни белгилаб олиш, унинг механизми

самарасини беради. Ушбу тамойиллар иқтисодиётнинг инвестиция фаоллиги ва жозибдорлигини ҳисобга олган ҳолда, қуйидагиларни ўз ичига олиши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- инвестицияларни жалб этишнинг устувор йўналишларини реал шарт-шароитлардан келиб чиққан ҳолда аниқлаш;
- инвестицион жараёни илмий ва амалий асосланган баҳолар тизими билан таъминлаш;
- имтиёзли кредит, солиқ ва амортизация сиёсатини амалга ошириш;
- лизинг муносабатларини такомиллаштириш ва ундан фойдаланиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;
- миллий иқтисодиётнинг ўзига хос реал хусусиятларини тўлиқ инобатга олган ҳолда ҳудудлар даражасида ўрта ва узоқ муддатларга мўлжалланган инвестицион лойиҳаларни ишлаб чиқиш.

Бу борадаги фикр-мулохаазаларда ишимизнинг кейинги бобларида кенгроқ тўхталиб ўтамиз.

Назарий жиҳатдан инвестицияларни макроиқтисодий тартибга солиш инвестицияларга бўлган талаб ва таклиф билан ифодаланади. Агарда жамиятда инвестицияга бўлган талаб ортиб борса, бу ижобий ҳолат, яъни ишлаб чиқариш ва хизматларни ривожланишини таъминлайди. Бордию, инвестицияга бўлган таклиф кучайса, унда мамлакатда мониторинг сиёсати ривожланади.

Умуман олганда, иқтисодий ўсишда инвестициянинг таъсири жуда катта. Масалан, 2019 йилда мамлакатимиз ЯИМ инвестиция улуши 38,4 фоизга тўғри келган. Бу борада шуни таъкидлаш мумкинки, иқтисодиётнинг ўсишида инвестициянинг ўрнига олимларимиз турлича ёндашган. Баъзи бирлари ЯИМ инвестиция улушининг ошиб боришини ижобий ҳолат деб таъкидлаган бўлсалар, бошқалари унинг чексиз ўсиб боришига қаршилар, яна бир гуруҳ олимлар эса бу кўрсаткичнинг барқарорлигини таъминлаш зарур деб ҳисоблайди.

Ўзбекистон иқтисодиёти хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, жумладан техника даражасининг хорижий инвестицияларга боғлиқлиги, ЯИМ ва иш ҳажми билан бандликдаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик улушининг юқорилиги ҳамда иш билан бандлик ва унинг асосида даромадлар ўзгариши, ялпи талабнинг экспортга, истеъмолга давлат харидорларига, жамғармаларига боғлиқ эканлигини ҳисобга олиш зарур.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, миллий инвестициялар асосида корхоналар ишлаб чиқариш ҳажмининг 1 фоиз ўсишига 1,9 фоиз инвестиция ўсиши тўғри келмоқда. Хорижий инвестициялар секторида эса ишлаб чиқаришнинг ўсиши билан инвестициялар ўсиш ҳолати тадқиқот даври давомида олинган ўртача кўрсаткичлар ёрдамида ўзаро мувофиқликни ифодаламакда, яъни ишлаб чиқаришнинг 1 фоиз ўсиши учун 1 фоиз инвестиция ўсиши талаб қилинмоқда. Ушбу ҳолат хорижий инвестицияларнинг миллий инвестицияларга нисбатан юқори даражада фаол эканлигини кўрсатмоқда. Инвестицияларни макроиқтисодий даражада тартибга солишда улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш бўйича қуйидаги таклифларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- тижорий тузилмаларнинг кафолатга бўлган талабини таъминлаш мақсадида кафолат гаров жамғармалари тизимини шакллантириш;

- аҳоли бўш пул маблағларини инвестицион жараёнларга жалб қилиш мақсадида қимматли қоғозлар бозорини янада ривожлантириш, турли ҳилдаги қимматли қоғозларни муомалага чиқариш;

- ишлаб чиқаришни тузилмавий-технологик қайта қуришни жадаллаштириш мақсадида марказлашган кредит ресурсларининг бир қисмини тез қоплайдиган инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришга қаратиш, шу жумладан кичик бизнес субъектларига йўналтириш;

- инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришнинг нокредит усулларида бўлган лизинг, франчайзинг, факторинг кабилардан фойдаланишни кенгайтириш;

- инвестицион лойиҳаларнинг сифатини ошириш, лойиҳаларни капитал қўйилмалар самарадорлиги талабларига мос келиши учун тижорат асосида доимий равишда фаолият юритадиган инвестицион лойиҳалар кўргазмасини ташкил этиш;

- тармоқ инвестициярежаларининг бажарилиши устидан қатъий тизимли назорат ўрнатиш ва доимий мониторинг ишларини олиб бориш;

- инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда юзага келадиган муаммоларни ўз вақтида аниқлаш ва уларнинг ечими бўйича тегишли чоралар кўриш;

- ривожланиш даражаси паст бўлган ва дотация олувчи, ишсизлик даражаси нисбатан юқори бўлган туманларга янги саноат объектларини жойлаштириш бўйича янги инвестицион лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва ҳ.к.

Шу билан бирга қурилиш материалларини ишлаб чиқариш саноати Ўзбекистон иқтисодиётининг устувор йўналишларидан бири бўлганлиги сабабли инвестиция жараёнини макроиқтисодий тартибга солишда қурилиш индустриясини ривожлантиришни ҳам эътиборга олиш лозим.

II БОБ. ҚУРИЛИШ МАТЕРИАЛЛАРИ САНОАТИ КОРХОНАЛАРИГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШНИ БОШҚАРИШ САМАРАДОРЛИГИ ТАҲЛИЛИ

2.1. Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш саноатида инвестицион таъминотни бошқаришнинг замонавий ҳолати

Ўзбекистонда иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларда кузатилишининг асосий омилларидан бири – бу инвестиция таъсири бўлди. Мамлакатимизнинг барча тармоқ ва корхоналарида инвестирлаш даражасини жадал суръатлар билан оширишга эътибор қаратилди. Бундан ташқари, инвестицияларни жалб этиш борасидаги зарурий шарт-шароитларнинг ҳуқуқий асосларини яратишга йўналтирилган қонунчилик базасини такомиллаштириш изчиллик билан амалга оширилди. Хорижий инвестицияларни тартибга солувчи бир қатор қонунлар орқали қулай инвестиция муҳити яратилди. Корхоналарга инвестицияларни жалб этишда унинг меъёрини юқори ва барқарор даражада сақлаб туриш, корхоналарни модернизациялаш ва ривожлантириш зарурий шарт ҳисобланади. Бу эса, ўз навбатида инвестицияларни молиялаштиришнинг барқарор манбаларига эга бўлишни тақозо этади. Бу борада, авваламбор тижорат банклари фаолиятининг кенгайиш даражасини ошириб бориш мақсадга мувофиқдир. Аммо, таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, айрим тижорат банкларида узоқ муддатли ресурсларнинг етишмаслиги мавжуд. Масалан, “Агробанк”да – 60,2 фоиз, “Ташқи иқтисодий фаолият Миллий банки”да – 79,7 фоизга тенг. Лекин шу билан бирга таъкидлаш зарурки, “Ўзсаноатқурилиш банки”да транзакцион депозитларнинг брутто депозитлар ҳажмидаги салмоғи – 90,7 фоизни ташкил этмоқда.

Шу билан бирга Ўзбекистон корхоналарини инвестиция билан таъминлашда, асосий қийинчиликлардан бири – чет эл ва ички инвестицияларнинг узоқ муддатга етмаслиги муаммосидир. Ҳозирги вақтда Ўзбекистоннинг йиллик инвестицион салоҳияти 5-6 млрд. АҚШ долларига

тўғри келса, жалб этиладиган чел эл инвестициялари ҳажми – 3-3,5 млрд. АҚШ долларига тўғри келмоқда.

Бундан ташқари, сўнгги йилларда маҳаллий банкларнинг кредитлари ҳажми мутлақ кўрсаткичларда тез суръатлар билан ошиб бораётган бўлса, корхона эҳтиёжларига зарур бўлган инвестициялар 5-6 фоиз даражасидан паст бўлиб қолмоқда.

Корхоналарни инвестиция билан таъминлашдаги паст даражанинг асосий сабаби акциянинг паст даражаси ва ресурс базасининг чегараланганидир³³.

2.1-жадвал

Ўзбекистонда активларнинг миқдорий тузилиши³⁴

Номлари	Сон (бирликда)	Активлар (%)
Тижорат банклар	26	96,5
Суғурта компаниялар	20	3,0
Инвестицион жамғармалар	11	0,05
Жами	60	100

Келтирилган 2.1-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, корхоналарни инвестициялаш активларининг асосини тижорат банклари ташкил этади. Бу борада суғурта компаниялари ва инвестицион жамғармаларнинг жалб этиш даражаси жуда пастдир. Демак, Ўзбекистонда корхоналарни инвестицион таъминлашда бошқа молиявий манбаларни ривожлантириш ва уларнинг салмоғини ошириб бориш зарур.

Бундан ташқари, корхоналарнинг инвестицион салоҳиятини қатъий эътиборга олмаслик ёки етарли даражада баҳоламаслик ҳам молиявий ташкилотларнинг ҳисобот далилларидан олинган маълумотлар бирламчи бозорига мурожаат этмаслигидир. Масалан, 2019 йилда мамлакатимиздаги 780 дан акциядорлар жамиятининг фақат 153 корхонаси қимматли қоғозлар бозорига мурожаат қилганлар холос.

³³ Мэтякубов А.Д. Курилиш материаллари ишлаб чиқариш саноатида инвестицион таъминотни бошқаришнинг ҳолати таҳлили. Журнал Бизнес-Эксперт 2019 йил. №2 40 б.

³⁴ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

Умуман олганда, мамлакатимиз корхоналарига инвестицияларни жалб килиш жараёни жадаллашиб бормоқда. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси дастурида умумий қиймати 40 млрд. АҚШ доллари миқдоридаги 649 та инвестицион лойиҳани тармоқ дастурларида амалга ошириш белгиланган. Бунинг натижасида кейинги беш йилда саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш 1,5 баравар, унинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 33,6 фоиздан 36 фоизгача, қайта ишлаш корхоналарининг улуши 80 фоиздан 85 фоизга кўтарилади. Ушбу давлат дастури доирасида фақат 2019 йилда тадбирларни амалга оширишнинг жами харажатлари – 37687,8 млрд. сўм ва 8349,3 млн. АҚШ долларига тенг бўлади³⁵.

Таҳлиллар кўрсатишича, ҳозирги даврда корпорациялар, компаниялар, корхоналар ўз маблағлари ва жаҳондаги энг йирик ва машҳур АҚШнинг “General Motors”, “Тексако”, Германиянинг “MAN”, “Даймлер Бенц”, “Класс”, Буюк Британиянинг “БАТ”, Испаниянинг “Максам”, Япониянинг “Исузу”, “Итогу”, Малайзиянинг “Гнейронас”, Жанубий Кореянинг “Кореан Эйр”, “CNOC”, “LG”, Хитойнинг “CNPC”, Россиянинг “Лукойл”, “Газпром” каби компаниялари, Осиё тараққиёт банки, Жаҳон банки, Европа қайта тиклаш ва тараққиёт банки, Ислонд тараққиёт банки сингари йирик халқаро молия ташкилотлари, Жанубий Корея, Япония, Хитой ва бир қатор араб давлатлари инвестиция банклари ҳамкорлигида амалга оширилмоқда³⁶.

Маълумки, ҳозирги вақтда саноат корхоналаридаги ускуна ва жиҳозларнинг учдан бир қисми эскирган, уларнинг унумдорлиги пасайиб кетган, булар ўз навбатида маҳсулот сифатига салбий таъсир кўрсатмоқда. Шу ўринда янгилаш ёки фойдаланишдан чиқариш талаб этиладиган асбоб-ускуналар асосан иқтисодиётнинг стратегик тармоқларига тўғри келмоқда.

³⁵Мэтякубов А.Д. Курилиш материаллари ишлаб чиқариш саноатида инвестицион таъминотни бошқаришнинг ҳолати таҳлили. Журнал Бизнес-Эксперт 2019 йил. №2 40 б.

³⁶Бурханов А.У. Миллий иқтисодиётнинг ишчи тармоқларини модернизация қилишда инвестицияларни жалб қилишнинг устувор йўналишлари “Ўзбекистоннинг инвестицион салоҳияти шаклланиш механизми ва қўлланилиши” Республика илмий анжумани. Т. 5 май 2014 й., 18-бет.

Жумладан бу кўрсаткич, Ўзбекэнерго ДАКда – 38,9 %; “Навоий кон-металлургия комбинати” ДКда – 9,6 %; “Ўзбекнефтегаз” МХКда – 8,6%; “Ўздонмахсулот” АКда – 7,4% ва “Ўзкимёсаноат” ДАКда – 6,1% ни ташкил этмоқда.

Маънавий эскирган ва замон талабларга жавоб бермайдиган ускуна ва жиҳозларни босқичма-босқич ишлаб чиқариш жараёнидан чиқариш зарур. Бу масалани 2017-2021 йиллар қабул қилинган ҳаракатлар стратегияси дастури даврида жиддий ҳал қилиниши керак. Экспертларнинг баҳолаши бўйича шу даврда 50-60 фоиз ускуна ва жиҳозларни замонавий чет эл технологиялари билан алмаштирилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Буни амалга оширишнинг асосий йўналишларидан бири мамлакат иқтисодиётида лизинг сиёсатини амалга ошириш зарур. Бу борада иқтисодиётимизда деярли ўзгаришлар рўй бермади (2.2-жадвал).

2.2-жадвал

2010-2020 йилларда Ўзбекистон саноатида лизинг жараёнларининг ўзгариш динамикаси³⁷

Йиллар	Асосий капиталдаги инвестицияларни лизингдаги улуши, %	Лизингни ЯИМ улуши, %	Лизинг портфелини ЯИМ улуши, %
2010	3,9	0,8	1,2
2011	4,2	1,0	2,2
2012	3,2	0,8	2,3
2013	2,7	0,7	1,8
2014	2,7	0,6	1,6
2015	2,7	0,6	1,3
2016	2,8	0,7	1,3
2017	2,5	0,6	1,5
2018	2,7	0,6	1,4
2019	2,9	0,8	1,5
2020	2,9	0,7	1,7

Шу билан бирга айтиб ўтишингиз жоизки, 2020 йилда тижорат банклари томонидан ажратилган инвестицион кредитларнинг ҳажми – 38,4 трлн. сўмни

³⁷ Ўзбекистон Республикаси лизинг компаниялар далиллари.

ташкил этиб, янги лизинг битимлари ҳажми – 1,7 трлн. сўмдан ошмади ёки 4,4 фоизга тўғри келди.³⁸

Умуман иқтисодиёт тармоқлари, шу жумладан қурилиш материаллари ишлаб чиқариш саноатига хорижий инвестицияларни жалб этиш катта аҳамият касб этади. Айниқса бунда тўғридан-тўғри инвестициялар муҳим аҳамиятга эга. Айтиб ўтиш жоизки, яқин йилларга мўлжалланган даврда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларҳажми 945 лойиҳага жалб қилиниши 4,2 млрд. долларни ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси тармоқ кесимида киритилган хорижий инвестициялар ва кредитларни иқтисодиёт тармоқлари бўйича динамикаси 2.3-жадвалда кўрсатилган.

2.3-жадвал

Ўзбекистон ҳудудларининг тармоқ кесимида хорижий инвестициялар ва кредитлар³⁹(млрд.сўмда)

Кўрсаткичлар	Йиллар					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020*
Хорижий инвестициялар ва кредитлар	8309,5	10611,4	17146,5	30154,8	85437,2	86647,0
<i>шу жумладан:</i>						
қишлоқ хўжалиги	64,8	171,8	189,8	623,5	5496,2	9015,0
тоғ-кон саноати	4350,9	3296,6	9735,5	7452,0	15112,2	15744,8
ишлаб чиқариш саноати	469,6	2905,4	2533,5	6003,9	28125,2	36499,9
электр энергияси, газ, буг	1119,1	1306,4	391,1	10546,4	16883,3	7233,7
сув билан таъминлаш, канализация	144,1	318,8	277,4	855,7	1138,6	1084,3
қурилиш	64,1	6,2	12,1	91,4	3575,2	4158,1
улгуржи ва чакана савдо	59,1	113,9	68,4	615,2	2649,8	1554,1
ташиш ва сақлаш	1088,0	1390,9	1463,8	1654,0	3615,8	2031,4
яшаш ва овқатланиш хизматлар	34,4	3,5	23,7	8,2	1489,6	295,0
ахборот ва алоқа	620,7	761,3	1490,0	430,0	1351,2	1739,0
молия ва сугурта фаолияти	15,9	0,9	2,2	5,8	8,2	0,7
кўчмас мулк билан боғлиқ ишлар	12,6	0,6	156,3	50,3	626,8	181,9
касбий, илмий ва техник фаолият	49,0	6,4	10,2	260,1	529,9	776,4
маъмурий ва қўшимча хизматлар	6,4	37,3	7,1	23,9	134,1	776,4
давлат бошқаруви	93,4	-	99,0	139,5	1035,7	749,2
таълим	6,8	101,8	141,2	31,9	39,9	253,7
соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар кўрсатиш	62,9	182,9	515,4	234,6	1855,8	1704,8
санъат, қўнғил очиш ва дам олиш	1,7	4,9	0,7	1005,5	1701,4	685,9
бошқа фаолият турлари	46,1	1,8	11,0	5,3	29,9	250,0
турар-жой қурилишига инвестициялар	-	-	18,1	117,6	38,4	1912,7

* дастлабки маълумот

³⁸ <https://cbu.uz/uz/statistics/financing/73901/>

³⁹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Ҳозирда саноат корхоналарига инвестицияни жалб этиш билан бирга замонвий менежмент усуллари жорий этиш катта аҳамият касб этади.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, қайси давлат фаол инвестиция сиёсатини юритган бўлса, ўз иқтисодиётининг барқарор ўсишига эришган.

Шу сабабли ҳам инвестиция – бу иқтисодиёт драйвери, ўзбекча айтганда, иқтисодиётнинг юраги, десак, муболаға бўлмайди.

Инвестиция билан бирга турли соҳа ва тармоқларга, ҳудудларга янги технологиялар, илғор тажрибалар, юксак малакали мутахассислар кириб келади, тадбиркорлик жадал ривожланади.⁴⁰

Чунки бу усуллар орқали саноат корхоналарида маҳсулот сифати кучаяди, унинг рақобатбардошлиги, маҳсулотларнинг экспорт салоҳияти ошиб боради. Ушбу муносабат билан экспортга маҳсулот чиқарадиган корхоналар учун белгиланаётган имтиёзлар тизимини янада ривожлантириш, божхона тартиб-тизимларини соддалаштириш, уларни амалга ошириш муддатларини қисқартириш керак. Маҳсулот экспорти билан боғлиқ барча ҳужжатлар ва рухсат бериш тартиб-тамойилларини расмийлаштиришнинг электрон шаклини кенг қўламда жорий этиш керак.

Ўзбекистонда инвестицияларни жалб этишнинг учта асосий хусусияти мавжуд. Биринчидан, реал секторни ривожлантириш, жумладан эркин индустриал иқтисодий ҳудудларни ташкил қилиш. Иккинчидан, корхоналарни техник-технологик жиҳатдан янгилаш. Учинчидан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш.

Ушбу масалаларни амалга оширишда давлат дастурлари ва турли инвестицион лойиҳалар қабул қилинди. Айтиб ўтиш жоизки, охириги 10 йилда қабул қилинаётган дастурлар тор тармоқлар тавсифга эга эди. 2017 йилдан бошлаб, мамлакат иқтисодиётини кенг миқёсда ривожлантириш учун модернизация ва диверсификация сиёсатини кучайтириш, ишлаб чиқаришни

⁴⁰Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 2018 йил 28 декабрь //xs.uz/uzkr/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-olij-mazhlisga-murozhaatnomasi

қайта қуроллантириш учун кўпроқ инвестицияларни жалб этишга асосий эътибор қаратилмоқда. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланиб қўйилганидек, умумий қиймати 40 млрд. АҚШ доллари миқдоридаги 649 та инвестиция лойиҳасини назарда тутувчи дастурларни амалга ошириш режалаштирилган. Бу инвестициялар аввалги йилдаги инвестицияларга қараганда фарқли ўлароқ, яъни ички маҳсулотни оширишга қаратилган. Аммо шу билан бирга иқтисодиётнинг фақат ишлаб чиқариш тармоқларига эмас, балки ижтимоий соҳаларни ривожлантириш билан боғлиқ бўлган объектларни инвестициялашга ҳам эътибор берилиши лозим. Умуман, инвестицияларни ўзлаштириш ва жойлаштиришда қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир:

- иқтисодиётнинг диверсификациялашувини янада кенгайтириш, товар ва хизматлар номенклатурасини кўпайтириш, ЯИМ ва экспортда муайян тармоқ маҳсулотнинг етакчилигини бартараф этиш;

- жаҳон бозори конъюктурасидан тез таъсирланмайдиган соҳаларнинг ишлаб чиқариш ҳамда бандликдаги салмоғини ошириш;

- чуқур қайта ишланган ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришга экспорт қилишга ихтисослашган тармоқларни хом ашё ва бутловчи қисмлар билан таъминлашда миллий корхоналар ҳиссасини оширишга эришиш;

- илғор технология ва замонавий техника билан қуролланган, арзон ва сифатли ташқи бозорда рақобатдош бўлган саноат тармоқларининг умумий саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш кўрсаткичларидаги салмоғини ошириш;

- инновацион ёндашувлар асосида ишлаб чиқариш таркибий тузилишини муттасил такомиллаштириб бориш, илғор технология асосида чуқур қайта ишланган тайёр, қўшилган қиймат даражаси юқори бўлган товарларни ишлаб чиқарувчи тармоқ ва соҳаларни жадал ривожлантириш ва ҳ.к.

Мамлакатимиздаги мавжуд қулай инвестицион муҳит хом ашё базаси етарли даражада бўлган ишчи кучи, имтиёзлар, солиқ ва божхона тизимларини самарали ташкил этилганлиги хорижий сармоядорларга ўз инвестицияларини

мамлакатга олиб киришга кенг имкониятлар яратади. Бу эса асосан қўшма корхоналар ва кичик бизнесни ривожлантиришда муҳим асос ҳисобланади.

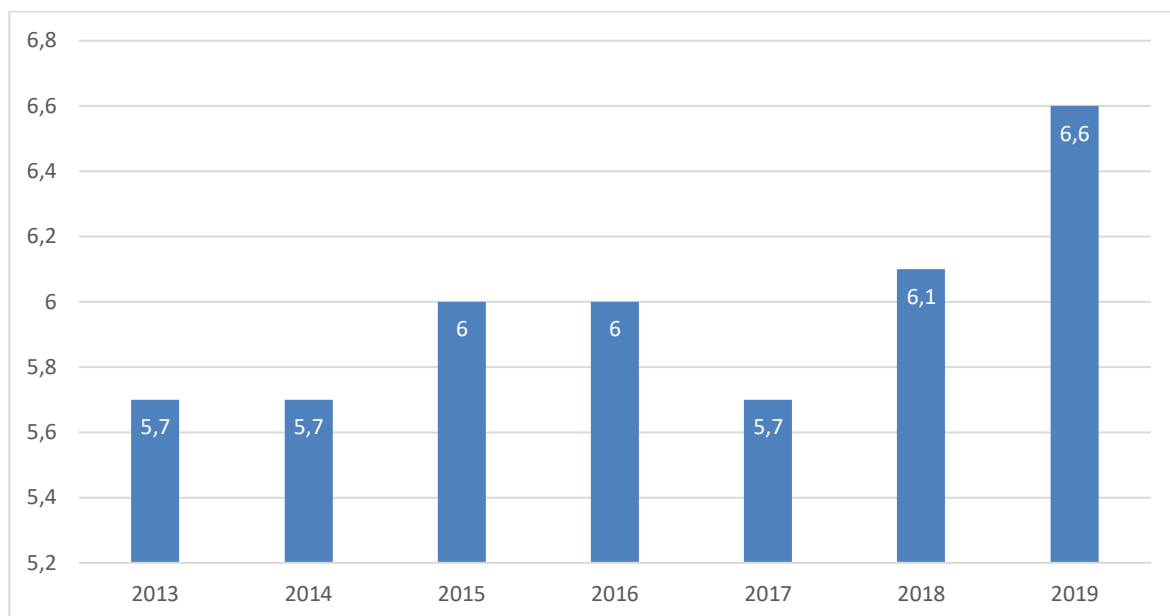
Ўтган давр мобайнида Ўзбекистон хорижий ишбилармон доиралар учун инвестицион жозибадор мамлакат сифатида тан олинмоқда. Бу эса, хорижий инвесторларнинг иқтисодиётнинг барқарорлигига, энг муҳими, Ўзбекистон тараққиётининг истиқболига бўлган қизиқишни ва ишончининг тобора ортиб бораётганлигини кўрсатади. Хусусан, 2019 йилда 21 та давлатлараро расмий ташрифлар амалга оширилди ва 62 миллиард долларлик 1 минг 75 та лойиҳа бўйича келишувларга эришилди.

Маълумки, иқтисодиётнинг реал секторини тез суръатлар билан ривожлантиришда хорижий инвестицияларни жалб этиш катта аҳамиятга эга. Чет эл инвестициялари, айниқса, тўғридан-тўғри инвестициялар мамлакат инвестицион салоҳиятини оширишдаги муҳим омил ҳисобланади.

Миллий иқтисодиётимизнинг реал сектори ҳисобланувчи қурилиш тармоғида моддий-техника базасининг муҳим таркибий қисмини қурилиш материаллари саноати ташкил этади. Ўзбекистон Республикасида қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, уларнинг турини кўпайтириш йилдан-йилга кўпайиб бормоқда. Ўтган асрнинг 80-йилларида маҳаллий хомашё ресурсларидан бетон учун сунъий енгил тўлдирувчилар (керамзит), иссиқлик изоляцияси материаллари (минерал пахта, шиша толалар,) ишлаб чиқариши йўлга қўйилган. Қурилиш ишларида полимер материаллар, пластмасса маҳсулотлар полистрал тахтачалар, линолиум, полиэтилен қувурлар, синтетик смола ва бўёқлар тобора кўпроқ қўлланилмоқда. Бугунги кунга келиб қурилиш материалларини янги турлари кўпайиб, бозор талаблари асосида ишлаб чиқарилмоқда.

Қурилиш материаллари саноатида маҳсулотларини жами саноат маҳсулотларининг умумий ҳажмидаги улуши кўрсатилган, республика саноат маҳсулотларининг умумий ҳажмидан қурилиш материаллари саноати маҳсулотларини улуши агарда 2013 йилда 5,7 фоизни ташкил қилган бўлса, 2019 йилда 6,6 фоизни ташкил қилган(2.1 -расм).

“Таркибий ўзгаришлар ва иқтисодий диверсификация қилиш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирлар натижасида 2019 йилда машинасозлик ва металл қайта ишлаш(117,4 фоиз), қурилиш материаллари саноатида (111,8 фоиз) саноат маҳсулотлари ҳажмининг юқори ўсиш суръатлари қайд этилди⁴¹”.



2.1-расм. Республика саноат маҳсулотларининг умумий ҳажмида қурилиш материаллари саноати маҳсулотларининг 2013-2019 йиллардаги улуши⁴²

Тадқиқот ишимизнинг объекти сифатида танланган “Ўзқурилишматериаллари” АЖ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 25 октябрдаги “Республика қурилиш материаллари саноатини бошқаришни ташкил этишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига биноан «Ўзқурилишматериаллари» акциядорлик компанияси «Ўзсаноатқурилишматериаллари» уюшмасига айлантирилди ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 20 февралдаги “Қурилиш материаллари саноатини тубдан такомиллаштириш ва комплекс ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига биноан

⁴¹Ўзбекистон Республикасини 2020 йилнинг биринчи ярмида ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якуналари бўйича давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

⁴²Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди

“Ўзсанотақурилишматериаллари” уюшмасига айлантирилди. Агарда 2018 йилга қадар тармоқда 7 минг 995 корхона мавжуд бўлган бўлса, 2019 йилда 10 минг 552 қурилиш материаллари ишлаб чиқарувчи корхона фаолият юритди. 2018 йилда 120 турдаги қурилиш материаллари ишлаб чиқарилган бўлса, бугунги кунда улар сони 180 дан ошиб кетди. Улар ичида, биринчи галда, портландцемент, шифер, гипс, қоплама плиталар, қурилиш ойнаси, деворбоп ва бошқа материаллар етакчи ўрин тутди. Тармоқда сўнгги йилларда қурилиш материалларининг ўттиз бешдан ортиқ замонавий турлари ишлаб чиқарилиши ўзлаштирилди. Ушбу ютуқларнинг қўлга киритилишида соҳа корхоналарига инвестицияларнинг шу жумладан, хорижий инвестицияларнинг киритилиши муҳим аҳамият касб этди.

Мустақиллик йилларида, айниқса, сўнгги йилларда қурилиш материаллари саноати нафақат иқтисодий инқироз даврида йўқотилган ишлаб чиқариш ҳажмини тиклади, балки материалларни қазиб чиқарувчи ва қайта ишловчи, қўллаш учун тайёр маҳсулотлар ва конструкцияларни ишлаб чиқарувчи бир қатор корхоналар ва ишлаб чиқаришдан таркибтопган мустақил, қудратли кўп тармоқли мажмуага айланди. Корхоналарда замонавий менежмент ва кадрлар салоҳияти шаклланган ҳамда мулкчиликнинг акциядорлик шакли яъни, бошқарув тизими устунлик қилмоқда.

Бугунги кунда «Ўзсаноатқурилишматериаллари» уюшмаси таркибида 133 та йирик, кичик ва қўшма корхоналар мавжуд бўлиб, уларнинг катта қисмини ривожланаётган қурилиш материаллари бозорига йўналтирилган йирик бўлмаган корхоналар ташкил қилади. Уюшманинг таркиби асосий йўналишларда фаолият юритадиган ташкилот ва муассасалардан таркиб топган бўлиб, улар йўналишлари бўйича турли хил қурилиш материаллари маҳсулотларини ишлаб чиқарадилар: цемент саноати корхоналари; махсус қурилиш материаллари корхоналари; норуда материаллар корхоналари; деворбоп материаллар ишлаб чиқарувчи корхоналар; илмий-тадқиқот лойиҳалаш институти; ҳамкор корхоналар; тоғли-геологик экспедиция.

«Ўзсаноатқурилишматериаллари» уюшмасининг юқори органи уюшма аъзоларининг умумий йиғилиши ҳисобланади. Жамиятда ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурига кўра, маҳаллий хом ашё негизида замонавий қурилиш материалларини ишлаб чиқариш йўлга қўйилган. Биринчидан, иқтисодиёт ривожининг замонавий тенденциялари ва юқори суръатлар, иккинчидан, кенг қурилиш дастурини бажариш зарурати нафақат қурилиш материаллари саноати таркибининг ўзгаришига, балки мустаҳкамлиги оширилган ва фойдаланиш учун чидамлилиги, иссиқлик, овоз, гидро ва электр изоляция хусусиятларига эга бўлган қурилиш материаллари, енгил тўлдирувчи ва рулон материаллар чиқариш ҳажмининг ортишига олиб келди. Айтиб ўтиш жоизки, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш таркибидаги илғор ўзгаришлар, уларнинг самарали турларини ишлаб чиқариш ҳажмининг оширилиши бир вақтнинг ўзида ресурсларнинг чекланганлиги, шунингдек, ресурслар давлат бюджетидан ажратилмаётганлиги, балки корхоналарнинг ўз маблағлари ҳисобидан харид қилиниши туфайли муҳим аҳамият касб этувчи ресурсларнинг тежалиши билан кузатилмоқда.

2.4-жадвал

“Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасининг иқтисодий кўрсаткичлари⁴³

Кўрсаткичлар	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.
Йил охирига асосий воситаларнинг бошланғич (қайта тиклаш) қиймати бўйича баҳоси	1829,5	2160,8	2659,2	3942,7
Сотилган маҳсулот (товарлар, ишлар ва хизматлар) таннари	1401,6	1639,4	1963,0	3041,0
Фойда солиғини тўлагунга қадар фойда (зарар (-))	584,5	1018,6	1040,3	1572,9

⁴³“Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси кўрсатилган йиллардаги кўрсаткичлари.

“Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасига 2015-2019 йиллар давомида молиявий-иқтисодий кўрсаткичлари билан боғлиқ бўлган асосий иқтисодий кўрсаткичларни таҳлил қиладиган бўлсак, ушбу йилларда барча кўрсаткичлар бўйича динамикаси сақланган (2.4-жавдал).

Қурилиш материаллари саноатида таркибий ўзгаришни қайта қуриш деганда, талабни ҳисобга олган ҳолда, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турини ўзгартиришинигина эмас, балки айтилиб вақтда сифатни оширишни, маҳсулот тайёрлашга кетадиган жами харажатларни камайтиришни ҳам тушуниш керак. Корхона фаолиятини таҳлил қилиб бориш, айтилиб маҳсулот таннари, фойда, маҳсулот сотишдан тушган тушум, харажатлар ва бошқа иқтисодий, молиявий кўрсаткичларни компанияга инвестиция жалб этишга кенг имконият яратади.

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, ҳозирги кунда аксарият корхоналарнинг мавжуд асосий фондлари жисмоний ва маънавий жиҳатдан анча эскирган бўлиб бу ҳолат ишлаб чиқариш рентабеллигига салбий таъсир кўрсатади. Ушбу нуқтаи назардан республикаимиз ишлаб чиқариш тармоқларида бу борада қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Мазкур ҳолатни тадқиқот объекти бўлган “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюмаси мисолида кўриб чиқиш мумкин(2.5-жадвал)

2.5-жадвал

Ўзбекистон Республикаси асосий фондларнинг 2015-2019 йиллардаги г динамикаси⁴⁴

Кўрсаткичлар	Йиллар					
	Ўлчов бирлиги	2015	2016	2017	2018	2019
Жами асосий фондлар	млрд. сўм	203 595,7	254 565,1	309 746,0	705 020,0	833 577,3
<i>шу жумладан:</i>						
саноат	млрд. сўм	68 185,6	94 809,8	115 516,5	169 675,4	221 267,5
жамига нисбатан фоизда	% да	33,5	37,2	37,3	24,1	26,5
қурилиш	млрд. сўм	5 797,6	7 517,9	8 763,5	12 553,1	17 277,9
жамига нисбатан фоизда	% да	2,8	3,0	2,8	1,8	2,1

⁴⁴“Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюмаси кўрсатилган йиллардаги кўрсаткичлари.

Саноат корхоналарининг асосий фондлар қиймати йилдан-йилга ошиб бормоқда, айниқса қурилиш қиймати. Агарда асосий фондларни ўртача қиймати 2015-2019 йилларда 30 баравардан ортиқроқ ошган бўлса, қурилишни ҳажми деярли 300 бараварга ошган (2.5 жадвал). Демак, қурилиш корхоналарида асосий ишлаб чиқариш фондларни янгилашга катта аҳамият қаратилмоқда. Бу эса ишлаб чиқариш самарадорлигини ошишига таъсир кўрсатади.

Бинобарин, қурилиш материаллари саноатида ишлаб чиқаришнинг таркибий тузилиши ўзгариши, ривожланиши ҳамда норентабел корхоналарни тугатиш, рақобатга бардош бера олмайдиган маҳсулот ишлаб чиқараётган корхоналар ихтисослашувини ўзгартириш ишлари билан қўшиб олиб борилиши керак. Ишнинг бу жиҳати янги корхоналар барпо этишдан ҳам муҳимроқ десак муболаға бўлмайди. Шундай қилиб, қурилиш материаллари саноатида таркибий ўзгаришларни амалга ошириш дастури ва чоратadbирларини ишлаб чиқишда ҳамда уларни жорий этишда қуйидаги вазифаларни амалга ошириш лозим:

-ташқаридан келтириладиган қурилиш материаллари ресурслари энг муҳим турларини, бутловчи маҳсулотларнинг олиб келинишини қисқартириб, ана шу маҳсулотлар ўрнини босадиган маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган корхоналарни ташкил этиш ва ривожлантириш асосида республика қурилиши саноатида иқтисодий мустақилликка эришиш;

- ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш орқали республикада мавжуд ғоят бой маъдан-хом ашё ресурсларидан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг пировардлик даражасини ва рақобатбардошлилигини ошириш;

- республиканинг экспорт имкониятини кенгайтириш, ташқи иқтисодий алоқаларда тўлов балансининг ижобий бўлишига эришиш;

- қурилиш материаллари саноатида меҳнат ресурсларининг оқилона бандлигини таъминлаш, меҳнатни ташкил қилишнинг янги технологияларини жорий этиш.

Умуман олганда, курилиш материаллари саноатида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар рақобатбардошлигини таъминлаш учун таркибий ўзгартириш, модернизациялаш ва диверсификация қилиш жараёнларини чуқурлаштириш ишлари муҳим устувор вазифага айланиши лозим⁴⁵.

Юқоридагиларни умумийлаштирган ҳолда ўтказилаётган инвестицион фаолиятнинг самарадорлиги тадқиқотлари билан боғлиқ бўлган муаммони мажмуавий тарзда ўрганиш, мамлакатда қулай инвестицион муҳитни яратиш бугунги кундаги долзарб масалалардан бири эканлигини асослаб беради. Шу нуқтаи назардан саноат, жумладан, курилиш материалларини ишлаб чиқариш корхоналарини ривожлантиришда хорижий инвестицияларни жалб этишни кенгайтириш қуйидаги омиллардан иборат бўлиши мумкин:

- курилиш материалларини ишлаб чиқарувчи корхоналарда хорижий сармоялардан самарали фойдаланиш тизимини такомиллаштириш;

- чет эл сармояларидан самарали фойдаланишни амалга ошириш механизмларини жорий этиш борасида тўпланган илғор хорижий тажрибаларни қиёсий ва танқидий ўрганиш ва уларнинг мақбул жиҳатларини тармоқ корхоналари фаолиятига тадбиқ этиш;

- тармоқ корхоналарида хорижий инвестицияларни ишлаб чиқаришнинг қайси жараёнига кўпроқ жалб этиш услубиятларини ишлаб чиқиш;

- саноат тармоқларида хорижий инвестицияларни жалб қилишни мувофиқлаштириш бўйича амалий ишланмалар яратиш ва уларни амалга ошириш механизмларини такомиллаштириш.

Умуман олганда, инвестицияларни жалб этиш билан боғлиқ бўлган муҳим бир масала, инвестицияларни, ички ёки чет эл сармоялари бўладими уларни тақсимотининг устуворлигига қараб эмас, балки иқтисодиётимизнинг зарурати билан тақсимлаш ва жойлаштириш ва уларнинг самарадорлигини таъминлашдан иборатдир.

⁴⁵Мэтякубов А.Д. Курилиш материаллари ишлаб чиқариш саноатида инвестицион таъминотни бошқаришнинг ҳолати таҳлили. Журнал Бизнес-Эксперт 2019 йил. №2 40 б.

2.2 “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси корхоналарида инвестицион жараёнларни молиялаштириш механизмини бошқариш самарадорлигини баҳолаш

Ўзбекистонда корхоналар ва компанияларни молиялаштириш механизми мураккаб жараён бўлиб, кўпгина ижтимоий бошқариш жиҳатларини ўз ичига қамраб олади. Қурилиш индустриясини молиялаштириш, уни самарали бошқариш масалалари билан хорижий ва маҳаллий олимлар кўплаб тадқиқотлар олиб боришган.

Аммо бу борада қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, уни бошқариш билан боғлиқ ўз ечимини кутаётган бир қатор муаммолар бор. Улардан “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси бошқарув тузилмани такомиллаштириш, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналарининг техник ва технологик жиҳатдан қуролланишини янгилаш, маҳсулот сифатини ошириш ва таннархини пасайтириш, диверсификация сиёсатини кучайтириш, экспорт салоҳиятини кўтариш, маҳсулотнинг рақобатбардошлигини ошириш, инфратузилмасини яхшилаш, ходимларни тайёрлаш ва малакасини ошириш ва бошқалар.

Ушбу масалаларни ижобий томонга ҳал қилиш тўғридан-тўғри инвестицияларга боғлиқдир. Инвестиция дастурлари асосида умумдавлат инвестиция жараёни, махсус иқтисодий тушунча сифатида объект ва субъект (инвестор) ифодаланади. Инвестиция кўпроқ пул шаклида берилади ёки сарфланади. Ўзбекистонда олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар самараси кўп жиҳатдан оқилона ташкил этилаётган инвестиция сиёсатига боғлиқ. Янги корхоналарнинг ташкил этилиши, инфратузилма ҳолатини яхшилаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш мамлакат иқтисодиётига жалб қилинаётган инвестициялар ҳажми ва самарадорлиги билан баҳоланади.

Ҳозирги даврда инвестиция ҳисобидан, авваламбор ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун қуйидаги масалалар ҳал қилиниши лозим:

- ишлаб чиқаришнинг техник ва технологик даражасини ошириш;

- ишлаб чиқаришнинг янги сифат тузилишини яратиш, янги инновацион шаклдаги иқтисодий ривожлантириш;

- ташқи иқтисодий алоқаларни таъминлашда тармоқлар ва ишлаб чиқаришнинг рақобатбардошлигини ошириш;

- саноат соҳасидаги ишлаб чиқаришда маҳаллийлаштириш, диверсификациялаш, инвестициялаштириш ҳисобига ЯИМда саноат улушини кўпайтириш ва ҳоказолар.

Таҳлилларнинг кўрсатишича, Ўзбекистон иқтисодиётига инвестицияни жалб қилиш ва унинг мамлакат ЯИМдаги улуши суратлари йилдан-йилга ошиб бормоқда (2.6-жадвал)

2.6-жадвал

Ўзбекистон Республикаси 2010-2020 йилларда ЯИМ нинг улушида инвестицияларнинг ўсиш суръатлари⁴⁶ (олдинги йилга нисбатан фоизда)

Кўрсаткичлар	йиллар										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020*
Инвестицияларнинг ЯИМ даги улуши % да	22,2	20,1	20,3	21,1	21,3	21,3	21,1	23,9	30,6	38,4	34,8

2.6-жадвалда келтирилган рақамлар шуни кўрсатадики, 2010 йилдан бошлаб, иқтисодиётга жалб этилаётган инвестициялар ҳажмида ўсиш суръатлари кузатилмоқда. Лекин, шу билан бирга айтиб ўтиш лозимки, кейинги уч йилда инвестициялар ўсиш даражаси деярли бир хил бўлган. Демак, шу йилларда инвестиция ўсишининг барқарорлиги таъминланган.

Ўзбекистон Республикасида мустақилликнинг дастлабки йилларидан макроиқтисодий кўрсаткичларнинг динамикаси ривожланиб келмоқда. Буни яққол мисол сифатида қуйидаги жадвал далилларида кўриш мумкин.

Айтиб ўтиш жоизки, 1991-2019 йилларда асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар бўйича ривожланиш таъминланган, жумладан қурилиш ишлари

* дастлабки маълумот

⁴⁶Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

бошқа тармоқларга қараганда жадал суръатлар билан ўсган. Асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳам кейинги йилларда барқарорликни сақлаган.

2.7-жадвал

2015-2020 йиллар иқтисодий фаолият турлари кесимида Ўзбекистон Республикаси ялпи ички маҳсулоти таркиби динамикаси⁴⁷ (фоизда)

Кўрсаткич	йиллар					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020*
ЯИМ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>шу жумладан:</i>						
Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	90,4	90,7	88,5	88,8	91,1	92,4
Маҳсулотларга соф солиқлар	9,6	9,3	11,5	11,2	8,9	7,6
Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги	34,1	34,0	34,0	31,5	28,0	28,2
Саноат (қурилишни қўшган ҳолда)	26,2	26,6	27,9	32,6	35,9	35,5
саноат	20,2	20,6	22,2	26,5	29,3	28,5
қурилиш	6,0	6,0	5,7	6,1	6,6	7,0
Хизматлар	39,7	39,4	38,1	35,9	36,1	36,3
савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар	8,5	8,5	8,0	7,4	7,0	7,0
ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа	10,0	9,6	9,5	8,5	7,9	7,2
бошқа хизмат тармоқлари	21,2	21,3	20,6	20,0	21,2	22,1

Маълумки, қурилиш тармоғи миллий иқтисодиётнинг энг истиқболли ва динамик ривожланувчи тармоқлардан ҳисобланиб, унинг мустаҳкамланиши, Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ва саноат ривожланишида муҳим ўрин тутди. Мамлакат ЯИМ таркибида ушбу тармоқнинг улуши миллий иқтисодиётнинг ўсиш суръатларига боғлиқ ҳолда охириги йилларда 9-10 фоиз атрофида бўлиб, муҳим стратегик аҳамиятга эга бўлган ҳолда энергетика, металлургия, машинасозлик ва бошқа тармоқларнинг ривожланишига катта аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистонда қурилиш материалларини ишлаб чиқариш саноат тармоғининг устувор соҳаларидан бири деб белгиланганлигидан келиб чиққан ҳолда давлат инвестиция дастурларида қурилиш материалларини ишлаб

* дастлабки маълумотлар.

⁴⁷Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

чиқариш саноатига давлатимиз сўнгги йилларда катта ҳажмда инвестицияларни ажратмоқда.

Таҳлилларга кўра, ҳозирда қурилиш материалларини ишлаб чиқариш саноати бутун қурилиш тармоғининг салоҳиятини белгилаб берган ҳолда жами қурилиш монтаж ишлари қийматининг 55-70 фоизини ўзида шакллантиради. Тармоқда биринчи навбатда ғишт маҳсулотига талабнинг ошиб бораётганлигини кузатиш мумкин. 2019 йилда пишиқ ғиштни ишлаб чиқариш ҳажми 3,0 маротабага, ойналар – 3,0 мартага, пардозбоп керамик плиталар – 5,2 мартага ва норуда қурилиш материаллари – 13,8 мартага кўпайди. Таҳлилларнинг кўрсатишича, тармоқда жаҳон бозорида қурилиш материалларининг янги турлари пайдо бўлиши билан уни ўзимизда ўзлаштиришга катта эътибор қаратилганлиги натижасида маҳаллий хом ашё ресурслари ва бирикмаларидан фойдаланган ҳолда янги турдаги қурилиш материалларини ишлаб чиқариш ҳисобига ички бозорнинг замонавий қурилиш материалларига бўлган эҳтиёжи қондирилмоқда.

Мустақиллик йилларида дунёнинг 14 та мамлакатига қурилиш материалларининг 40 дан зиёд турлари экспортга чиқарилди. Экспортга йўналтирилган корхоналар сони 47 тага етган ҳолда уларнинг экспорт ҳажми 1991-2018 йиллар давомида 965 млн. АҚШ долларини ташкил этди.

Тармоқ корхоналарида мавжуд ишлаб чиқариш қувватларининг модернизация қилиниши ва янги корхоналарни ишга тушириб, замонавий рақобатбардош турдаги қурилиш материалларининг ишлаб чиқарилиши натижасида йилдан-йилга экспорт қилинаётган қурилиш материаллар тури ортиб бормоқда. 1991-2000 йилларда уларнинг тури 9 тани ташкил этган бўлса, ҳозирги кунда уларнинг сони 40 тани ташкил қилмоқда. Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш саноатида девор ва шифтлар учун пластик панелларни, полимер трубаларни, совуқ ва иссиқ сув таъминоти учун труба ва филтёрларни, радиаторлар, алкопоний ва полимерлардан бўлган ром ва эшикларни, сайдинг панелларни, паркет ва бошқаларни ишлаб чиқариш ўзлаштирилди. Масалан, 2011-2019 йиллар давомида тармоқда замонавий

қурилиш ва пардозлаш материалларининг 144 тури, яъни гипсокартон плиталар, қуруқ қоришмалар, замонавий томёпма материаллари, термомустаҳкам полимер трубалар, керамик плиталар ўзлаштирилган ҳолда ишлаб чиқариш ҳажми 1,8 бараварга ошди.

Умуман, “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасининг энг муҳим вазифаларидан бири – маҳаллий хом ашёлардан тайёрланадиган рақобатбардош қурилиш материалларини ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, республикада ишлаб чиқарилмайдиган ва талаб юқори бўлган маҳсулот турларини босқичма-босқич маҳаллийлаштириш ҳисобланади.

Маҳаллийлаштириш борасида олиб борилган чора-тадбирлар натижасида, бир қатор қурилиш ва пардозлаш материалларини, шу жумладан, қуруқ қоришмаларни, гипсокартон ва лакбўёқ буюмларини, композит, пластик ва алюминий материаллардан дераза ва эшик блокларини, пардозлаш панеллари ва плиталарини ишлаб чиқариш йўлга қўйилди.

2019 йилдаги дастур доирасида маҳаллий хом ашё ресурслари асосида қурилиш материалларини ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш бўйича 102 та янги лойиҳаларнинг амалга оширилиши натижасида 2419,3 млрд. сўм ҳажмидаги маҳсулотлар ишлаб чиқарилди. Саноат кооперацияси ва маҳаллийлаштиришнинг инвестицион лойиҳаларини амалга оширишнинг кенгайтиши олдин импорт ҳисобига олиб келинадиган қурилиш материаллари ва бутловчи қисмларнинг 438 млн. АҚШ доллари ҳажмида қисқаришига олиб келди. Ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш натижасида ўзлаштирилган янги 12 турдаги маҳсулотларнинг экспорти амалга оширилиб, унинг умумий қиймати 18,7 млн. АҚШ долларини ташкил этди.⁴⁸

Республикамизда ишлаб чиқарилаётган қурилиш материалларининг 50 фоиздан ортиғи “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси саноатига тўғри келади. Ҳозирги вақтда компания таркибида 100 дан ортиқ турдаги қурилиш материаллари 120 корхона томонидан ишлаб чиқарилмоқда.⁴⁹

⁴⁸“Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси маълумотлари

⁴⁹“Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси 26 июль 2017 й. ўтказилган “Пресс-Релиз” материалларидан.

“Қурилиш индустриясини янада ривожлантириш ва унинг самарадорлигини ошириш учун Ўзбекистонда барча имкониятлар мавжуд. Мамлакатимиз ҳудудида ҳозирда 500 дан ортиқ ғишт, цемент, керамзит, гипс, оҳак ва бошқа қурилиш материаллари конлари очилган. Ватанимиз ва хорижда тан олинган декоратив тошлар, яъни мрамор, травертин, гранит, габро каби хом ашёлар қазиб олинади. Давлат захирасига ҳисобга олинган қурилиш материаллари конлари, яъни аглопорит ишлаб чиқариш учун 215 та кон, цемент ишлаб чиқариш учун 37 та кон, сортли тошларга 30 та кон, ойна ишлаб чиқариш учун фойдаланадиган хом ашё кони 7 та, оҳакни қуйдириш хом ашёси кони 24 та, тошларни силликлантириш ишлари учун 93 та кон, қурилиш ишлари учун қум ва силикат товарларни ишлаб чиқариш 28 та, керамзит хом ашё учун 15 та, гипс учун 19 та конлар мавжуд.

Ички эҳтиёжни қондириш учун мамлакатимиз Президентининг 2016 йил 28 сентябрдаги “2016-2020 йилларда қурилиш материаллари саноатининг ривожлантириш дастури тўғрисида”⁵⁰ги ПҚ-2615 қарори қабул қилинди. Ушбу қарор бўйича жами умумий қиймати 1,2 млрд. АҚШ долларига тенг 80 та инвестицион лойиҳаларни амалга оширилди.

Шу муносабат билан юқоридагилардан келиб чиқиб айтиб ўтиш жоизки, Республикамиз қурилиш материалларини ишлаб чиқариш саноатида қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш, келгусида тармоқда олиб борилаётган ислохотлар самарадорлигини янада оширишга ижобий таъсирини кўрсатиши мумкин:⁵¹

- корхоналардаги мавжуд асосий фондларнинг маънавий ва жисмоний эскириш даражасини пасайтириш учун инвестицияларни, айниқса, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишни жадаллаштириш, узоқ муддатли кредитлар ва лизинг шартномалари асосида юқори техника ва технологияларнинг трансферини янада ошириш;

⁵⁰Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 28 сентябрдаги “2016-2020 йилларда қурилиш материаллари саноатининг ривожлантириш дастури тўғрисида”⁵⁰ги ПҚ-2615 қарори. //lex.uz//

⁵¹ Нурибегов Р.И. ва бошқ. Ўзбекистон минтақарида қурилиш индустриясини ривожлантириш стратегиясининг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш. Монография.-Т.: Fan va texnologiyalar. 2017.-344. Б.

- тармоқ корхоналари таркибида ўзаро кооперацион ва интеграцион алоқаларни ривожлантириш, ҳудудлараро кластер тизимини жорий этиш механизмларини шакллантириш, уларни ривожлантириб бориш;

- қурилиш материалларини ишлаб чиқаришда замонавий энергия ва ресурс тежамкор бўлган янги технологияларни жорий этиш механизмлари самарадорлигини ошириш йўллари аниқлаш;

- мамлакатимизда етакчи хорижий давлатлар компаниялари иштирокида қурилиш материаллари саноати учун замонавий техника ва юқори технологияга асосланган жиҳозларни ишлаб чиқаришнинг миллий машинасозлик тизимини яратиш;

- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар таннархини ва материал сифимини пасайтириш ҳисобига уларнинг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлигини ошириш;

- қурилиш материалларини ишлаб чиқариш корхоналарини модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан янгиланиш ҳисобига атроф-муҳитга чиқарувчи токсик чиқиндилар ҳажмини пасайтириш, юқори сифатли филтрларни ва жиҳозлаш иншоотларини ўрнатишни жадаллаштириш;

- қурилиш материалларини ишлаб чиқаришда иккиламчи ресурслардан ва тармоқларининг йирик тоннали чиқиндилардан фойдаланиш ҳажмини ошириш ҳисобга энергия ресурсларини тежаш, чиқиндиларни утилизация қилиш ва ҳудудларда экологик ҳолатини яхшилаш;

- уй-жой қурилиши, шу жумладан кўп қаватли бўлмаган уйлар қурилиши учун замонавий энергия тежамкор технологияларни ва қурилиш материаллари, буюмлари ва конструкцияларидан фойдаланишни кенгайтириш ва ҳоказолар.

Умуман, юқорида таъкидлаб ўтилган чора-тадбирларни мамлакатимиз иқтисодиёти ва унинг тармоқлари, айниқса, қурилиш материаллари саноатининг самарали ривожланишида ички ва ташқи инвестициялар муҳим аҳамият касб этади. Охирги йилларда иқтисодиётимизга киритилган ички ва

ташқи инвестицияларнинг ўзаро нисбатида ўзгаришлар кузатилган буни куйидаги 2.9-жадвалида кўришимиз мумкин.

2.9- жадвал

Асосий капиталга киритилган инвестициялар 2015-2020 йилларда ички ва ташқи инвестицияларни жалб этиш динамикаси⁵² (млрд.сўм)

Кўрсаткичлар	йиллар					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020*
Асосий капиталга инвестициялар	44810,4	51232,0	72155,2	124231,3	195927,3	202000,1
Ички инвестициялар	36500,9	40620,6	55008,6	94076,5	110490,1	115353,1
Хорижий инвестиция ва кредитлар	8309,5	10611,4	17146,5	30154,8	85437,2	86647,0
<i>шу жумладан: тўғридан-тўғри ва бошқа хорижий инвестиция ва кредитлар</i>	<i>6133,1</i>	<i>7353,7</i>	<i>12768,6</i>	<i>13053,0</i>	<i>57564,0</i>	<i>64179,9</i>
<i>ҳукумат кафолати остидаги кредитлар</i>	<i>2176,4</i>	<i>3257,7</i>	<i>4378,0</i>	<i>17101,8</i>	<i>27873,2</i>	<i>22467,1</i>

Жадвал маълумотларининг кўрсатишича, Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини ривожлантириш учун барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан 2020 йилда дастлабки маълумотлар асосида 202000,1 млрд. сўм ёки бўлмаса, 2019 йилга нисбатан 103,1 % асосий капиталга инвестициялар ўзлаштирилган. Бунда ташқи инвестициялар улуши эса, 2020 йилда 85437,2 млрд. сўм ёки 2019 йилга нисбатан 101,5 % га ортгани кўрсатмоқда, шундан тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар 2020 йилда 57564 млрд. сўм ёки бўлмаса, 2019 йилга нисбатан 111,5 % ўзлаштирилган.

Бунинг асосий сабаби, тармоқда тадбиркорлик фаолияти кенгайиб бориб, аҳоли ва корхона маблағлари инвестиция сифатида кўпроқ жалб этила бошланди. Буни яхши ҳолат деса бўлади, чунки давлатнинг қарздорлик даражаси пасайди.

Ўзбекистон иқтисодиёти ва унинг тармоқларига инвестициялар жалб этилишининг асосий йўналишларидан яна бири-бу эскириб қолган техника ва

*дастлабки маълумот

⁵²“Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси кўрсатилган йиллардаги кўрсаткичлари.

технологияни янгилашдан иборатдир. “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси корхоналарининг бошқа саноат корхоналарига нисбатан унинг технологик жараёнининг оддийлиги ва майда сериялилигидир. Шу сабабли бу тармоқда меҳнат сиғими юқори бўлган технологиялардан кенг фойдаланилади. Шу билан бирга айтиб ўтиш жоизки, кўп қурилиш материаллари маънавий эскириб ва унумдорлиги нисбатан паст бўлган жиҳозларда ишлаб чиқарилмоқда. Ишлаб чиқаришда ушбу ҳолатлар ўз навбатида миллий қурилиш материаларимизнинг хорижий қурилиш материалларига нисбатан рақобатбардошлигига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Ушбу нуқтаи назардан ҳозирги кунда республикамызда корхоналарда юқори технологияларни жорий этиш учун махсус ривожлантириш фонди тузилган. Ҳозирда бу фонднинг умумий жамғармаси 28 млрд. АҚШ долларидан ошди. Унинг 40 фоиздан ортиғи янги технологиялардан фойдаланиш учун сарфланади.

Янги технологиялардан фойдаланишнинг самарали йўллари, авваламбор меҳнат унумдорлигини оширишдир. Айтиб ўтишимиз лозимки, меҳнат унумдорлиги ҳозирги кунда жаҳон амалиётида катта аҳамият касб этади. Бу кўрсаткич орқали ҳар бир сарфланган пул бирлиги учун қанча маҳсулот олиниши белгиланади. Бундан ташқари, корхоналарда меҳнатни механизациялаш, автоматлаштириш ва роботлаштириш жараёнлари кенгайиб боради. Бунинг натижасида, меҳнатнинг фонд билан, энергия билан қуролланиши даражаси ошиб боради.

Корхоналарда технологик янгиланиш, авваламбор меҳнат интенсивлигини кўтаришга олиб келади. Бу эса, ўз навбатида технологик жараёнларни такомиллаштиришга қаратилиб, ишлаб чиқариш самарадорлигини оширади. Бундан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, ишлаб чиқариш жараёни замонавий талабларга жавоб бериши лозим. Буни Америка, Япония, ЕИ, Хитой, Жанубий Корея ва бошқа мамлакатлар мисолида яққол кўриш мумкин. Демак, ишлаб чиқариш жараёнларида

механизация, автoмoтизация, роботизация усуллари кенг қўллаш ва ривожлантириш зарур.

Ишлаб чиқаришда технологик жараёнларни янгилаш – маҳсулотларнинг сифатини оширишга олиб келади. Масалан, ғишт, цемент ва бошқа қурилиш материаллари ишлаб чиқариш бозорида нафақат қурилиш материалларининг талабгорлигини орттиради, балки рақобатбардошлигини ҳам оширади. Шу сабабли, маҳсулот сифати ҳозирги кунда корхоналарнинг энг асосий кўрсаткичларидан биридир.

Маълумки, маҳсулот сифати собиқ иттифoқ даврида халқаро стандартларга эмас, балки нав билан баҳоланарди (масалан, олий нав, 1-нав, 2-нав, 3-нав). Замонавий шароитларда маҳсулот сифатига бундай ёндашув эскириб қолган тушунчалардан бири бўлиб қолди. Бугунги кунда корхоналарнинг экспорт салоҳиятини ошириш учун халқаро сифат стандартлари ИСО-9001:2000 талабларига мос келадиган маҳсулотлар ишлаб чиқариш зарур.

Ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, уюшма ва унинг корхоналарида бу борада етарлича ишларни олиб бориш лoзим. Чунки, «Ўзсаноатқурилишматериаллари» уюшмаси корхоналарида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг халқаро сифат сертификациясини олган маҳсулотларнинг сони жуда паст. Бундай ҳолат пировард натижада маҳсулот экспортига ҳам салбий таъсир этади. Уюшма корхоналари ўз фаолиятларини узоқ муддатга самарали олиб бориши учун юқорида таъкидланганидек, фойдани максималлаштириб боришлари зарур. Бунинг учун улар барча мавжуд ресурслар молиявий, моддий ва ҳ.к.лардан самарали фойдаланишлари зарур. Шу муносабат билан, авваламбор ишлаб чиқаришга жалб этилаётган инвестициялардан оқилона фойдаланиш борасида маҳсулотнинг таннарини пасайтириш, фойдани ошириш ва ишлаб чиқариш рентабеллигини доимий равишда кўтариб бориш лoзим.

Ўзбекистонда охириги йилларда қурилиш материаллари таркибида цемент ишлаб чиқаришга катта аҳамият берилмоқда. Агарда яқин йилларда

Ўзбекистонда 4 та цемент заводи фаолият олиб борган бўлса: “Қизилқум цемент”, “Оҳангарон цемент”, “Бекобод цемент”, “Қувасой цемент”. Ҳозирги кунга келиб, мамлакатимизда 13 тадан ортиқ цемент заводлари маҳсулот ишлаб чиқармоқдалар. Бу заводлар ишлаб чиқарган цемент маҳсулотларининг умумий ҳажми 8,5 млн. тоннадан ошиб кетди. Цемент ишлаб чиқариш ҳажмининг ошиши билан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ассортиментигава унинг сифатига ҳам эътибор қаратилмоқда. Барча йирик цемент ишлаб чиқариш корхоналарида ИСО 9001:2000 ва ИСО 9001:2015 халқаро сертификатлари асосида сифат менежменти тизими жорий этилган.

Лекин бугунги кунда Республикамизда цемент ишлаб чиқариш соҳасида эришилган (йилига 9 млн. тонна) бозор эҳтиёжларини тўлиқ қондирмайди. Республика иқтисодиёти тармоқларининг эҳтиёжларини барқарор таъминлаш, шунингдек, ривожлантириш ва модернизациялаштириш, йирик инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш борасидаги давлат дастурларининг бажарилиши мақсадида цемент етказиб бериш ҳажмини оптималлаштириш учун ҳар йили Вазирлар Маҳкамаси томонидан цементни ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш дастурлари ишлаб чиқилиши зарур.

Айтиб ўтиш жоизки, цемент маҳсулоти бўйича ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, 2000 – 2017 йилларда цемент ишлаб чиқариш, уни истемол қилиш даражаси жаҳон бўйича ҳам ошиб бормоқда. Умум жаҳон бўйича бу кўрсаткич 2 баробарга ошган бўлса, Хитойда – 3,5, Туркияда – 1,74, Эронда – 1.84 маротабага ошди. 2018 йилда жон бошига цемент ишлаб чиқариш ўртача жаҳонда 5,38 кгдан тўғри келган бўлса, жумладан, ушбу кўрсаткич Хитойда - 1681 кг, Жанубий Кореада -1998 кг, Туркияда – 998 кг, Россияда – 372 кг, Ўзбекистонда – 280 кг тўғри келди.

Ўзбекистон Республикасида цемент заводларини қуриш ва уларни ривожлантириш сўнгги йилларда анча жадаллашди. Айниқса, Президентимиз томонидан Ўзбекистонда қурилиш материалларини ишлаб чиқаришга оид бир қатор фармон ва қарорлар, жумладан, цемент ишлаб чиқаришни ривожлантириш соҳасида қабул қилинган қарор мамлакатимизда қисқа муддатда нафақат цемент ишлаб чиқаришни кенгайтирди, балки уни экспорт

қилиш имкониятини яратди. 2016-2019 йй. республикамизда цемент ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ва корхоналар ривожланиши бўйича маълумотлар 2.2 жадвалда келтирилган.

2.2- жадвал

Ўзбекистон Республикасида 2016-2019 йилларда цемент маҳсулоти ишлаб чиқариш кўрсаткичлари таҳлили⁵³

№	Асосий заводлар	Ўлчов бирлиги	Йиллар			
			2016	2017	2018	2019
1	“Қизилкум цемент” АЖ	Минг.тн	3500	3550	3643	3949
2	“Оҳангарон цемент” АЖ	Минг.тн	1863	1900	1993	2625
3	“Бекобод цемент” АЖ	Минг.тн	1066,9	1100	1204	1501
4	“Қувасой цемент” АЖ	Минг.тн	1066,4	1079,2	1134,3	1534,3
5	Жиззах цемент заводи	Минг.тн	726	812,6	810	830,4
6	“Фарғона цемент” МЧЖ	Минг.тн	107,3	110,2	110,4	112,4
7	“Кезер” МЧЖ	Минг.тн	11	11	11,2	13,5
8	“Сингида” КК	Минг.тн	50,9	51,8	55,5	59,2
9	“Эверест металл фаворит” МЧЖ	Минг.тн	9,2	10	10,6	11,8
10	“Буюк” хусусий корхонаси	Минг.тн	11	20,2	21,3	29,4
11	“Турон эцемент групп” МЧЖ	Минг.тн	46,2	75,1	75,5	79,5
12	“Фархадшифер” МЧЖ	Минг.тн	4	10,5	11,6	18,3
13	Жами	Минг.тн	8461,9	8730,6	9080,4	10763,8

Шу билан бирга, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш соҳасида маҳаллий бозорни таъминлаш кўрсаткичлари паст даражада бўлиб қолмоқда. Цементнинг 74,8 фоизи, ойнанинг 50,6 фоизи, линолумнинг 86,6 фоизи, санфаненснинг 33 фоизи ва бошқалар импорт ҳисобига ўз ўрнини тўлдирмоқда. Ушбу камчиликларни бартараф этиш учун соҳада аниқ чора—тадбирларни амалга ошириш зарур, булардан ишлаб чиқаришни модернизациялаш, жисмоний ва маънавий эскириб қолган жиҳозларни янгилаш ишлаб чиқаришда энерго сиғими юқори бўлган техника ва технологияларни алмаштириш ҳамда маҳсулот ишлаб чиқаришни диверсификациялаш жараёнларини кенгайтириш зарур.

Агарда Республикамиз бўйича қурилиш материалларини ишлаб чиқиш бозорини ҳудудлар бўйича таҳлили ўтказилганда, ишлаб чиқариш кучларини жойлаштиришда дисбаланс мавжудлиги аниқланди. Хусусан, қурилиш

⁵³ «Ўзсаноатқурилишматериаллари» уюшмаси статистик маълумотлари

материалларни ишлаб чиқариш корхоналарининг аксарияти Фарғона водийси, Тошкент, Жиззах, Сирдарё, Навоий вилоятлари ва Тошкент шаҳрида жойлашган. Бундай ҳолат, асосий ишлаб чиқаришни, шунингдек, қурилиш материаларининг инновацион турларини ишлаб чиқаришни бошқа ҳудудларда жойлаштиришни ҳаётни ўзи тақозо этмоқда. Агарда Республикамизда ҳозирги вақтда 20 га яқин цемент заводлар мавжуд бўлса, улардан 6 таси катта заводлар ва қолгани майда корхоналар. Уларнинг умумий ишлаб чиқариш қуввати йилига 11 млн. тонна маҳсулотга тенг бўлиб, асосий қуввати (91%) катта корхоналар ҳиссасига тўғри келади.

Демак, цемент ишлаб чиқариш соҳасида нафақат ўз эҳтиёжимизни қондириш, балки бошқа мамлакатларга ҳам экспорт қилиш имконияти яратилади. Республикамизда цемент маҳсулотларини ишлаб чиқариш динамикасининг ижобий томонга ўзгариб бораётганлигини кўришимиз мумкин(2.10- жадвал).

Аммо ушбу соҳада ўз ечимини кутиб турган қатор муаммолар бор. Уларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- тармоқдаги кўпгина корхоналарда мавжуд асосий ишлаб чиқариш фондларининг жисмоний ва маънавий эскирганлик даражасининг юқорилиги, ишлаб чиқаришнинг энергия тежамкор технологиялар билан таъминланганлик ва меҳнат унумдорлиги даражасининг нисбатан пастлиги;

- цемент ишлаб чиқариш соҳаси учун энергия тежамкор технологияларнинг республикамизда ишлаб чиқарилмаслиги;

- цемент ишлаб чиқарувчи корхоналар инвестиция ва инновация фаолиятининг нисбатан пастлиги;

- илмий-тадқиқот ва лойиҳа конструкторлик ташкилотлари моддий-техника базасининг замонавий талабларига жавоб бермаслиги;

- цемент корхоналарида бозор талабларидан келиб чиққан ҳолда замонавий менежмент ва маркетинг усулларида ҳамда кадрлар салоҳиятидан фойдаланишнинг самарали тизимининг йўлга қўйилмаганлиги;

- бозор шароитларини эътиборга олган ҳолда ишлаб чиқарилган стратегик ва бизнес режаларининг мавжуд эмаслиги ва бошқалар.

Юқорида таъкидлаб ўтилган ўз ечимини кутиб турган муаммоларни ҳал этиш кўп жиҳатдан тармоқ корхоналарига инвестицияларни жалб этиш ва уларни бошқариш самарадорлигини оширишга боғлиқ.

Шундай экан, инвестицияларни бошқариш элементларини илмий жиҳатдан ўрганиш ва уни таҳлил этиш инвестицияларни жалб этишнинг жозибадорлигини оширади. Бунинг учун инвестицияларни бошқаришни комплекс равишда ёндашиш, уни ҳар бир элементига тўғри баҳо бериш натижасида унинг самарадорлиги ошади (2.2-расм).



2.2-расм. Қурилиш материаллари саноатида инвестицияларни бошқаришнинг асосий элементлари⁵⁴

⁵⁴ Адабиётлар таҳлили асосида муаллиф томонидан тизимлаштирилган.

Корхона ва компанияларга инвестицияларни жалб этишда ва улардан фойдаланиш, тақсимлашда инвестиция механизми элементларини доимо эътиборга олиш зарур.

Олиб борилган тадқиқотларимизга асосланиб таъкидлайдиган бўлсак, «Ўзсаноатқурилишматериаллари» уюшмасига саноатида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг самарадорлигини ошириш учун инвестицион-инновацион бошқариш усуллари жорий этиш зарур. Сабаби бугунги кучли рақобатчилик шароитида Ўзбекистон иқтисодиётида ва унинг тармоқларида, хусусан қурилиш материаллари саноатида ҳам кучли рақобатнатижасида фан-техника салоҳиятидан самарали фойдаланиш мураккаблашиб бормоқда.

Бунинг сабаби, тармоқлар ва компанияларда инновациялар шаклланиши ва трансферлаш жараёнини амалга ошириш борасида бозор механизми чекланганлигини қуйидаги бир қатор йўналишлар билан исботлаш мумкин:

1) айрим тармоқлар ва хўжалик юритувчи субъектларнинг кенг миқёсидаги инновацияларни амалга оширишлари учун молиявий маблағларнинг етишмаслиги;

2) инновациялар комплекс равишда бошқарилмаса, яъни барча бошқа ишлаб чиқариш элементлари билан боғланмаса, тармоқ учун ҳам умуман иқтисодиёт учун ҳам катта йўқотишларга олиб келади;

3) инновацион лойиҳалар кўп жиҳатдан ноаниқликка учраб туради. Демак, хавф-хатар даражаси юқори бўлади. Хавф эса лойиҳани амалга ошириш учун иқтисодий муҳитнинг ўзгаришини талаб қилади. Уларни қоплаш учун ортиқча харажатлар сарф қилинади;

4) инновациядан олинадиган самара узоқ муддатга чўзилиши мумкин. Шу сабабли, лойиҳанинг тўлиқ самарадорлигини олдиндан баҳолаш тўғрисида асосланган қарор қабул қилинган мураккаб масаладир;

5) янги маҳсулот ва хизматлар қийматининг юқорилиги кўп ҳолларда ундан оммавий равишда фойдаланишни чеклаб қўяди. Бу эса инновацияларни ўзлаштириш даврида юқори сарф-харажатлар билан боғлиқ бўлиши мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда хулоса қилиш мумкинки, Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришда қурилиш материаллари саноатининг ўрни каттадир, унинг ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларини ўстириш нафақат ушбу тармоқ учун, балки мамлакат иқтисодий салоҳиятини оширишга олиб келади. Бунинг учун, авваламбор инвестицияни жалб қилишни бошқариш механизмини такомиллаштириш энг долзарб масала бўлиб қолади.

2.3. Қурилиш материаллари саноати корхоналарида инвестицион жозибадорликни оширишга таъсир этувчи омиллар таҳлили

Ҳар қандай давлат миллий иқтисодиётини ривожлантириш, унинг салоҳиятини ошириш учун инвестицион жозибадорликни ошириш йўллари аниқлайди ва шунга асосан иқтисодиёт тармоқларига инвестицияни жалб этиш дастурларини амалга оширади.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг иқтисодиёт тармоқларига кенг миқёсда инвестицияларни жалб этиш жадаллаштирилди. Қурилиш материалларини ишлаб чиқариш саноатини ривожлантириш инвестицион дастурларга киритди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 25 октябрдаги “Республика қурилиш материалларисаноатини бошқаришни ташкил этишни янада такомиллаштиришчора-тадбирлари тўғрисида”⁵⁵ ПҚ-2641-сонли қарор билан Республикада қурилиш материаллар саноатини бошқаришни такомиллаштириш, тармоқ корхоналарини техник ва технологик қайта қуrolлантириш учун хорижий инвестицияларни жалб этиш, уларнинг экспорт салоҳиятини ошириш, халқаро талаблар ва стандартларга асосланган ҳолда замонавий корпоратив усулларни жорий этиш ва бошқалар белгилаб берилди.

⁵⁵Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 25 октябрь ПҚ-2641-сонли “Республика қурилиш материалларисаноатини бошқаришни ташкил этишни янада такомиллаштиришчора-тадбирлари тўғрисида”⁵⁵ қарори//lex.uz/

Ҳозирги даврда инвестиция жозибadorлигини оширишнинг асосий йўналишлардан бири – бу тижорат банкларининг маблағлари ҳисобланади. Ўзбекистонда банк-молия тизимида олиб борилаётган ислохотлар натижасида тижорат банкларининг барқарорлигини таъминлаш, улар фаолиятининг самарадорлигини ошириб бориш таъминланмоқда. Бунинг асосида, тижорат банкларининг иқтисодиётдаги воситачилик роли, яъни иқтисодиётдаги бўш пул маблағларини банкларга жалб қилиш ва ўз навбатида, ушбу маблағларни иқтисодиётнинг реал секторларига кредитлар сифатида йўналтириш борасида мижозларга кўрсатилаётган хизматлар кўлами кенгайиб бормоқда.

Ундан ташқари, Республикамиздаги банк тизимининг инвестицион фаоллигини кенгайтирилишини янада рағбатлантириш, иқтисодиёт тармоқларини модернизация қилиш техник ва технологик қайта жиҳозлашга йўналтирилган узоқ муддатли инвестиция лойиҳаларни молиялаш ҳажмларини ошириш мақсадида уларнинг молиявий ресурс базаси кенгайиб бормоқда. Бунинг учун эса, тижорат банкларининг тузилмалари, қайта ташкил этилди. Жумладан, йирик банкларда инвестиция фаолиятини мувофиқлаштириш ва мониторинг қилиш бўйича департаментлар ташкил этилди, инвестиция лойиҳаларини экспорт қилиш, молиялаштириш ва амалга оширилишини мониторинг қилиш билан шуғулланувчи банкларнинг таркибий бўлинмалари ўзгартирилди ҳамда уларнинг функциялари кенгайтирилди. Тижорат банкларининг инвестицион жозибadorлигини оширишда “2011-2015 йилларда саноатни ривожлантириш” ҳамда “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”⁵⁶, муҳим аҳамият касб этган ҳолда давлат дастурларига киритилган лойиҳаларни қўллаб-қувватлашга, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини янада ривожлантиришга асосий эътибор қаратилган.

⁵⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли фармони. //lex.uz/

Марказий банк томонидан амалга оширилаётган пул-кредит сиёсати инвестиция даражасининг белгиланган прогноз кўрсаткичлар доирасида бўлишини таъминлаш билан бирга, банкларнинг инвестицион жозибадорлигига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Мамлакатимизда инвестиция жозибадорлигини ошириш мақсадида тижорат банклари ва корхоналарда қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- инвестицион маҳсулотларни ишлаб чиқаришга мўлжалланган корхоналарни ташкил этиш ва ишлаб чиқаришларни янада кенгайтириш;

- инвестиция жозибадорлигини молиявий бошқаришнинг бозор механизмларини шакллантириш бўйича оптимал жойлаштиришнинг муқобил вариантларини ишлаб чиқиш;

- инвестиция жозибадорлигини амалга ошираётган банклар бўлинмаларида инвестиция фаолияти масалалари билан шуғулланувчи банк ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш бўйича доимий фаолият кўрсатувчи курслар ва амалий семинарлар ташкил этиш.

Мухтасар қилиб айтганда, мамлакатимиз тижорат банкларининг инвестицияларини узоқ муддатли кредитлаш имкониятлари кенгаймоқда.

Инвестиция жозибадорлигини оширишнинг муҳим йўналишларидан бири – компания ва корхоналарни модернизациялаштириш даражасини оширишдир.

Умуман иқтисодиётни модернизациялаштириш тушунчаси адабиётларда XX аср охирларида пайдо бўла бошлади. Шундан бошлаб модернизациялаш муаммолари борасида мамлакатимизда тадқиқотлар олиб борила бошланди. Бунда асосий эътибор, авваламбор модернизациялаш тушунчасини ифодаланишига қаратилди.

Ушбу масала борасида турли фикр ва мулоҳазалар пайдо бўлди. Ўзбекистонлик олимлардан С. Ғуломов, А. Ваҳобов, И. Искандаров, А. Мажидов, Б. Ходиев, Н. Маҳмудов, Ш. Юлдашев ва бошқалар ўзларининг бу муаммога нисбатан ёндашувларини баён этишган. Уларнинг ва хорижий олимларнинг билдирган фикрларини умумлаштирган ҳолда, бизнинг

фикримизча, модернизация – бу иқтисодий-техникавий тушунча бўлиб, мавжуд техника, технология, жараёнлар ва барча соҳалардаги инновацион ғоялардан фойдаланиб, ишлаб чиқаришда инновацияларнинг кенгайишига ва шу асосда иқтисодиётнинг барқарор ўсишига олиб келади.⁵⁷

Таҳлилларнинг кўрсатишича, иқтисодиёт тармоқлари ва компанияларини модернизациялашда қуйидаги хусусиятларнинг мавжудлигини кўрсатиб ўтиш зарур:

- тармоқларнинг оммавий ишлаб ишлаб чиқаришга йўналтирилганлиги;
- тармоқларнинг хом ашёга тўлиқ боғлиқлиги ва юқори қўшилган қийматга эга бўлиши;
- янги технологияларни жорий этиш ва уларга бўлган талабнинг қўллаб-қувватланиши;
- меҳнат сиғимдорлигининг юқори бўлиши;
- модернизация учун асос бўлган тармоқлар, авваламбор ташқи бозорга, сўнгра ички бозорга самарали инвестицияларни танлаб олиш ва экспортга ишловчи корхоналарни модернизациялаш зарурлиги.

Юқорида кўрсатилган хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда иқтисодиётни самарали модернизациялаш кўп жиҳатдан ишлаб чиқариш омиллари билан боғлиқлигини ифодалайди. Бу омиллар орасида капитал ўзига хос муҳим ўрин эгаллайди. Корхоналарнинг капиталлашув даражасини ошириш асосий капиталга инвестициялар йўналтиришни назарда тутди. Инвестицион фаолликнинг ортиши ишлаб чиқаришни янги техника ва технология билан қуролланишига олиб келади. Меҳнат ресурсларининг капитал билан таъминланганлигининг ортиши – меҳнат унумдорлигини оширади ва иқтисодиёт рақобатбардошлигини, жумладан тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар орқали янги юқори технологияларнинг кириб келиши ўз навбатида иқтисодиётни ва унинг тармоқларини модернизациялашни таъминлайди.

⁵⁷Муаллиф ифодаси.

Иқтисодиётни модернизациялаш, юқорида таъкидланганидек, техникани модернизациялашни ҳам ўз ичига олади. Шу сабабли, меҳнат ресурсига бой мамлакатлар иқтисодиётини модернизациялашда даставвал меҳнат сиғимдорлиги юқори бўлган саноат тармоқларини ривожлантириш зарур. Ушбу ҳолат мамлакатда юқори бандликнинг таъминланишига олиб келади. Агар жаҳон тажрибасидан келиб чиқадаган бўлсак, Шарқий Осиё мамлакатлари ҳам ўзларининг модернизация сиёсатида дастлабки йилларда меҳнат сиғими юқори бўлган тармоқларни ривожлантиришган. Бу мамлакатлар XX асрнинг 50-60 йилларида тўқимачилик, металлургия, кимё ва шиша саноати каби юқори меҳнат сиғимига эга бўлган тармоқларга катта аҳамият беришган. Кейинги босқичларда автомобилсозлик, машинасозлик каби капитал сиғими юқори бўлган қайта ишлаш саноати тармоқларини модернизациялаш ва шу асосда инвестицион жозибадорликни оширган.

Иқтисодиёт тармоқлари бўйича асосий капиталга сарфланган инвестицияларнинг технологик таркиби ўрганилганда, иқтисодиётни модернизациялашда асбоб-ускуна ва жихозлар учун сарфланаётган инвестициялар бошқа харажатлар билан таққосланганда кўпроқ бўлиши керак.

Хорижий инвестицияларнинг Ўзбекистон иқтисодиётига жалб қилиниши йилдан-йилга ошиб боришининг таркибий ўзгаришларини амалга оширишда ижобий таъсир кўрсатмоқда. Унинг ўсиш даражаси 2.11-жадвалда кўрсатилган.

Қуйидаги жадвал маълумотлари шуни кўрсатадики, 2015-2019 йилларда асосий капиталга киритилган барча инвестицияларнинг технологик таркибида қурилиш-монтаж ишлари учун сарфланган қисми 4,5 фоиз пунктга камайган ҳолда, асбоб-ускуна ва жихозлар учун сарфланган инвестициялар эса 3,6 фоизли пунктга ошгани.

**2015-2020 йилларда асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг
технологик таркиби⁵⁸ (фоизда)**

Кўрсаткичлар	йиллар					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020*
Жами	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Қурилиш-монтаж ишлари	51,0	52,0	53,4	44,6	40,2	42,3
Асбоб ускуна ва жиҳозлар	31,6	34,4	32,9	43,8	52,1	51,7
Бошқа капитал ишлар ва харажатлар	17,4	13,6	13,7	11,6	7,7	6,0

Шунингдек, 2015 йилда асбоб-ускуна ва жиҳозлар учун инвестициялар қурилиш-монтаж ишларига қараганда 31,6 фоиз сарфланган бўлса, 2019 йилга келиб, 40,2 фоиз сарфланган. Бу эса, ишлаб чиқариш қувватларини модернизациялаш муддатларининг узайишига олиб келади. Жаҳон тажрибасида, иқтисодийни модернизациялаш давомийлиги 15-25 йилни ўз ичига олади. Юқоридагиларни эътиборга олган ҳолда қуйидаги хулосага келинди:

1. Иқтисодийни модернизациялашни ҳаракатлантирувчи кучларига бир қатор ишлаб чиқариш омилларини ҳисобга олган ҳолда, уларнинг таркибида инвестициялар етакчи ўринга эга.

2. Инвестициялар юқори технологияларга асосланган корхоналарни ишга тушириш, уларнинг ишлаб чиқариш қувватларини модернизациялашга йўналтириш.

3. Иқтисодийни модернизациялаш муддати қайта белгилаб олиниши ва бу йўналишда инвестициялар тармоқ ва технологик таркибига алоҳида эътиборни қаратиш.

4. Қайта ишлаб чиқариш соҳаларига инвестиция жалб қилишни ошириб бориш.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган таркибий сиёсат аввало, қишлоқ хўжалик хомашёси ва минерал ресурсларини қайта ишлаш, технология даврининг тугалланганлик даражасини ошириш, мамлакат ёқилғи-энергетика,

⁵⁸“Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси кўрсатилган йиллардаги кўрсаткичлари.

замонавий қурилиш материалларини ишлаб чиқариш саноатини ривожлантириш ва иқтисодий хавфсизлигини таъминлашга қаратилган.

Хорижий инвестицияларнинг Ўзбекистон иқтисодиётига жалб қилиниши йилдан-йилга ортиб бориши структуравий ўзгаришларни амалга оширишда ижобий таъсир кўрсатмоқда. Унинг ўсиш динамикаси 2.12-жадвалда кўрсатилган.

2.12-жадвал

Ўзбекистон Республикаси жалб қилган хорижий инвестицияларнинг ўсиш динамикаси⁵⁹ (млрд. АҚШ доллари)

Кўрсаткичлар	йиллар					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020*
Хорижий инвестиция ва кредитлар	3,2	3,6	3,3	3,7	9,7	8,6
<i>шу жумладан: тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар (ТТХИ)</i>	<i>x</i>	<i>1,7</i>	<i>2,2</i>	<i>1,1</i>	<i>4,3</i>	<i>2,9</i>

Жадвалда келтирилган рақамлардан кўриниб турибдики, 2015 йилда келтирилган жами инвестициялар 3,2 млрд.долл бўлса, 2020 йил дастлабки маълумотларини кўрадиган бўлсак 8,6 млрд. АҚШ долларга ёки 2,7 маротабага ошди, мос ҳолда тўғридан-тўғри инвестициялар ҳам 1,9 маротабага кўтарилди.

Ўзбекистон инвестицион сиёсати, авваламбор ишлаб чиқаришни модернизациялаш, технологияни қайта қуrollанишга ва янги замонавий корхоналарни яратишга қаратилгандир. Чет эл инвестицияларига асосланган корхоналар деярли барча тармоқларда фаолият олиб бормоқда.

Бугунги кунда хорижий инвестициялар ва кредитларнинг ярмидан кўпроғи ялпи қурилишга, чорагидан ортиқроғи ишлаб чиқариш объектларини модернизациялаш ва реконструкциялашга йўналтирилган. Инвестиция жозибадорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 15 декабрь “2011-2015 йилларда

⁵⁹Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

Ўзбекистон Республикасида саноатни устувор ривожлантириш тўғрисида”⁶⁰ги ПҚ-1442-сонли қабул қилинган қароридир. Бу қарор маҳаллий саноатни барқарор, динамик ва баланслашган ҳолда ривожланишини таъминлашга қаратилгандир. Умуман ушбу қарорга кўра 50 млрд. долларли 500 дан ортиқ катта инвестицион лойиҳалар саноатда амалга оширилди.

Таркибий ўзгаришлар, энг аввало иқтисодиётга киритиладиган инвестициялар ва бу борада амалга ошириладиган ишларнинг сифатига боғлиқ. Бу борада, мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёевнинг сўзларни келтириб ўтишимиз лозим: “Инвестицияларни иқтисодиётни ривожлантириш учун янада кенгроқ жалб этиш, таркибий ўзгариш муаммоларини ҳал этишда жуда муҳимдир”.⁶¹

Иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларни амалга оширишда асосий эътибор корхоналарни янгилаш ва техник қайта жиҳозлашга, Республикаимизнинг бой табиий ва минерал хом ашё салоҳиятидан тўла ва самарали фойдаланиш, экспортбоп ва импорт ўрнини боса оладиган маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган қувватларни яратишга қаратилиши лозим.

Таркибий ўзгаришлар сиёсати қисқа ва узоқ муддатли истиқбол учун ишлаб чиқарилиши зарур. Шунга асосланган ҳолда инвестициялар давлат дастурига ҳам мос равишда белгиланиши лозим. Бунда реал секторнинг самарали фаолият юритиши ва таркибий ўзгаришларнинг тезлашишига таъсир этувчи барча омилларни – ўсиш захиралари ва манбалари ҳамда молиявий маблағларни, шу жумладан ички ва ташқи омилларни, айниқса, инвестицион омилларни чуқур ўрганиш керак.

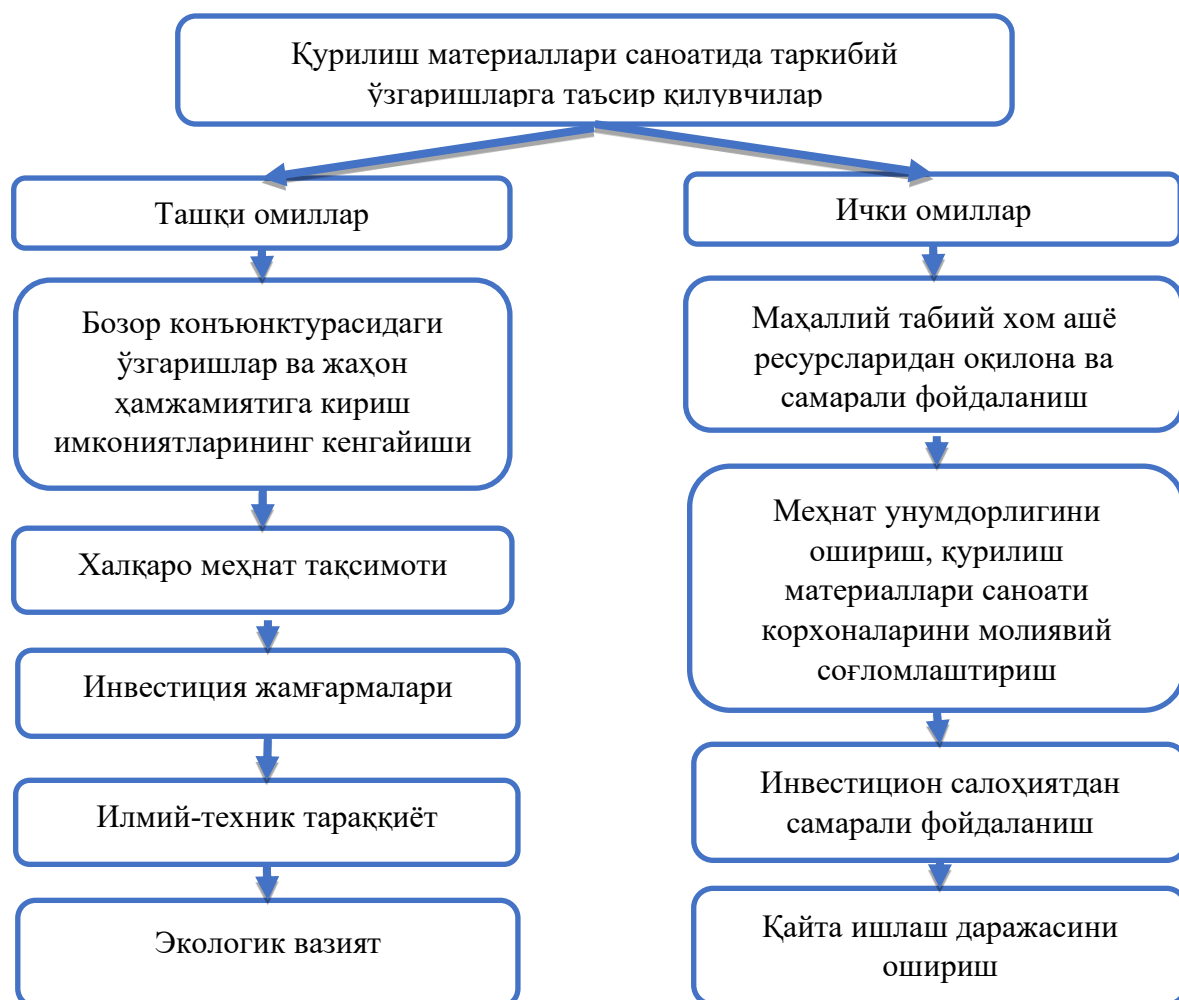
Иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларга таъсир қилувчи ички омилларга қуйидагиларни киритиш мумкин: маҳаллий табиий хом ашё ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланиш, меҳнат унумдорлигини ошириш саноати ва

⁶⁰Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 15 декабрь “2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикасида саноатни устувор ривожлантириш тўғрисида”⁶⁰ги ПҚ-1442-сонли қарори. //lex.uz/

⁶¹2017 йил 22 декабрь Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Ҳалқ сўзи газетаси 23 декабрь 2017 йил

қишлоқ хўжалиги қурилиш материаллари саноат корхоналарини молиявий соғломлаштириш, инвестицион салоҳиятдан самарали фойдаланиш, қайта ишлаш соҳасининг даражасини кўтариш.

Тармоқдаги ва умуман иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларнинг самарадорлигига таъсир этувчи ташқи омиллар бозор конъюнктурасидаги ўзгаришлар ва жаҳон ҳамжамиятига кириш имкониятларининг кенгайишини, халқаро меҳнат тақсимотини, инвестиция жамғармаларини, илмий-техника тарққиётини, экологик вазиятни ва бошқаларни киритиш мумкин.



2.3.Расм: Қурилиш материаллари саноатида таркибий ўзгаришларга таъсир этувчи омиллар⁶²

Ишлаб чиқариладиган товарларга жаҳон бозоридаги конъюнктуранинг нобарқарорлиги таркибий ўзгаришларни пухта ўйланган ва илмий асосланган

⁶²Муаллиф ишланмаси

холда, мақсадга мувофиқ равишда амалга оширишни талаб қилади. Бунинг учун ишлаб чиқариладиган маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини ошириш, юқори қўшилган қийматга эга тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқариш, экспортга йўналтирилган тайёр маҳсулотлар ҳажмини оширишга асосий эътиборни қаратиш зарур.

Ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар, қайси корхона ва тармоқда жойлашганлигидан қатъий назар, биринчи навбатда, саноатнинг қайта ишлаш соҳаларида сифатни ошириш жараёнида маҳсулотларга бўлган техник-иқтисодий талабларга мос бўлиши ва стандартларни такомиллаштиришига, истеъмолчи хавфсизлиги, экологик тоза, энергия ва фан сиғимига эътиборни қаратиш зарур.

Таркибий ўзгаришларнинг муҳим вазифаларига ишлаб чиқаришни қайта ташкил этиш, шунингдек, самарасиз бўғинларни бартараф этиш, корхоналарни ажратиш ва қўшиш йўллари билан жисмоний ва маънавий эскирган асосий фондларни алмаштириш, инновацион янгиликларни жорий этиш, янги замонавий талабларга жавоб берадиган маҳсулотни ишлаб чиқаришни киритиш мумкин.

Шуни алоҳида таъкидлаш мумкинки “Иқтисодиёт таркиби”, “таркибий сиёсат”, “тизимни қайта қуриш” тушунчалари кўп маъноли иқтисодий категориялардан бўлиб, ҳозирги кунгача уларнинг аниқ мазмуни адабиётларда тўла ёритилмаган. Давлатнинг тизимли сиёсатининг мазмуни ва асосий йўналишлари мамлакатнинг жамоат тузилмаси билан аниқланади. Таркибий ўзгаришлар – бу, ишлаб чиқаришни технологик янгилаш ва унинг ўзгарувчан ички ва ташқи шароитларга мослашиш зарурати билан аниқланувчи ишлаб чиқарувчи кучларни чуқур қайта қуришдир. Таркибий ўзгаришларни самарали амалга оширишда ишлаб чиқариш соҳаларига инвестицияларнинг кўпроқ жалб этилиши муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам мамлакатимиз иқтисодиётига жалб этилаётган инвестициялар, асосан ишлаб чиқариш корхоналарига киритилмоқда.

Иқтисодиёт учун аниқланувчи тизим пропорцияси бу миллий фойда ва истеъмол ўртасидаги нисбатдир. Жаҳон тажрибасидан келиб чиққан ҳолда иқтисодий ўсиш учун миллий фойданинг 20 фоиздан кам бўлмаган ҳажми зарурдир. Асосий фондлар амортизацияси ва ички инвестицияларга йўналтирилган ЯИМ қўйилмаларининг нисбати алоҳида аҳамият касб этади. Бунга биринчи навбатда, маҳсулот ҳажми нисбатига боғлиқ ишлаб чиқаришнинг асосий воситалари, қазиб олувчи ва қайта ишловчи соҳаларда қилинаётган асосий ишлаб чиқариш воситалари киритилади.

Мамлакатимизда яратилаётган ЯИМ таркибида кейинги йилларда саноатнинг умумий улуши тез суръатлар билан ошиб бормоқда. Масалан, 1996 йилда ЯИМ таркибида саноатнинг улуши 17,4 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йилда қурилиш билан бирга 35,5 фоизга тенг бўлган.

Республикамизда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш мақсадида иқтисодиёт тармоқларига инвестицияларни, хусусан хорижий инвестицияларни жалб этиш учун иқтисодиётнинг устувор тармоқларини танлаш бўйича стратегик йўналишларни ишлаб чиқишни амалга ошириш зарур.

Республикамиз қурилиш материаллари саноатида таркибий ўзгаришларни амалга оширишда қуйидаги вазифаларни ҳал қилиш лозим деб ҳисоблаймиз:

- экспорт маҳсулотлари турини кўпайтириш ва ишлаб чиқариш базасини экспортга йўналтирилган ҳажмини ошириш ҳисобига кенгайтириш;
- замонавий қурилиш материаллари ассортиментини кўпайтириш йўли билан импорт ўрнини босувчи ишлаб чиқаришни ривожлантириш;
- тармоқда ишлаб чиқариш ривожлантириш учун инфратузилмани шакллантириш тизимини такомиллаштириш;
- юқори қўшимча қийматга эга бўлган қурилиш материалларини сотишнинг янги товар бозорларини аниқлаш ва ўрганишга йўналтирилган маркетинг тадқиқотларининг ягона тизимини ишлаб чиқиш;

Иқтисодиётнинг устувор тармоқларини таркибий ўзгартиришда қулай восита сифатида хорижий инвестицияларни жалб этиш бўйича давлат сиёсати хизмат қилади, у давлатнинг ушбу борадаги фаолияти ҳамда инвесторларнинг манфаатларини мувофиқлаштиради ва оптималлаштиради. Ушбу масалаларни ҳал қилиш барқарор иқтисодий ўсиш ҳамда мамлакат иқтисодиётида илғор таркибий ўзгаришларни таъминлайдиган шарт-шароитларни яратишга боғлиқ бўлади.

Инвестицияларни жалб этиш ва унинг самарадорлигини оширишнинг асосий йўналиши инновацияни ривожлантириш ҳисобланади. “Инновация” атамаси лотинча “Innovato” сўзидан олинган бўлиб, янгилаш ўзгартириш ва яхшилаш маъноларини англатади. Ўзбекистон Республикасида инновацион сиёсатини ривожлантириш борасида бир қатор меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган,⁶³ технология ва инновацияни рағбатлантириш ва ривожлантириш қарорлари билан мамлакатимизда кенг миқёсда инновацион фаолиятни, фан билан ишлаб чиқариш, интеграцияни жонлантиришга ҳақиқий имкониятлар яратилди. Инновацияни кенг маънода янги технология янги маҳсулотлар ва хизматлар яратишда максимал фойда олиш сифатида тушунилади. Инновация жиҳатлари, яъни инновацион фаолият, инновацион жараён, инновация самарадорлиги, инновация тадбиркорлиги ва бошқалар тўғрисида хорижий мамлакатларда ва Ўзбекистонда бир қатор илмий тадқиқотлар олиб борилган, адабиётлар яратилган. Инновацион жараёнларни давлат томонидан тартибга солиш зарурати биринчи навбатда, уларнинг жамиятда ва иқтисодиётдаги аҳамиятининг ошиб бориши билан боғлиқ. Инновациялар аҳамиятининг муҳим жиҳати унинг макроиқтисодий кўрсаткичларга сезиларли даражадаги таъсири ҳисобланади.

⁶³Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 ноябрдаги «Илмий-тадқиқот муассасаларининг инфратузилмасини янада мустаҳкамлаш ва инновацион фаолиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3365-сонли қарор, 2018 йил 7 майдаги “Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларига инновацияларни жорий этиш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-3698-сонли қарор, 2018 йил 14 июлдаги “Илмий ва илмий-техникавий фаолият натижаларини тижоратлаштириш самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ПҚ-3855-сонли қарор, 2017 йил 29 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-5264- сонли фармони.

Инновацияларни инвестициялаш ёки молиялаштириш ҳозирги куннинг энг долзарб масалаларидан биридир. Давлат бюджети ёки чет эл инвестицияларидан ташқари корхона маблағлари, яъни олинган фойдадан маълум қисми инновация, янгиликлар, ихтироларга сарф қилинади. Бу қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналарига ҳам тааллуқлидир. Асосий масала шундаки, корхоналар бу маблағлардан қандай фойдаланишмоқда? Ўтказилган таҳлилларнинг кўрсатишича, айтиш мумкинки, бу борада ишлар суғ амалга оширилмоқда, чунки фан ва технологиялар корхоналарнинг ички эҳтиёжларини етарли даражада қониқтирмаёттилар. Бунинг натижасида ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг таннархи ошмоқда, бозорда товар ва маҳсулотларнинг баҳоси кўтарилиб бормоқда. Бунинг яна бир асосий жиҳатларидан бири инновациялар самарадорлигининг пасайиб боришидир. Фикримизча, инновацион ривожланишнинг асосий масалаларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- тармоқлар ва соҳалар бўйича юқори технологияларни ишлаб чиқиш, уларни ишлаб чиқариш амалиётига самарали жорий этиш;

- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифати ва рақобатбардошлигини ошириш, диверсификациясини кенгайтириш;

- мамлакат ва ишлаб чиқариш ресурсларидан тежамкорлик билан фойдаланиш, улардан узоқ муддат фойдаланишни таъминлаш;

- аҳолининг меҳнати ва турмуш тарзини яхшилаш, уларнинг яшаш даражасини ошириш, инфратузилмасини ривожлантириш;

- маҳсулотларнинг экспорт салоҳиятини ва жаҳон бозорига киришини кенгайтириш, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва ҳоказолар.

Айтиб ўтиш жоизки, инновацияларни ривожлантириш, унга сарфланаётган маблағларга боғлиқ бўлади. Ҳозирда Ўзбекистонда инновацияларга сарфланаётган харажатларнинг 83-85 фоизи саноатга, қолган қисми бошқа тармоқларга сарфланмоқда. Агарда барча молиялаштириш манбаларидан инновация турларига сарфланаётган харажатларнинг тузилишини таҳлил қиладиган бўлсак, бунда шундай ҳолатни кўриш мумкин:

тижорат банкларининг кредитлари – 4 фоизга, чет эл инвестициялари – 14 фоизга, корхона ва ташкилот маблағлари – 78 фоизга ва бошқа маблағлар – 4 фоизга тенг. Инновацион лойиҳалар қўшма шаклда молиялаштирилса, бюджет маблағларининг самаралилик даражаси ошади.

Фан соҳасида хорижий шериклар билан ўзаро ҳамкорликни ривожлантириш ва ушбу фаолиятни қўллаб-қувватлаш мақсадида Ўзбекистон Республикасида халқаро илмий-техникавий ҳамкорлик лойиҳалари, ҳамда хорижий ҳамкорлик доирасида Ўзбекистонга олиб келинадиган илмий асбоб-ускуналар, реактив ва бошқа жиҳозлар божхона тўловларидан озод этилган. Бу имтиёзлар олимлар ва тадқиқотчиларнинг хорижий корхоналар тадқиқотларида муваффақиятли иштирокини таъминлаб, эришилган натижалар халқаро даражада мамлакатимиз нуфузининг ошишига хизмат қилмоқда.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, давлат ва хусусий ўзаро ҳамкорликка асосланган инновацион ҳамкорликни ташкил этиш ҳамда рағбатлантириш куйидагиларга боғлиқ бўлиши мумкин:

- тадбиркорлик фаолиятида янги инновацион технологияларни жорий этишга;

- илм-фан ютуқларидан кенг ва самарали фойдаланишга;

- ишлаб чиқаришга энг замонавий технологияларни жорий этишга;

- миллий иқтисодиётнинг барча тармоқ ва соҳаларида инновацияларни ривожлантиришга;

- салоҳиятли буюртмачилар ресурс тежамкорлиги, импорт ўрнини босувчи, экологик хавфсиз технологияни институционал асосларини такомиллаштириш орқали фойдаланишга;

- тармоқларда катта бўлмаган инновацион лойиҳаларни жорий этиш, унинг фойдасини тезда олиш учун тадбиркорлар ва хусусий молиялаштиришда бор имкониятлардан фойдаланишга ва ҳ.к.

“Ўзсаноатқурилишматераллари” уюшмаси инвестицияларнинг жозибадорлигини оширишнинг асосий йўналишларга маҳсулотларнинг

экспорт салоҳиятларини ошириш, ишлаб чиқаришни интенсивлаш, диверсификация турларини ривожлантириш, кластерлаштириш ва бошқаларни киритиш мумкин деб ҳисоблаймиз.

III. БОБ. “ЎЗСАНОАТҚУРИЛИШМАТЕРИАЛЛАРИ” УЮШМАСИ КОРХОНАЛАРИДА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШНИ БОШҚАРИШНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ

3.1. Қурилиш материаллари саноати корхоналарида инвестицияларни жалб этишда бошқарув самарадорлигини оширишнинг асосий йўллари

Ҳозирги даврда турли мулкчилик шаклдаги корхоналар ўртасидаги рақобат ўз навбатида ишлаб чиқаришни модернизациялашни, техник ва технологик қайта таъминлашни бошқариш тизимини такомиллаштириб боришни талаб этади. Демак, нафақат уларни шакллантириш, балки такомиллаштириш ва янгилаш жараёни учун талаб этиладиган инвестициялар самарадорлигини ошириш йўллари ва усулларини тадқиқ этиш заруриятини келтириб чиқаради.

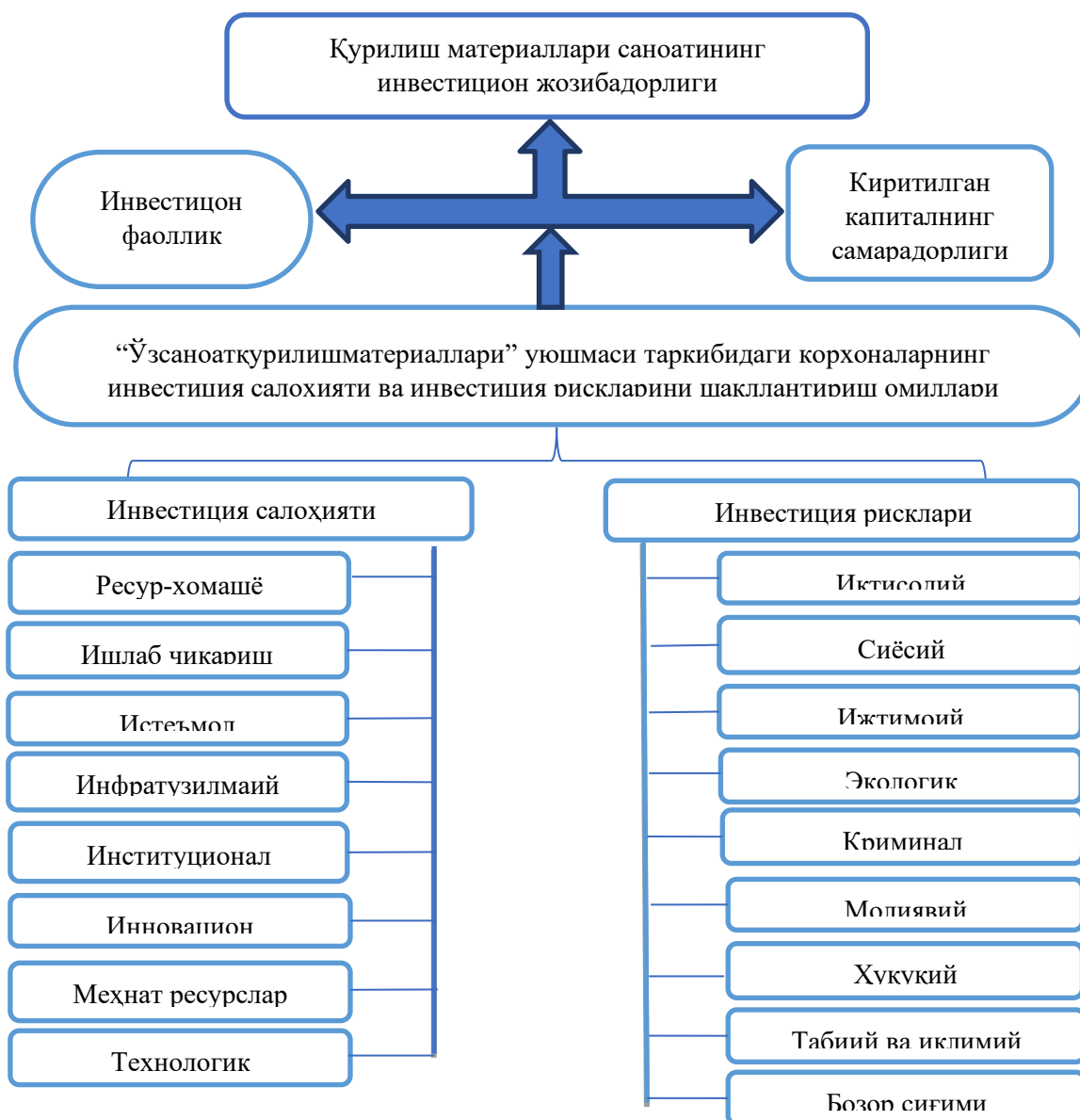
Иқтисодиётни янги босқичда мамлакатда фаолият олиб бораётган ҳар бир корхона ва тармоқнинг ўзига хос бўлган хусусиятлардан келиб чиқиб, уларнинг ривожланиш самарадорлигини баҳолаш усуллари ва услубиятларини ишлаб чиқиш лозим бўлади. Шундан келиб чиқиб, қурилиш материалларини ишлаб чиқиш саноати корхоналарини инвестициялаш ва уларни бошқариш самарадорлигини ошириш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Ҳар қандай инвестор аввало ўзининг сармоясини тўғри жойлаштириш, инвестицион жараёни баҳолашга асосланади. Шу муносабат билан корхонанинг инвестицион жозибадорлигини баҳолашнинг услубиятини ташкил этиш катта илмий ва амалий аҳамият касб этади. Корхонанинг инвестицион жозибадорлигини оширишнинг асосий механизминини иқтисодиётга инвестицияларни кенг жалб этиш ҳисобланади. Саноат корхоналари инвестицион жозибадорлигини ошириш – бу, хўжалик юритиш

субъектларининг самарали бизнесини ривожлантириш ва унинг рақобатбардошлигини кўллаб-қувватлаш ўртасидаги иқтисодий муносабатлар тизимидир⁶⁴.

Маълумки, давлат ҳокимияти ва тармоқ бошқарув органларининг инвестицион жозибадорликни яратишдаги фаоллиги тармоқда инвестиция жараёнларини ривожлантиришнинг муҳим омили ҳисобланади. Бизнинг фикримизча, тармоқнинг инвестицион жозибадорлиги дейилганда, тармоқнинг ўзига хос инвестицион салоҳияти ва таваккалчилик даражасидан келиб чиққан ҳолда жалб қилиниши мумкин бўлган инвестиция қўйилмаларининг ҳажми тушунилади. Тармоқнинг инвестиция салоҳияти қанчалик юқори бўлиб, ундаги инвестицион фаолият risksи шунчалик паст бўлса, инвестиция жозибадорлиги ҳам бунинг натижасида эса инвестиция фаоллиги ҳам шунчалик юқори бўлади. Тармоқда инвестиция жозибадорлигини бошқариш тармоқ бошқарув органларидан мақсадга мувофиқ инвестицияларнинг самарадорлиги ва ишончилигини оширувчи, барча даражалардаги фаолиятларнинг аниқлигини таъминлайдиган, самарали инвесторлар бўйича протекционизм муносабатлари мезонига таъсирини талаб қилади.

Олиб борилган тадқиқотларга ҳамда таҳлилларга кўра фикримизча, инвестиция муҳитини ташкил этувчи элементлар ва шакллантириш механизмларини ўрганиш натижасида тармоқда инвестиция жозибадорлигининг шаклланиш алогоритмини схема тарзида баён этиш мумкин(3.1-расм).

⁶⁴Жуланова Л.А. Организация и управления промышленной фирмой в развитых странах. М.: Экономика, 2008.



3.1-расм. Қурилиш материаллари саноатини корхоналарининг инвестицион жозибadorлигини шакллантириш механизми⁶⁵

Фикримизча, тармоқда инвестиция жозибadorлигининг ортиши ўз навбатида қурилиш материаллари саноатининг барқарор ва динамик ўсишини таъминлаш, миллий иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, стратегик ижтимоий дастурларнинг тўлиқ амалга оширилишига ўз хиссасини қўшиш, мавжуд табиий, минерал-хом ашё, молиявий, моддий ва меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш орқали янги замонавий иш ўринларини яратишга имкон бери.

⁶⁵ Мавжуд ёндашувларни умумлаштирилган ҳолда муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Умуман олганда, инвестицияларни иқтисодийга жалб этишда инвестицияларни бошқариш самарадорлигини баҳолаш муаммосининг долзарблиги жиҳатидан айтиб ўтиш жоизки, ҳозирги вақтда уни баҳолаш, ҳар томонлама комплекс ёндашиш деярли ишлаб чиқилмаган, корхоналарнинг инвестицион жозибадорлигини тармоқ аҳамияти, хусусиятларини ҳисобга оладиган таҳлилий услубиятлар деярли мавжуд эмас. Бизнинг фикримизча, корхоналар самарадорлигини инвестицион баҳолаш, таҳлил қилиш деганда, нафақат кўплаб кўрсаткичларга, бухгалтерлик ҳисоб-китоблари далилларига, балки бугун корхонанинг маиший фаолияти билан боғлиқ бўлмаган бошқа омиллар ҳам ҳисобга олиниши зарур.

Маълумки, ҳар қандай ташкилот ёки корхонага инвестиция киритишдан олдин унинг инвестиция киритишга бўлган жозибадорлик ҳолатларини аниқлаш муҳим ҳисобланади. Корхоналарнинг инвестицион жозибадорлигини аниқлаш борасида кўпгина хорижий ва маҳаллий олимларимиз томонидан илмий изланишлар олиб борилган. Ушбу нуқтаи назардан тадқиқот ишимизнинг мазкур параграфида тадқиқот объекти ҳисобланган «Ўзсаноатқурилишматериаллари» уюшмасининг инвестицион жозибадорлигини баҳолашни комплекс иқтисодий таҳлил тизимлари ёрдамида амалга оширамиз.⁶⁶

Ушбу методиканинг кучли томони шундаки, у компаниянинг молиявий ҳисоботи таҳлили бўйича энг тўлиқ ва батафсил тавсиялардан иборат, шунингдек таҳлил қилинаётган уюшманинг молиявий ҳолати ва бизнеси самарадорлигини баҳолашга йўналтирилган молиявий кўрсаткичларнинг энг тўлиқ жамламасидан ташкил топган.

«Ўзсаноатқурилишматериаллари» уюшмасининг инвестицион жозибадорликни аниқлаш охириги икки йилни яъни, 2017-2018 йиллардаги баланс, даромад ҳамда зарарлар ҳақидаги ҳисоботлардан фойдаланиш асосида амалга оширилди. Инвестицион жозибадорликни баҳолашда биринчи навбатда уюшманинг мулкӣ ҳолатини баҳолаш амалга оширилади.

⁶⁶ Система комплексного экономического анализа МГУ им. М.В.Ломоносова (КЭА)

Баланс бўйича таҳлил ўтказиш анча кўп меҳнат талаб қилади ва самараси камроқ ҳисобланади, чунки ундаги моддаларнинг кўплиги корхонанинг молиявий ҳолатига оид энг муҳим тенденцияларни аниқ даражада кўриш имконини бермайди. Кўпроқ аниқроқ бўлиши учун бир турдаги моддалар гуруҳланиб, жамланган таҳлилий баланс шакллантирилади, сўнг у горизонтал ва вертикал йўналишларда, бундан ташқари баланс актив ва пассивлари алоҳида кўриб чиқилади.

Моддаларни бирлаштиришдан ташқари ушбу баланс шунингдек горизонтал ва вертикал таҳлиллар услубларидан ҳам иборат, яъни вақтдаги кўрсаткичлар ўзгаришини кўриш имконини беради, яъни вақтдаги кўрсаткичларни кўриш ва баланснинг умумий якунида уларнинг солиштирма улушини аниқлаш имконини беради. Мулкый ҳолатга берилган баҳо қуйидаги 3.1-жадвалда тақдим этилган.

3.1– жадвал.

«Ўзсаноатқурилишматериаллари» уюшмасининг 2017-2018 йиллардаги мулкый ҳолати⁶⁷.

Кўрсаткич	2017		2018		Ўзгариш	
	млрд.сўм	%	млрд.сўм	%	млрд.сўм	%
1. Ўз капиталли	2534	86,96	2916	83,44	382	- 3,52
2. Қарз олинган капиталли	380	13,04	579	16,56	199	3,52
2.1 Узоқ муддатли қарзга олинган капитал	194	6,65	295	8,44	101	1,79
2.2 Қисқа муддатли қарзга олинган капитал	186	6,38	284	8,12	98	1,74
- қарзлар	98	3,36	153	4,37	55	1,01
-кредиторлик қарзи	88	3,01	131	3,74	43	0,73
Баланс:	2914	100	3495	100	581	

3.1-жадвал маълумотларига кўра уюшма умумий баланс қиймати 2018 йилда олдинги йилга нисбатан 581 млрд. сўмга ошган бўлса, қарз олинган капитал 199 млрд. сўмга, узоқ муддатли қарзга олинган капитал 101 млрд. сўмга, қисқа муддатли қарзга олинган капитал 98 млрд. сўмга ва кредиторлик қарзлари суммаси 43 млрд. сўмга ёки бўлмаса олдинги йилдаги балансдаги барча кўрсаткичлар ошганлиги бу умуман олганда салбий тенденция ҳисобланади. Сабаби баланс қиймати асосан қарз капиталли ҳисобига кўпайган.

⁶⁷Манба:“Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби.

Ўз капитали солиштирма улушининг ортиши молиявий барқарорлик ва тўлов лаёқатига ижобий таъсир кўрсатиши мумкин. Қарз капитали 2018 йилда ўсган, бу тўлов лаёқатига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Инвестицион жозибadorликни аниқлашда молиявий барқарорлик кўрсаткичлари ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб уни қуйидаги кўринишда баҳолаш мумкин:

(1)

$$МБ = \frac{Ў_k}{Б} \times 100\% \geq 50\%$$

Бу ерда, МБ – молиявий барқарорлик;

Ў_к – ўз капитали;

Б – баланс.

Демак, жамиятда 2017 йилда МБ=86.95%га ва 2018 йилда МБ=83,43%га тенг бўлган.

«Ўзсаноатқурилишматериаллари» уюшмасининг кўриб чиқаётган даврлардаги молиявий барқарорлиги анча яхши бўлиб, бу эса яна қўшимча узоқ муддатли қарз маблағларини жалб қилиш имкониятидан дарак беради. 3-2 жадвалда корхонанинг агрегацияланган(йиғма) актив баланси келтирилган.

3.2- жадвал

“Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасининг йиғма баланс (актив) таҳлили⁶⁸

Кўрсаткич	2017 й		2018 й		Ўзгариш	
	млрд. сўм	%	млрд. сўм	%	млрд.сўм	%
1. Асосий воситалар	689	23,6	835	23,8	146	25,6
2. Айланма маблағлар	1793	61,5	1986	56,8	193	33,2
2.1. Моддий АВ	552	19,9	633	18,1	81	13,9
2.2 Дебиторлар	711	24,3	1915	54,7	1204	207,2
2.4 Пул маблағлари	761	26,1	759	21,7	-2	0,3
Баланс:	2914	100	3495	100	581	0,00

3.2-жадвал маълумотларига кўра мутлақ ва нисбий кўринишда асосий воситаларнинг умумий тенденциядаги фарқлар кузатилиб 2018 йилда асосий

⁶⁸Манба: “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби

воситалар 2017 йилга нисбатан 146 млрд. сўмга ёки бўлмаса 25,6 фоизга, шунингдек, унинг умумий балансдаги улушининг ҳам 0,2 фоиз пунктга ортганлигини кўришимиз мумкин.

Уюшманинг пул маблағлари 2 млрд. сўмга камайгани кузатилади, бу эса ликвидлик ва тўлов лаёқатига салбий таъсир кўрсатади.

Корхоналарнинг инвестицион жозибadorлигини баҳолашда баланс ликвидлигини баҳолаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бундай баҳолашнинг вазифаси корхонанинг тўлов қобилиятига баҳо бериш зарурати туфайли пайдо бўлади, яъни корхонанинг ҳам қисқа муддатли, ҳам узоқ муддатли даврда барча мажбуриятлари бўйича ўз вақтида ва тўлиқ тўловларни амалга ошириш қобилиятига баҳо бериш зарурати билан боғлиқ. Баланс ликвидлиги – ташкилот мажбуриятларининг ташкилот активлари билан қопланиши даражаси, уларнинг пул маблағларига айланиш муддати мажбуриятларни қоплаш муддатига мос келади.

Баланс ликвидлигининг таҳлили маблағларнинг ликвидлик даражаси бўйича гуруҳланган ва ликвидлик камайиши тартибида жойлаштирилган активлар бўйича тугаллаш муддати бўйича гуруҳланган ва муддатлар ортиши бўйича жойлаштирилган пассивлар бўйича мажбуриятлар билан таққосланишидан иборат.

Шунингдек тадқиқотимизда уюшманинг тўлов лаёқатлигини баҳолаш амалга оширилган бўлиб, тўлов лаёқати – корхонанинг молиявий ҳолатининг энг муҳим мезонларидан бири, у кредитлар ва бошқа қисқа муддатли қарз маблағларини олиш учун имкониятларни кўрсатади.

Тўлов лаёқати – корхонанинг айланма маблағлар ёрдамида, аниқроғи пул, товар-моддий бойликлар заҳиралари ва бошқалар ёрдамида қисқа муддатли мажбуриятлар бўйича тўловларни амалга ошириш қобилияти.

Тўлов лаёқатини кредиторлар олдида исботлаш керак.

Тўлов лаёқатини баҳолаш учун учта коэффициентдан фойдаланилади:

(2)

$$K_{мл} = \frac{\text{Пул мб} + \text{ҚМҚ}}{Ққ} \geq 0,3$$

Бу ерда, $K_{мл}$ – мутлақ ликвидлик коэффициенти;

Пул м. – пул маблағлари;

ҚМҚ – қисқа муддатли молиявий қуйилмалар;

Ққ – қарзга олинган капитал.

Мутлақ ликвидлик коэффициенти эса корхона баланс тузиш кунда қисқа муддатли қарздорликнинг қайси қисмини қоплаши мумкин, деган саволга жавоб беради ва уни қуйидагича аниқлаш мумкин:

(3)

$$K_{оқ} = \frac{\text{Пул мб} + \text{ҚМҚ} + \text{Дебиторлар}}{Ққ} \geq 0,7$$

Оралик қоплаш коэффициенти корхонанинг кўриб чиқиладиган вақт оралиғига яқин даврга дебиторлар билан ўз вақтида ҳисоб-китоб қилиш шарти билан прогнозлаштириладиган тўлов қобилиятларини акс эттиради ва у қуйидагича аниқланади:

(4)

$$K_{қ} = \frac{\sum \text{Айлан. мб}}{Ққ} \geq 2$$

Қоплаш коэффициенти корхонанинг айланма маблағлари билан таъминланганлик даражасини тавсифлайди. Умуман олганда юқоридаги учта коэффициент ўзаро фақат ликвидлик даражаси билан фарқланиб ушбу кўрсаткичлар қийматлари қуйидаги 3.3-жадвалда келтирилган.

**“Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасининг тўлов лаёқати
кўрсаткичлари қиймати⁶⁹**

Кўрсаткич	2018	2017	Тавсия этилган қиймат
$K_{мл}$	1,13	2,00	$\geq 0,3$
$K_{ок}$	3,99	3,87	$\geq 0,7$
K_k	2,96	4,71	≥ 2

Мутлақ ликвидлик коэффицентининг катталашishi ўз навбатида бу яхши тўлов қобилиятидан дарак беради. Бизнинг мисолимизда оралик қоплаш коэффиценти меъёрдан ортиқ, у ортади, бу эса тўлов қобилиятининг янада яхшиланишидан дарак беради.

Энг муҳим кўрсаткич – қоплаш коэффиценти. У корхонанинг тўлов лаёқатини айланма маблағлар тузилишидан қатъий назар баҳолайди. $K_{ок}$ меъёрдан ортиқ ва сезиларли ортмоқда.

Умуман олганда молиявий барқарорлик корхонада ўз маблағлари борлигини тавсифлайди.

Бозор иқтисодиётида корхона фақат ўз маблағлари ҳисобидан мавжуд бўла олмайди, шу боис ҳар қандай қорхонада қарз маблағлари бўлади. Молиявий барқарорлик асосан кредитор ва корхоналарга пул тикадиган инвесторларни кизиқтиради.

Молиявий барқарорликнинг асосий кўрсаткичларига қуйидагилар киради:

Автономия коэффиценти – барча маблағлар якунидаги ўз капитали умумий суммасининг солиштирма улуши кўрсаткичи ҳисобланиб қуйидагича ифодаланади.

(5)

$$K_{авт} = \frac{\ddot{Y}_k}{B} \times 100\% \geq 50\%$$

⁶⁹Манба: “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби

Барқарорлик коэффиценти –бу корхона узоқ муддат ишлатиши мумкин бўлган маблағларнинг солиштира улушини кўрсатиб қуйидаги формула бўйича аниқланади.

(6)

$$K_6 = \frac{\check{Y}_K + ДҚК}{Б}$$

Ўзини ўзи молиялаштириш коэффиценти активларнинг қайси қисми ўз маблағлари, қайсиниси эса қарз маблағларидан молиялаштирилишини кўрсатади ва қуйидагича аниқланади:

(7)

$$K_{\check{Y}_M} = \frac{\check{Y}_K}{ҚК} \times 100\% \geq 100\%$$

Қарз маблағлари ва ўз маблағлари нисбати коэффиценти ўз маблағларининг бир сўмига қанча қарз маблағлари тўғри келишини кўрсатади ва қуйидагича ифодаланди.

(8)

$$K_{Қ/\check{Y}} = \frac{ҚК}{\check{Y}_K} \times 100\% \frac{1}{К\check{Y}}$$

Инвестиция киритиш кўрсаткичи – ўз капиталининг асосий воситаларга нисбати сифатида аниқланади.

(9)

$$K_1 = \frac{\check{Y}_K}{\text{Асосий воситалар}} \times 100\%$$

Ўз айланма маблағлари билан таъминланганлик коэффицентини қуйидагича ифодалаш мумкин:

(10)

$$K_{\check{Y}_{\text{амт}}} = \frac{\check{Y}_{\text{АК}}}{\text{Айланма маблағлар}} \times 100\%$$

Манёвр қобилияти коэффиценти компаниянинг ўз маблағларидан эҳтиёткорлик билан фойдаланишни тавсифлайди.

(11)

$$K_m = \frac{\ddot{Y}_{AK}}{\ddot{Y}_K}$$

Барча кўрсаткичлар қийматининг аниқ ифодаланиши учун уларни жадвалга жойлаштирамиз (3.4-жадвал).

3.4-жадвал.

Молиявий барқарорлик коэффицентларининг қиймати таҳлили, фойзда⁷⁰

№	Кўрсаткич	Меъёрий даража	2018	2017	Фарқи (+,-)
1	$K_{авт}$	>50%	83,43	86,95	3,52
2	$K_б$		1,38	1,11	-0,27
3	$K_{к/ў}$	>100%	435,37	666,84	231,47
4	K_I	>100%	349,22	367,77	18,55
5	$K_{ўамг}$	>10%	38,21	42,44	4,23
6	K_m		26,02	30,03	4,01

3.4-жадвал маълумотларига кўра уюшманинг автономия коэффиценти баланд, бу эса шундан далолат берадики, уюшманинг ўз капитали улуши жуда катта, шунингдек бу ҳолат шуни англатадики, уюшма қарз маблағига қарам эмас, лекин бу тенденция ортмоқда. Бу инвесторларга ва кредиторларга жамиятни молиялаштиришнинг даромадилигини молиялаштириш коэффицентлари ҳам кўрсатиб турибди.

Деярли барча кўрсаткичларнинг миқдорлари меёйдаги даражадан яхшироқ, бу корхонанинг молиявий барқарорлигининг ижобий кўрсаткичидир.

⁷⁰Манба: “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби

Ҳар қандай корхонанинг молиявий барқарорлигини таъминлашда унинг ишбилармонлик фаоллигини аниқлаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ишбилармонлик фаоллиги корхона барча маблағлари (турлар бўйича) айланиши тезлигини тавсифлайди.

Ишбилармонлик фаоллиги кўрсаткичлари, шунингдек, асосий ва айланма маблағлар самарадорлиги кўрсаткичларидан ҳам иборат бўлади.

Корхонанинг молиявий ҳолати активларга киритилган маблағлар қанчалик тез реал пулга айланишига бевосита боғлиқ бўлади. Ишбилармонлик фаоллиги кўрсаткичлари тизимида айнан шу ҳолат таҳлил қилинади.

3.5-жадвал.

“Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасининг ишлаб чиқариш фаолиятини баҳолаш, млн.сўмда⁷¹

№	Кўрсаткич	2017 й.	2018 й.	Фарқи (+,-)	Ўзгариши, %да
1	Маҳсулот сотишдан тушган тушум, млрд.сўмда	2451	2763	312	112,7
2	Маҳсулот ишлаб чиқариш таннари, млрд. сўм	1217	1400	183	115,0
3	Барча активларнинг ўртача қиймати	2914	3495	581	119,9
4	Асосий фондларнинг ўртача қиймати	689,9	835,8	145,9	121
5	Дебиторлик қарздорлигининг ўртача суммаси, млн.сўмда	319	419	100	131,1
6	Заҳираларнинг ўртача қиймати, млн.сўмда	685	758	73	106,6
7	Айланма маблағларнинг ўртача қиймати, млн.сўмда	1793	1989	196	110,9
8	Кредиторлик қарздорлигининг ўртача қиймати, млн.сўмда	380	579	199	152,4

«Ўзсаноатқурилишматериаллари» уюшмасининг ишлаб чиқариш фаолиятини баҳолаш амалга оширилган 3.5-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2018 йилдаги кўрсаткичларнинг барчасида ўсиш кузатилган

⁷¹Манба: “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби

бўлиб, масалан, маҳсулот сотишдан тушган тушум 2018 йилда 2017 йилга нисбатан 12,7 фоизга ортган бўлса, маҳсулот ишлаб чиқариш таннархи унга нисбатан юқорироқ бўлиб 15 фоизга ортган бу салбий ҳолат албатта.

Шунингдек, барча активларнинг, асосий фондларнинг ва захираларнинг ўртача қийматларида ўсиш ижобий томонга кузатилган бўлса, дебиторлик қарзлари суммаси ушбу даврда мос равишда 31,6 фоизга ошган ҳолда кредиторлик қарзлари суммаси эса 52,4 фоизга ошганлиги салбий ҳолатлар ҳисобланади. Умуман олганда, дебиторлик қарзлари суммаси ошганлиги бир томондан яхши бўлганлиги билан ижобий тенденция ҳисобланмайди. Бундан ташқари уюўманинг дебиторлик қарзларига нисбатан кредиторлик қарзлари ҳажмининг ошганлиги ҳам салбий ҳолат ҳисобланади.

Бозор шароитида корхона инвестицион жозибадорлигини аниқлашда унинг рентабеллик кўрсаткичлари муҳим аҳамиятга эга бўлиб рентабелликнинг синоними, яъни маънодоши сердаромадлик ҳисобланади, яъни рентабеллик даромад катталигининг ва киритилган капиталнинг нисбатини кўрсатади. Асосан рентабелликни баҳолаш учун қуйидаги кўрсаткичлар ишлатилади:

1. Сотувлар рентабеллигини сотилган товар суммасидаги даромад фоизини кўрсатади.

$$P_c = \frac{Пч}{Вк} \times 100\% \quad (12)$$

2. Ишлаб чиқариш фаолиятининг рентабеллиги тушумнинг бир сўмидан олинадиган фойда миқдорини кўрсатади.

$$P_{и.ч} = \frac{Пч}{с/с} \times 100\% \quad (13)$$

3. Бутун капиталнинг рентабеллигини, уюшма капиталидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашда мезон ҳисобланади.

$$P_k = \frac{Пч}{Кап.ўрт.қийм} \times 100\% \quad (14)$$

Барча кўрсаткичларнинг қиймати кўрғазмали бўлиши учун уларни 3.6-жадвалга киритиш мумкин.

3.6-жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, уюшманинг учала рентабеллик кўрсаткичлари 2018 йилда 2017 йилга нисбатан 1 фоиз пунктдан 3 фоиз пунктгача камайган. Бундан хулоса қиладиган бўлсак, уюшманинг фойдалилик коэффициентларида пасайиш кузатилган бўлиб, бу асосан уюшма капиталидан фойдаланиш самарадорлигида кўпроқ кузатилган. Сотувлар рентабеллигининг пасайиши салбий омил ҳисобланади. Капитал рентабеллигининг пасайиши, бу капиталдан олинадиган соф фойданинг камайишидан далолат беради.

3.6-жадвал.

“Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасининг 2017-2018 йиллардаги рентабеллик кўрсаткичларини баҳолаш⁷²

№	Кўрсаткич	2017 й.	2018 й.	Ўзгариши, %да
1	P_c	14%	13%	- 1 ф.п
2	$P_{и/ч}$	28%	26%	- 2 ф.п
3	P_k	36%	33%	- 3 ф.п.

Умуман мазкур параграф бўйича хулоса қиладиган бўлсак, уюшманинг сўнгги икки йилдаги инвестицион жозибадорлик кўрсаткичлари умуман олганда ёмон эмас, лекин уюшма умумий баланс қиймати ошганлиги билан қарз олинган капитал, шунингдек, узоқ муддатли, қисқа муддатли қарзга олинган капитал ва кредиторлик қарзлари суммаси ошганлиги бу умуман олганда салбий тенденция ҳисобланади. Сабаби баланс қиймати асосан қарз капитали ҳисобига кўпайган. Аксинча ўз капитали солиштирма улушининг

⁷²Манба: “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби

ортиши молиявий барқарорлик ва тўлов лаёқатига ижобий таъсир кўрсатиши мумкин. Уюшмада эса қарз капитали 2018 йилда ўсган, бу тўлов лаёқатига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Уюшмада келгусида йирик инвестицион лойиҳаларни жалб этиш имконияти юқори бўлиб уларни жалб этишни бошқариш самарадорлигини ошириш бу энг муҳим вазифалардан бири саналади. Тадқиқот ишимизнинг кейинги параграфларида ушбу масалага батафсил тўхталиб ўтамиз.

Айтиб ўтишимиз жоизки, амалга оширилган инвестицияларни жалб этишни бошқариш самарадорлиги нафақат муаммоли жойларни аниқлаш, балки иқтисодий салоҳиятда бўладиган ўзгаришларни белгилайди ва корхона қийматини камайишидан сақлайди.

3.2. Қурилиш материаллари саноати корхоналарга инвестицияларни жалб этиш самарадорлигини эксперт сўровнома асосида баҳолаш

Олиб борилган таҳлилларга кўра сўнги йилларда инвестицияларни жалб этишни бошқариш самарадорлигини ошириш мавзуси тадқиқотчиларнинг кенг доираси – иқтисодий статистика ва режалаштириш мутахассисларидан тортиб то иқтисодиётни бошқаришнинг хусусиятини ўрганувчиларгача жадал ўрганилмоқда. Бунда инвестицияларни жалб этишни бошқариш масалалари глобаллашув муаммолари соҳасида янгича ёритилишга эга бўлиш билан кўплаб мунозараларнинг таркибий қисми бўлиб қолди.

Ҳозирги даврда саноат тармоғининг ажралмас қисми бўлган қурилиш материаллари саноатига инвестицияларни жалб этишнинг бошқариш механизмлари самарадорлигини ошириш мамлакатимизда устувор вазифалар сифатида қаралмоқда. Тадқиқотимизда биз мазкур муаммоларни «Ўзсаноатқурилишматериаллари» уюшмаси ҳамда унинг таркибига кирувчи корхоналар мисолида қўриб чиқамиз.

Инвестицияларни жалб этишнинг бошқариш самарадорлигини оширишда у ёки бу стратегияни танлаш, инвестицион лойиҳаларни бошқаришда у ёки бу

дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш кўп ҳолларда корхонанинг иқтисодий сиёсатига, унинг мақсадлари ва манфаатларига бевосита боғлиқ бўлади. Бундан ташқари, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг устувор йўналишларини белгилашдаги мавжуд ҳолат ва бу долзарб масалалар бўйича қарор қабул қилиш механизми, умумий давлатнинг иқтисодий устувор йўналишларига ва корхона манфаатлари билан нисбати таъсири остида бўлади.

Замонавий қурилиш материаллари саноатини комплекс ривожлантириш аввало тармоқдаги корхоналар иқтисодий алоқаларининг ривожланиши ҳамда энг асосийси уларга киритилаётган инвестицияларни жалб этишни бошқариш самарадорлигини боғлиқ бўлади. Натижада корхоналарда инновацион-инвестицион ёндашувлар асосида юқори сифатли рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш имконияти пайдо бўлади. Ушбу параграфда илмий-назарий хусусиятдаги мунозараларга чуқур кирмаслик учун илмий тадқиқотимиз доирасида ўрганилаётган муаммонинг илмий-услубий ва амалий жиҳатларини таҳлил қилишга ҳаракат қиламиз.

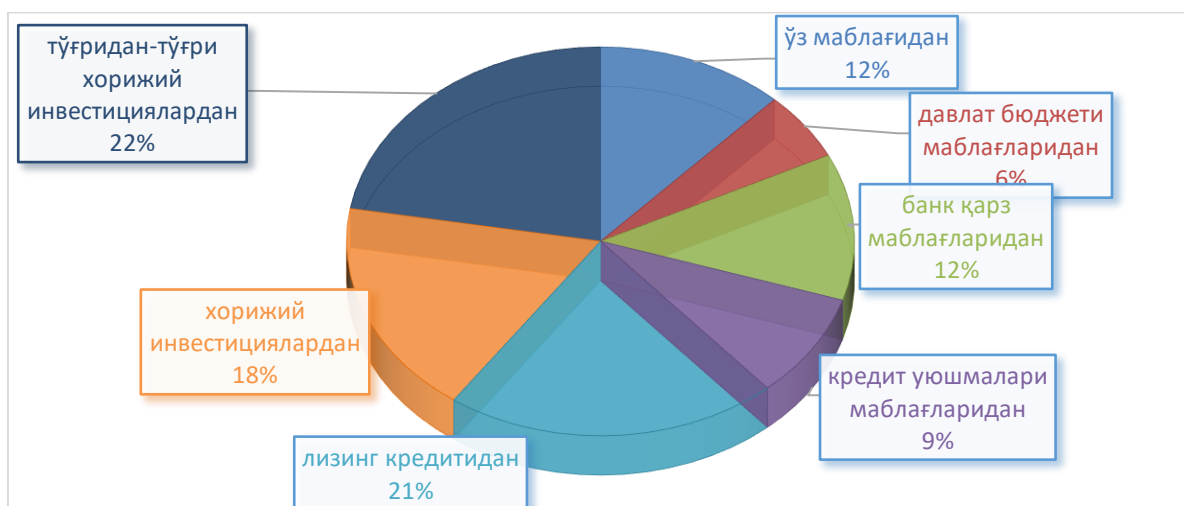
Далилий ёндашув ва объективлик сифатида, шунингдек, бозор муносабатларида инвестицияларни жалб этишнинг бошқариш механизмини такомиллаштиришни ўрганиш мақсадида бошқаришнинг илмий-ташкилий усуллари келгусида такомиллаштиришнинг аниқ йўллари белгилаш учун социологик эксперт сўрови дастаги ишлаб чиқилди(5-илова). Мазкур анкета (сўровнома) турли соҳаларда ишлаб чиқариш, таълим фаолият юритувчи, лекин у ёки бу даражада ўрганилаётган муаммонинг илмий ва амалий масалаларини ечиш билан боғлиқ бўлган экспертлар фикрини аниқлашни ҳисобга олувчи 15 та таҳлилий саволлардан тузилиб, улар ўз ичига 85 та муқобил жавобларни, шунингдек, экспертларнинг ижтимоий-касбий хусусиятларини (жинси, ёши, маълумоти, эгаллаган лавозим) олган.

Эксперт сўрови билан Тошкент шаҳри, ҳамда Тошкент вилояти ҳудудларидаги 463 та респондентлар қамраб олинди. Анкеталар қайта ишланганидан сўнг танланган жамламага статистик ижтимоий ахборот нуқтаи-назаридан энг тўлиқ ва ишончли жавоб деб ҳисобланган 368 та экспертнинг фикрлари киритилди. Бундан ташқари, экспертларга қурилиш материаллари саноатига инвестицияларни жалб этишнинг бошқаришнинг у ёки бу муаммосига ўз нуқтаи-назарларини бера оладиган очик тусдаги бир қатор саволлар ҳам берилди. Шу билан бир қаторда қурилиш материаллари ишлаб чиқариш саноатига инвестицияларни жалб этиш ва бошқариш стратегиясини такомиллаштириш бўйича ўз таклифларини бўш қаторда баён қилиш имкони ҳам берилди. Ушбу маълумотлар сўралганларнинг билдирилган фикрлари билан бирга компьютерда қайта ишланди (6-илова).

Шундай қилиб, қурилиш материаллари саноатига инвестицияларни жалб этишнинг бошқариш самарадорлигини ошириш бўйича қабул қилинаётган қарорлар самарадорлигини баҳолаш учун 2018 йилнинг октябр-ноябр ойларида экспертларнинг ижтимоий сўрови ўтказилди. Бунда экспертлар гуруҳида турли давлат ва нодавлат ташкилотларининг вакиллари бўлган 463 та киши жамланиб, улардан – «Ўзсаноатқурилишматериаллари» уюшмаси ҳамда унинг таркибига кирувчи қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналари ходимлари - 39,2 фоизни, Тошкент шаҳар ва Тошкент вилояти ҳамда маҳаллий бошқарув органлари экспертлари – 22,3 фоизни, бошқа ташкилотлар – банк соҳаси статистикаси органларининг мутахассислари, республика ОЎЮларининг раҳбар-олимлари, менежмент, иқтисодиёт мутахассислиги кафедраларининг ходимлари – 39 фоизни ташкил этди. Ўз ранги бўйича экспертлар кўрсатилган муассасаларда масъулиятли ходимлардан иборат – улардан етакчи мутахассислар-12,2 фоизни, бош мутахассислар-16,9, бўлим бошлиқлари-23,6 фоиз, директор ўринбосарлари-4,7 фоиз, директорлар-6,1 фоиз, факультет деканлари-2,02 фоиз, кафедра

мудирлари-4,1 фоиз, илмий ходимлар-4,7 фоиз, кафедра доцентлари-15,5 фоиз, кафедра профессорлари-2,7 фоиз, бошқалар-7,44 фоизни ташкил этган. Улардан 31 фоизи фан номзодлари, доцентлар ҳисобланса, 5,7 фоизи эса фан докторлари профессорлардир. Эксперт сўровининг танланган жамламасига шунингдек, олий ўқув юртларидан Қорақалпоғистон давлат университети, Тошкент архитектура қурилиш институти ва Самарқанд давлат архитектура ва қурилиш институти киритилди.

Эксперт сўровининг натижалари қуйидагилар ҳақида маълумот беради. Инвестицияларни жалб этишнинг бошқариш муаммоларини ҳал қилиш бўйича тадбирларни экспертлар қуйидагича баҳоладилар:



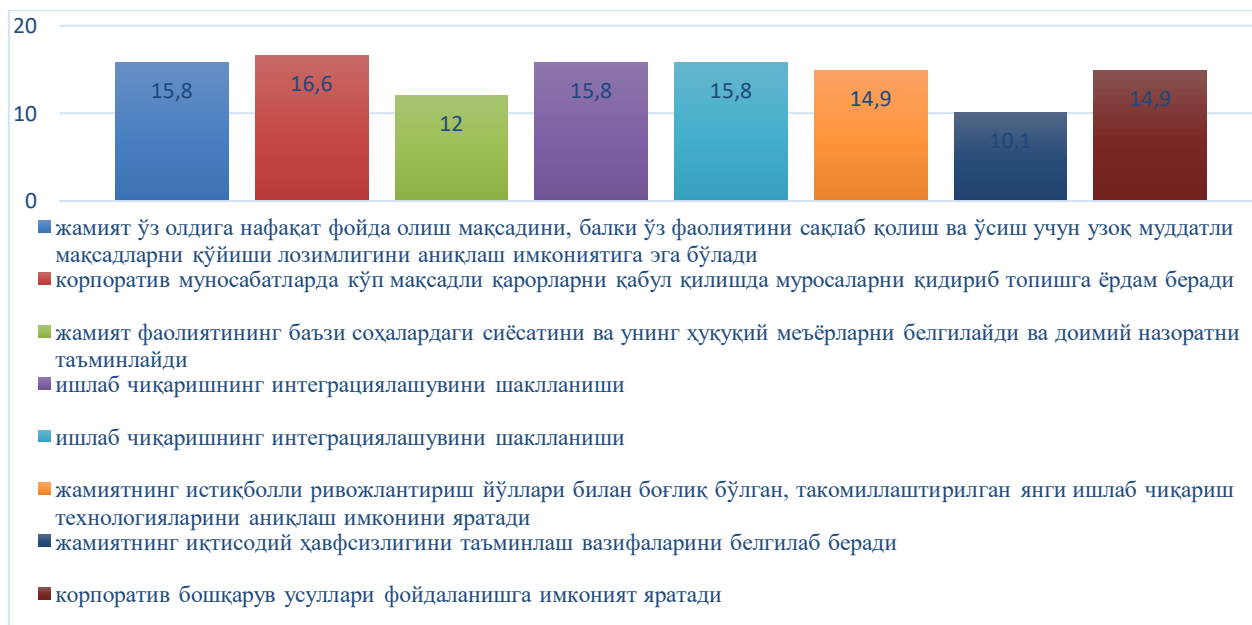
3.2-расм. Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналарини инвестициялашнинг қайси манбаларидан фойдаланиш маъқул?⁷³

Сўровнинг келтирилган маълумотларидан кўринадики, тадбирларни: ўз маблағидан – 12,0 фоиз; давлат бюджети маблағларидан – 5,7 фоиз; банк қарз маблағларидан – 12,2 фоиз; кредит уюшмалари маблағларидан – 8,7 фоиз; лизинг кредитидан – 21,2 фоиз; хорижий инвестициялардан – 17,9 фоиз; тўғридан-тўғри хорижий инвестициялардан – 22,3 фоиз экспертлар ҳисобладилар.

⁷³Манба: эксперт социологик сўровнома маълумотлари(2018) N = 368 бўйича

Шунингдек, экспертларнинг аксарияти шуни таъкидлайдиларки, Республикада қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятига инвестицияларни жалб этишни бошқариш самарадорлигига тўсқинлик қилувчи омиллардан инфратузилманинг ривожланмаганлигини ҳисоблайдилар (сўралганларнинг 10,9 фоизи). Бунда экспертларнинг 13,6 фоизи маъмурий-буйруқбозлик ва бюрократик тўсиқлар деб ҳисоблашади. Шу билан бирга сўралганларнинг 7,6 фоизи инвестиция киритишда маҳаллий ҳокимият ва бошқа ташкилотлар томонидан мавжуд тўсиқлар деб 28,8 фоиз экспертлар эса, бошқарув ва маркетинг тадқиқотлари паст даражада эканлигини кўрсатадилар, 19,0 фоиз экспертлар эса инвесторларга қулай инвестицион муҳит яратилмаганлиги. Божхона ва чегара талабларини юқорилигини экспертларнинг 20,1 фоизи таъкидлаганлар.

Қурилиш материалларини ишлаб чиқариш корхоналари асосий фондлар самарадорлигини оширишга таъсир этувчи асосий омиллар тўғрисидаги саволга экспертларнинг берган жавоблари қизиқиш уйғотади. Жами экспертларнинг 21,2 фоизи қурилиш машина ва механизмлари, асбоб-ускуналар эҳтиёт қисмларининг сифатсизлиги, нархи юқорилиги ва етишмаслиги деб, 25,0 фоизи юқори малакали муҳандис, ишчи-техник ходимларнинг етишмаслиги, мавжуд кадрлар малакасининг пастлиги деб, 13,3 фоизи техникаларни сақлаш, уларга техник хизмат кўрсатиш жойларининг етишмаслиги, йўқлиги, мавжудларининг талаб даражасида эмаслиги деб 25,8 фоизи эса амортизация ажратмаларидан мақсадсиз фойдаланиш ҳолатлари ва улар меъёрларининг бозор шароитига тўғри келмаслиги деб ҳисоблайдилар. Барча экспертлардан 14,7 фоизи асосий фондлардан самарали фойдаланиш учун иш сменалари тўғри ташкил этилмаганлиги деб таъкидлаганлар.



3.3-расм. “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасининг бошқарув фаолиятида замонавий менежмент усулларида фойдаланиш қандай ижобий натижалар бериши мумкин⁷⁴

“Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси фаолиятига инвестицияларни жалб этиш ва ундан самарали фойдаланишга нималар тўсқинлик қилади? деган саволга экспертларнинг қуйидаги жавоблари олинди (сўралганлар сони N= 368 га нисбатан, фоизда):

Инвесторни жалб этиш учун жозибадор лойиҳанинг йўқлиги ва мавжуд талабнинг умумий тарзда таклиф этилиши – 17,7 фоиз;

Инвестиция олиш учун инвесторларнинг кредит фоизи, муддати ва бошқа шартларининг қониқтирилмаслиги – 23,3 фоиз;

Хўжалик юритишнинг самарасизлиги инвестиция учун олинган маблағни қайтариш имкониятини бермаслиги – 11,7 фоиз;

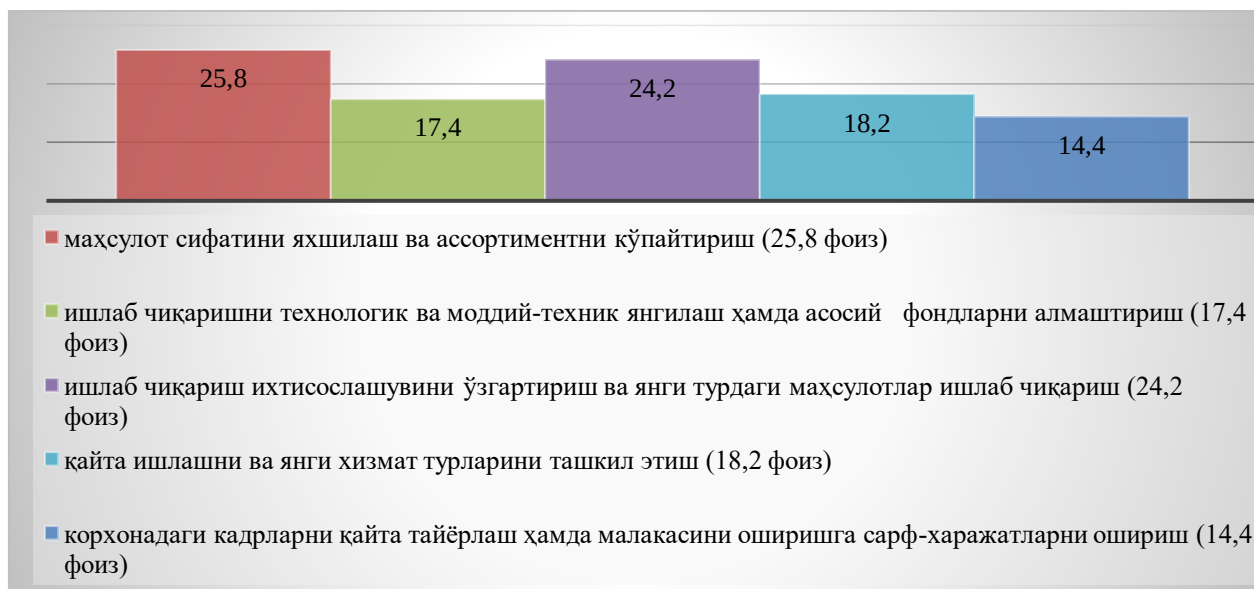
Шахсий манбалар –фойда ва амортизация ажратмалари кам ҳамда етишмаслиги–10,3 фоиз.

Ишлаб чиқарилган маҳсулот билан фойдаланадиган моддий-техника ресурслари баҳолари ўртасида тафовут – 23,4 фоиз;

⁷⁴Манба: эксперт социологик сўровнома маълумотлари(2018) N = 368 бўйича

Солиқ юкининг юқорилиги ва мавжуд қарздорлик –13,3 фоиз;

Ўтказилган сўрови дастурини ишлаб чиқишда, эксперт баҳолари усулларининг апробациясида, шунингдек, тадқиқот дастагида биз олдиндан берилган йўналишда ишларнинг натижавийлиги ҳақидаги экспертларнинг фикрларини аниқлаш мақсадини қўйдик.



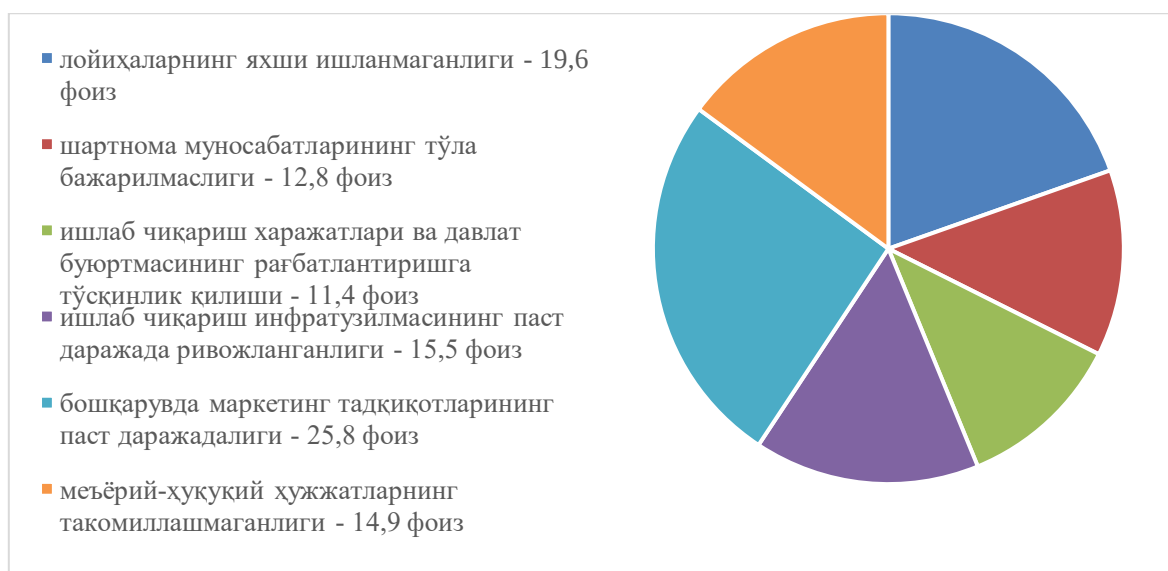
3.4-расм. Сизнингча “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси фаолиятига жалб қилинаётган инвестицияларни қуйидаги мақсадлардан қайси бирига кўпроқ йўналтирилгани маъқул⁷⁵

Бу ерда экспертлар қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналарига техник ва технологик қайта жиҳозлаш учун инвестицияларни, айниқса тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш самарадорлиги ҳақидаги фикрларни билдирадилар.

Шу билан бир қаторда экспертлар жуда фойдали деб ҳисоблайдиганлар бу сўралганларнинг 47,0 фоизининг фикридир, фойдали деб ҳисоблайдиганлар 33,7 фоизи, фойдасиз деб сўралганларнинг 6,5 фоизининг фикри ҳисоблайдилар.

Айни бир қаторда шуни ҳам таъкидлаш керакки, экспертларнинг 12,8 фоизи жавоб беришга қийналишдилар.

⁷⁵Манба: эксперт социологик сўровнома маълумотлари № 368



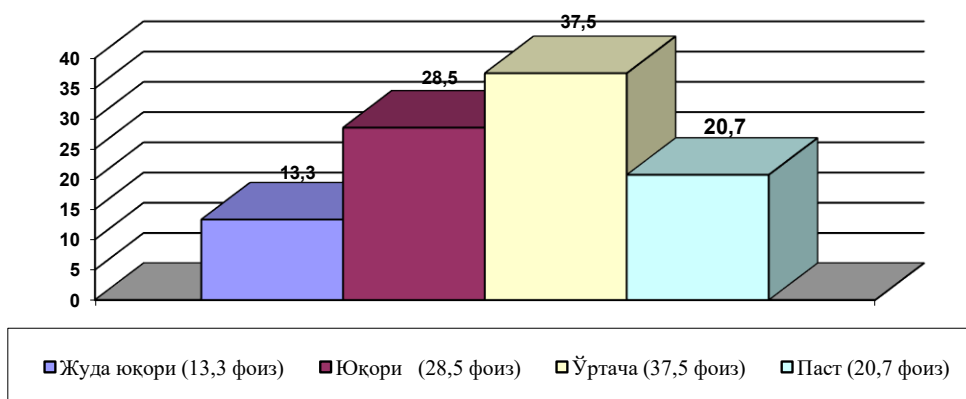
3.5 - расм. Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналарида инвестицияларни жалб этишни бошқариш самарадорлигини ошириш учун нималар кўпроқ таъсир этади⁷⁶

3.5 - расм маълумотларидан кўриниб турибдики, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналарида инвестицияларни жалб этишни бошқариш самарадорлигини ошириш учун экспертларнинг 19,6 фоизи лойиҳаларнинг яхши ишланмаганлиги, шартнома муносабатларининг тўла бажарилмаслигини эса 12,8 фоизи, ишлаб чиқариш харажатлари ва давлат буюртмасининг рағбатлантиришга тўсқинлик қилиши жавобига экспертларнинг 11,4 фоизи, ишлаб чиқариш инфратузилмасининг паст даражада ривожланганлиги деб 15,5 фоиз, бошқарувда маркетинг тадқиқотларининг паст даражадалиги деб 25,8 фоиз экспертлар фикр билдирдилар. Айниқса 14,9 фоиз экспертлар меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг такомиллашмаганлиги деб ҳисоблайдилар.

Сўровнома ўтказиш давомида респондентлардан тармоқдаги инвестицион жозибадорлик ҳолати қандай даражада эканлиги ҳақида ҳам жавоблар олинди. Бу ҳақда тасаввур берувчи 3.6-расмдаги маълумотлари

⁷⁶Манба: эксперт социологик сўровнома маълумотлари № 368 бўйича

кўрсатишича, республикадаги экспертлар сўралганларнинг 37,5 фоизи инвестицион жозибадорлик ўртача деб баҳолайдилар.



3.6-расм. Тармоқдаги инвестицион жозибадорлик ҳолати қандай даражада⁷⁷

Лекин уларнинг жавобларида бунга қарама-қарши бўлган, яъни жозибадорлик ҳолати пастлиги ҳақида (сўралганларнинг 20,7 фоизи) фикрлар ҳам бор.

Шу билан бирга экспертлар “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси корхоналарида мавжуд ресурс ва технологик имкониятлардан фойдаланиш даражаси қай ҳолатда эканлигини қуйидагича изоҳлашган. Сўралган экспертларнинг фақат унчалик катта бўлмаган қисми яъни (7,6 фоизи) уни юқори даражада деб ҳисобласалар, у ҳолда экспертларнинг кўпчилиги (42,4 фоизи) ўртача деган фикрдалар, уни сезиларли равишда яхшилаш зарурлигини таъкидлайдилар ва корхонада фойдаланиш даражасини яхшилаш бўйича махсус тадбирларни ўтказиш кераклигини билдирадилар.

Қурилиш материалларини ишлаб чиқариш саноати корхоналари фаолиятига инвестицияни жалб қилишда қайси мақсадни кўзлаган маъқул ва қайсилари ўта муҳимлардан ҳисобланади деган мазкур саволга жавобларни олиш мақсадларида қуйидаги саволлар шакллантирилди:

⁷⁷Манба: эксперт социологик сўровнома маълумотлари № 368



3.7-расм. Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятига инвестицияни жалб қилишда қайси мақсадни кўзлаган маъқул ва қайсилари ўта муҳим⁷⁸

Юқорида келтирилган маълумотларнинг кўрсатишича, аксарият экспертлар қурилиш материаллари сифатини ошириш ва замонавий қурилиш материалларини ишлаб чиқариш учун инвестициялар киритиш зарур деб ҳисоблаганлар.

Экспертлардан кўпчилиги келажакда қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналарида бошқариш стратегиясини такомиллаштириш учун нималарни амалга ошириш лозимлиги ҳақида ўзларининг қуйидаги фикрларини билдирганлар. Масалан, экспертларнинг 8,7 фоизи қурилиш индустрияси тизимини модернизациялаш, 22,2 фоиз экспертлар эса замонавий бошқарув усулларини жорий этишни, 29,1 фоизи эса тармоққа киритиладиган инвестициялар ҳажмини ошириш, 19,3 фоизи эса бошқарув стратегиясини тўғри танлаш зарурлигини кўрсатадилар. Экспертларнинг 18,8 фоизи маркетинг стратегиясини ривожлантириш керак деб ҳисоблайдилар.

Шу билан бирга эксперт сўровининг бориши давомида “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасининг фаолиятини ривожлантириш

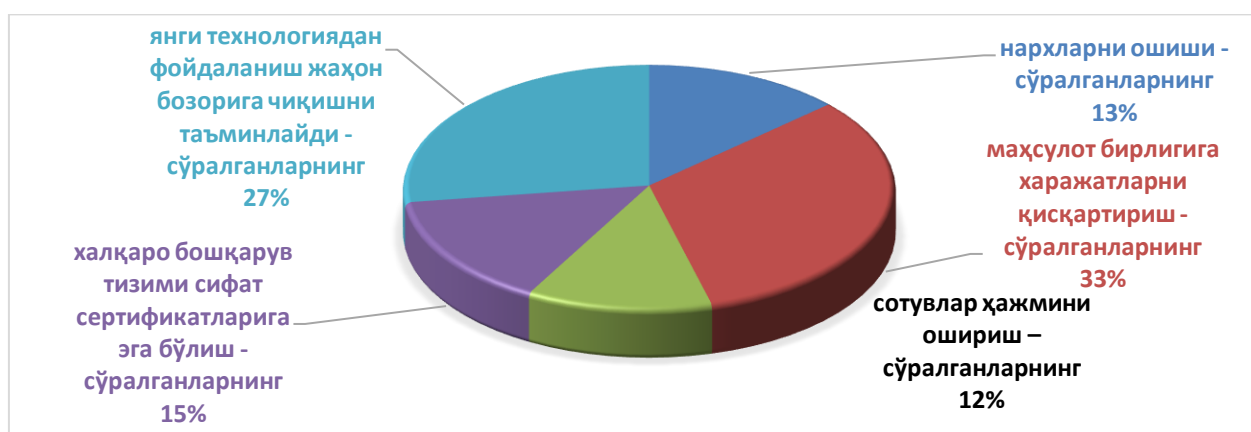
⁷⁸Манба: эксперт социологик сўровнома маълумотлари № 368

учун қандай инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш лозим бўлган масалалар доирасини белгилаш мақсади қўйилди. Бу ҳақда қуйидаги 3.7-жадвал маълумотлари гувоҳлик беради.

3.7-жадвал⁷⁹

Сизнингча келажакда “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасининг фаолиятини ривожлантириш учун қандай инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш лозим?	N=368 жавоб берганлар сонига нисбатан, фоизда
Ишлаб чиқаришни модернизациялаш	8,4
Киритиладиган инвестициялар ҳажмини ошириш	9,5
Кластерлаштиришни ривожлантириш	13,6
Эркин иқтисодий зоналарни кенгайтириш	8,4
Замонавий бошқарув усулларини жорий этиш	12,5
Маркетинг стратегиясини тўғри танлаш	11,7
Ишлаб чиқарилган маҳсулот, товарларни экспорт ва импорт қилишда дуч келадиган тўсиқликларни бартараф қилиш	10,3
Қурилиш материалларини ишлаб чиқарувчи корхоналарни антимонополия реестридан чиқариш	8,7
Кредит олишдагимуаммоларнибартарафэтиш	7,9
Ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш	9,0

Берилган рўйхатдан кўринаяптики, кластерлаштиришни ривожлантириш, айниқса бу тизим барча қурилиш материалларини ишлаб чиқариш корхоналарида жадал ривожлантириш «локомотиви» бўлишига гувоҳ бўлишимиз мумкин, шунингдек, замонавий бошқарув усулларини жорий этиш, маркетинг стратегиясини тўғри танлаш мазкур тармоқ учун энг долзарб ҳисобланади.



3.8-расм. Янги турдаги ишлаб чиқарилган қурилиш материалларини жорий этиш нима ҳисобига корхонанинг даромадли бўлишига таъсир этади деган саволга қуйидагича жавоб беришган.⁸⁰

⁷⁹Манба: эксперт социологик сўровнома маълумотлари № 368

⁸⁰Манба: эксперт социологик сўровнома маълумотлари № 368

Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш саноати барқарор ривожланиши иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг типик кўриниши сифатида корхонанинг ўзига хос вазиятини очиқ беради. Табиийки, бизнинг диссертация ишимизда фикримизча, замонавий менежментнинг сўнгги ютуқлари асосида тармоқда инвестицияларни жалб этишнинг бошқариш самарадорлигини ошириш бўйича бошқарув қарорларини қабул қилишнинг реал шароитларига кўпроқ мос келувчи жиҳатларигина кўриб чиқилди ва таҳлил қилинди.

Қурилиш материаллари саноатига инвестицияларни жалб этишнинг бошқариш самарадорлигини ошириш муаммоларини ечишга сезиларли таъсир кўрсатадиган инновацион ва инвестицион ривожланиш дастурлари асосида устувор йўналишларни танлаш, уларни янада чуқурроқ таҳлил қилиш истиқбол хусусиятига эга бўлиб кенг қамровли тадқиқотларни амалга ошириш талаб этади.

Шу билан бирга мазкур сўровномада қурилиш материаллари саноати корхоналарида инвестицион жараёнларни тўлароқ таҳлил қилиш учун эксперт сўрови йўли билан инвестицияларни бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш учун экспертларнинг таклифларини шакллантириш имконияти кўзда тутилди.

Экспертларнинг саволнома охирида беришган таклифларини биз муаллифлик таҳририда уларнинг айримларини тўлиқ ҳажмда юзага чиқаришни мақсадга мувофиқ деб ҳисобладик. Фикримизча у берилган аксарият таклиф ва тавсиялар етарлича ўйланган ва амалий аҳамиятга ҳам эга бўлиб улар қуйидагилардан иборат:

- республикадаги банкларнинг инвестиция лойиҳаларини кредитлаш тизимини тубдан такомиллаштириш, солиқ юklarини пасайтириш;

- кадрлар ва уларни жой-жойига қўйиш, улар малакасини ошириш, қайта тайёрлаш, бошқарув тузилмасини такомиллаштириш;

- бошқарув самарадорлигини таъминлаш механизмини такомиллаштириш, қурилиш материаллари саноатга хос бўлган кадрлар тайёрлаш тизими самарадорлигини ошириш ва бошқалар.

- қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, қурилиш соҳасини ривожлантириш бўйича 5 йиллик, 10 йиллик ва узоқ муддатли стратегияларни ишлаб чиқариш ва шу асосида ишларни тизимли олиб бориш.

- қурилиш материалларини ишлаб чиқариш корхоналарининг ривожланиш кўрсаткичлари, ривожланиш стратегияси ва стратегик режалаштириш масалаларни ҳал этишга оид маълумотлар банкени яратиш зарур.

- қурилиш материалларини янги инновацион турларини ишлаб чиқариш, “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасида инвестицион фонд тузиш, янги технологиялар ва ноу-хауларни жорий этиш;

- мавжуд табиий хом ашё ресурсларини жаҳон стандартлари асосида баҳолаш меъёрини ишлаб чиқиш;

- инвестицион жараёнларни режалаштириш ва бошқариш фаолияти мониторингининг ташкилий жиҳатларини ривожлантириш;

- қурилиш материаллари ишлаб чиқарувчи корхоналарни хорижий мамлакатлар ишлаб чиқарувчилари билан бевосита интеграциялашув жараёнларини жадаллаштириш;

- тармоқда муҳандислик-коммуникация тизимини такомиллаштириш (инфратузилма объектлари);

- тармоқга тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитларни кенг жалб этиш, маркетинг тадқиқотларини янада кенгайтириш;

- қабул қилинаётган қарорлар ижроси назоратини кучайтириш, тизимли мониторинг олиб бориш механизмини яратиш;

- инновацион сафарбарлик, меъёрий–ҳуқуқий ҳужжатларнинг самарали амалга оширилиш тизимини яратиш;

- корхоналарда кадрлар салоҳиятини ошириш, молиявий муаммоларни ва хорижий инвесторларни жалб қилишнинг такомиллашган механизмини яратиш.

- табиий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш;

- экологик муаммоларни эътиборга олган ҳолда тармоқ корхоналарида халқаро тажрибалардан самарали фойдаланиш;

- корхона иқтисодиётини бошқариш самарадорлигини оширишнинг барча имкониятларидан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш;

- корхона имкониятидан келиб чиқиб ишлаб чиқаришни ривожлантириш;

- инвестицияларни бошқариш самарадорлигига таъсир этувчи муаммоларни тизимли ўрганиш ва уларни бартараф этиш йўллари ишлаб чиқиш;

- қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналарида солиққа тортиш ва молия-кредит тизимини такомиллаштириш;

- Республика қурилиш материаллари саноатини бошқаришни ташкил этишни янада такомиллаштириш;

- “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси тасарруфидаги қурилиш материаллари корхоналарини ривожлантириш, тармоқ корхоналарини модернизация қилиш ва диверсификациялаш ишларини жадаллаштириш;

- тармоқда халқаро талаб ва стандартларга мувофиқ замонавий корпоратив бошқарув усуллари жорий этиш;

- қурилиш материалларини ишлаб чиқариш бўйича эркин иқтисодий зоналарни кенгайтириш ва улар инфратузилмасини ривожлантириш;

- маъмурий-буйруқбозлик усулларига хос текширишларни камайтириш ва назоратнинг меъёрий асосларини ишлаб чиқиш, самарали ишлашга имкониятлар яратиш.

3.3. Қурилиш материаллари саноатида асосий капиталга киритилган инвестициялар самарадорлигини баҳолаш ва прогнозлаш

Қурилиш материаллари саноатининг ўсишини асосий капиталга киритилаётган инвестициялар ҳажмининг ўсиши билан асослаш мумкин. Ўз навбатида, инвестицияларнинг ўсиши натижасида янги иш ўринлари ташкил этилиб, иш билан бандлик даражаси ортади. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, қурилиш материаллари саноатининг жадал ривожланишида инвестициялар катта иқтисодий аҳамият касб этади. Шунингдек, бугунги кунда қурилиш материаллари саноатида инвестицияларни бозор иқтисодиётига мослаштириш ва ундаги инвестицион фаолиятни бошқариш ўзгача ёндашувларни талаб этади. Чунки, хўжалик юритишнинг замонавий йўлини танлаш инвестицион сиёсатни ҳам тубдан ўзгартиришни талаб қилади.

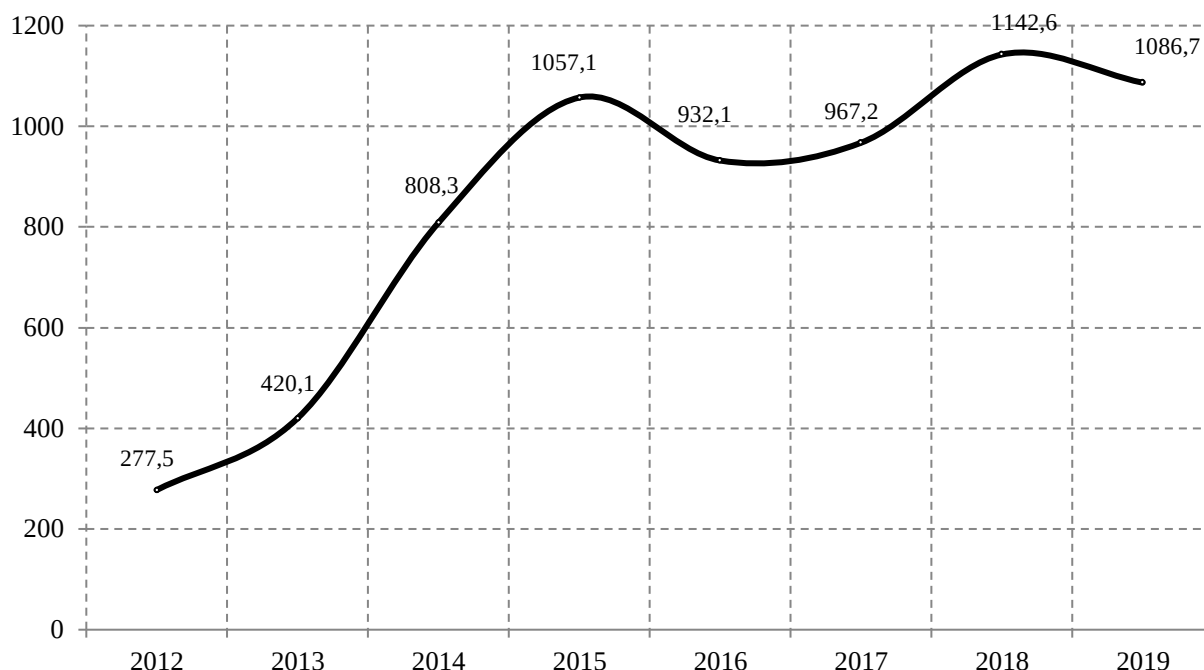
Қайд этиш лозимки, бугунги кунда инвестиция бозори таклифга нисбатан талабнинг юқорилиги билан характерланади. Бу эса, тармоққа йўналтирилаётган инвестициялардан самарали фойдаланишни талаб этади.

Мамлакатимиз қурилиш материаллари саноатини барқарор ва мутаносиб ривожлантиришда, соҳадаги ишлаб чиқариш қувватларини модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашда тармоққа жалб қилинаётган хорижий инвестициялар асосий омиллардан бири бўлиб хизмат қилмоқда.

Тармоққа жалб қилинаётган хорижий инвестициялар ҳажмини ва уларнинг самарадорлигини ошириш юзасидан республикаимиз ҳукумати томонидан бир қатор қонун ва қонун ости ҳужжатлари қабул қилинди. Шу билан бирга тармоқ салоҳиятини ошириш ва унинг рақобатбардошлигини таъминлаш ҳамда уларнинг экспорт ҳажмини ошириш юзасидан қабул қилинган давлат дастурлари ижроси натижасида қурилиш материаллари саноатининг мамлакатимиз ЯИМдаги улуши йилдан - йилга ортиб бормоқда.

Бироқ, таҳлиллар шуни кўрсатадики, қурилиш материаллари саноатида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми айрим йилларда

нобарқарор тенденцияга эга бўлиб, жумладан 2012 ҳамда 2019 йилларда олдинги йилларга нисбатан ўсиш тенденцияси характерлидир (3.9-расм).⁸¹



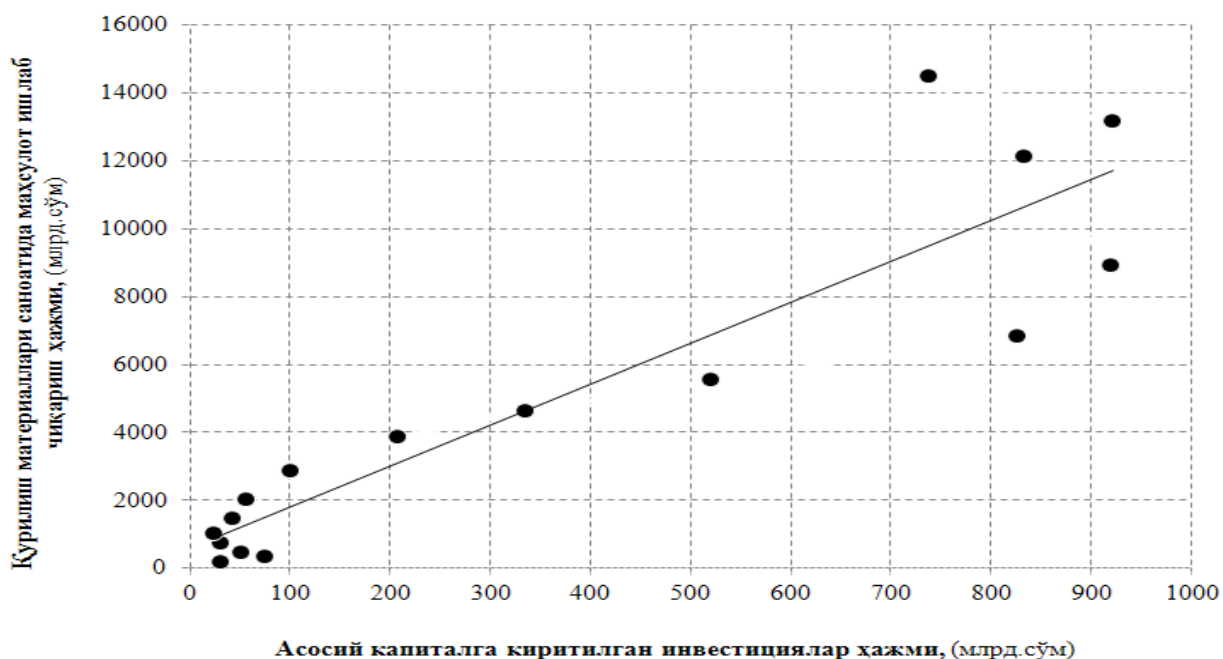
3.9-расм. Қурилиш материаллари саноатида асосий капиталга киритилган инвестициялар динамикаси, (млрд. сўм)⁸²

Бугунги кунда мазкур тармоққа инвестицияларни жалб қилиш, ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсишига ҳамда кўпгина тадқиқотларда қайд этилишича, жалб қилинган инвестициялар биринчи навбатда тармоқдаги материал харажатларни пасайишига олиб келади.

Олиб борилган эконометрик таҳлил натижаларига кўра, қурилиш материаллари саноатига киритилган инвестициялар ҳажми ва тармоқнинг маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ўртасида қуйидагича корреляцион боғланиш мавжудлиги аниқланди (3.10-расм).

⁸¹ile:///C:/Users/User/Downloads/uzbekiston_iktisodiyotining_rivozhlanishida_erkin_iqtisodij_xududlarning_iktisod_ij_axamiyati.pdf

⁸²Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2012-2019 йиллик статистик тўплами. Т.:2019. - 238 б.



3.10-расм. Қурилиш материаллари саноатида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми ва тармоқда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми ўртасидаги ўзаро корреляцион боғланиш графиги⁸³

Демак, қурилиш материаллари саноатида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми ва тармоқда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми ўртасида ҳосил бўлган ўзаро корреляцион боғланиш графиги тўғри чизиққа яқин бўлиб, мазкур боғланиш кучини биз қуйидаги корреляция коэффицентини ҳисоблаш йўли орқали аниқлашимиз мумкин.⁸⁴

$$r_{xy} = \frac{n \sum x_i y_i - \sum x_i \sum y_i}{\sqrt{(n \sum x_i^2 - (\sum x_i)^2)(n \sum y_i^2 - (\sum y_i)^2)}} \quad (15)$$

Амалга оширилган эконометрикаҳдил натижаларига кўра, юқорида қайд этилган икки параметрнинг ўзаро жуфт корреляция коэффицентини ($r_{x,y}$) 0,915 қийматга тенг бўлиб, мазкур қийматнинг $-1 \leq r_{xy} \leq 1$ ораликда ётиши ва $r_{x,y}$ нинг қийматини 1 га жуда яқин жойлашганлигини инобатга оладиган бўлсак, у ҳолда ушбу ўзгарувчилар ўртасида етарли даражада чизиқли боғланиш мавжудлигини пайқаш қийин эмас, албатта⁸⁵.

⁸³Муаллиф ҳисоб-китоблари.

⁸⁴Уткина В.Б. Эконометрика: Учебник. 2-е изд. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2012. - 564 с.

⁸⁵Кремер Н.Ш., Путко Б.А. Эконометрика: Учебник для вузов / Под ред. проф. Н.Ш. Кремера. - М.: ЮНИТИ

Корреляция коэффиценти -1 дан $+1$ гача қийматларни қабул қилиб, унга кўра боғланиш кучи аниқланади. Шунингдек, мусбат ишора тўғри боғланишни, манфий ишора эса тескари боғланишни ифода этади. Бироқ, корреляция коэффиценти фақат иқтисодий кўрсаткичлар орасидаги боғланиш меъёрини ўлчаганлиги боис, иқтисодий муносабатларнинг сабабларини тушунтириб бера олмайди. Мазкур мақсадга регрессион таҳлил деб номланувчи махсус усул хизмат қилади, ҳамда у натижавий кўрсаткичга таъсир этувчи омилларнинг таъсир даражасини баҳолаш имкониятини беради.

Регрессион таҳлилнинг энг муҳим кўрсаткичи бу - регрессия коэффиценти бўлиб, у омил бир бирликка ўзгарганда натижа ўртача қанча бирликка ўзгариши мумкинлигини кўрсатиб беради. Регрессион таҳлил натижасида иқтисодий кўрсаткичларни миқдорий боғловчи регрессия тенгламалари тузилади ва уларнинг адекватлиги баҳоланади⁸⁶.

Демак, олинган жуфт корреляция коэффицентининг қийматига ($r_{x,y}=0,915$) асосланган ҳолда, қурилиш материаллари саноатида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми ва тармоқда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми ўртасида чизиқли боғланиш мавжуд эканлиги тўғрисида илмий фараз билдирамиз ҳамда мазкур фаразни қуйидаги назарий регрессия тенгламаси орқали ифодалаймиз:

$$y_x = a + \beta x + \varepsilon \quad (16)$$

x - қурилиш материаллари саноатида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми бўлиб, бунда ε - тасодифий омиллар таъсирини ўзида ифода этади.

Шу ўринда айтиш лозимки, β -регрессия коэффиценти иқтисодий таҳлил учун жуда катта илмий - амалий аҳамиятга эга бўлиб, у қурилиш материаллари саноатига киритилаётган инвестициялар самарадорлигини ўзида ифода этади. Шунингдек, назарий регрессия тенгламасидаги регрессия коэффиценти (β)-кичик квадратлар усулидан фойдаланган ҳолда олиш мумкин.

- ДАНА, 2002. - 58 с.

⁸⁶Thomas R.L. Modern econometrics. - England.: Manchester Metropolitan University, 1998. - 211 p.

Кичик квадратлар усули- (2) - регрессия тенгламасининг параметрларини аниқлашда қуйидаги шартнинг бажарилишини талаб этади:

$$S = \sum (a + \beta x + \varepsilon - y_x)^2 \rightarrow \min \quad (17)$$

Мазкур усулга кўра, регрессия коэффиценти - β , қуйидаги нормал тенгламалар тизимини ечиш орқали топилади:

$$\begin{cases} na + \beta \sum x = \sum y \\ a \sum x + \beta \sum x^2 = \sum xy \end{cases} \quad (18)$$

бунда, n - статистик кузатувлар сони (бизда қаралаётган жараёнда n - кузатувлар сони 16 га тенг), a - озод ҳад ва β - регрессия коэффиценти.

Агар ушбу нормал тенгламалар тизимини озод ҳад ва регрессия коэффицентиға нисбатан ечадиган бўлсак, у ҳолда қуйидаги назарий ҳисоблашларға эга бўламиз:

$$a = \frac{\sum x^2 \sum y - \sum x \sum xy}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} \text{ ва } \beta = \frac{n \sum xy - \sum x \sum y}{n \sum x^2 - (\sum x)^2} \quad (19)$$

Амалга оширилган ҳисоб - китоб натижаларига кўра, қурилиш материаллари саноатида асосий капиталға киритилган инвестициялар ҳажми ва тармоқда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми ўртасидаги чизиқли боғланишнинг назарий регрессия тенгламаси бўйича олинган натижалар қуйидаги жадвалда ўз ифодасини топган (3.8-жадвал).⁸⁷

⁸⁷file:///C:/Users/User/Downloads/uzbekiston_iktisodiyotining_rivozhlanishida_erkin_iqtisodij_xududlarning_iktisod_ij_axamiyati.pdf

Регрессион таҳлил натижалари⁸⁸

Кўрсаткичлар	Регрессия тенгламаси коэффициентлари	Стандарт хатолик	t-статистика	P- қиймат
Омилларнинг параметрлари				
α - озод ҳад	584,223513	715,160954	0,816911	0,427661
β - коэффициент	12,079893	1,416985	8,525062	6,48429E-07
Тенгламанинг параметрлари				
Кузатувлар сони	16	X		
R- квадрат	0,838480			
F-статистика	72,676689			

Демак, жадвал маълумотларига асосланиб, (2) - тенгликка тегишли параметрларни ўз ўрнига этиб қўядиган бўлсак, у ҳолда қуйидаги эмпирик тенгламага эга бўламиз:

(20)

$$\hat{y}_x = 584.223 + 12.079x, R^2 = 0.838, F = 72,676$$

[0.817] [8.525]

Бунда, y_x - қурилиш материаллари саноатида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми, x - мазкур тармоқда асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми.

Олинган регрессион таҳлил натижаларининг кўрсатишича, ҳисобланган детерминация коэффициенти ($R^2 = 0,838$) қиймати 83,8 фоизга тенг бўлиб, бундан келиб чиқадики, қурилиш материаллари саноатида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми умумий вариациясининг 83,8 фоизи регрессия тенгламасига киритилган яъни, мазкур тармоқда асосий капиталга жалб қилинган инвестициялар динамикаси ҳисобига шаклланган эканлигини тасдиқлайди.

Чунки, бунда Фишернинг F - мезони бўйича ҳисобланган қиймати ($F_{\text{ҳисоб}} = 72,676 > F_{\text{жадвал}}$) унинг жадвал қийматидан катта бўлиб, олинган детерминация коэффициенти ($R^2 = 0,838$) Чеддок шкаласи бўйича юқори қийматни ифода этади (3.9-жадвал).

⁸⁸Муаллиф ҳисоб-китоблари.

Детерминация коэффиценти қийматлари учун Чеддок шкаласи⁸⁹

R^2 - қийматлари	≤ 0.3	(0.3 - 0.5]	(0.5 - 0.7]	(0.7 - 0.9]	> 0.9
Боғланиш кучи	Кучсиз	Ўртача	Сезиларли	Юқори	Жуда юқори

Бироқ, детерминация коэффицентининг қиймати юқори бўлсада, аммо, қурилиш материаллари саноатида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажмининг тегишли йиллар давомида эришилган динамикасидаги тенденцияланиш характери унинг қийматини 0.9 ва ундан юқори бўлишига ўзининг салбий таъсирини ўтказганлигини кўриш мумкин.

Эркин даражалар сони - $df = 14$ ва $\alpha = 0.05$ эҳтимолли даража билан Стъудентнинг жадвалдаги мос келувчи қиймати 2,1448 га тенг бўлиб, бундан фақатгина биздаги β - регрессия коэффиценти статистик жиҳатдан мазмунга эга эканлиги келиб чиқади. Агар, қаралаётган параметрлар статистик жиҳатдан аҳамиятга эга бўлмаса, у ҳолда динамик қаторларда автокорреляцияни, омиллар ўртасидаги мультиколлинеарлик мавжудлигини текшириш ёки тенгламанинг функционал боғланиш шаклини ўзгартириш ёки бўлмаса, қўшимча эконометрик таҳлил усуллари қўллаш орқали динамик қаторларни қўшимча равишда диагностик тестлаштириш талаб этилади⁹⁰.

Демак, юқорида амалга оширилган эконометрик таҳлил натижалари асосида шундай илмий хулосага келиш мумкинки, агар бошқа шароитлар таъсири минимал бўлган тақдирда, қурилиш материаллари саноатида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажмининг 1 фоизга ортиши, тармоқда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини қўшимча равишда 12,079 фоиз ортишига олиб келиши мумкинлигини кўрсатиб беради.

Шуни ҳам назарда тутмоқ лозимки, тармоққа жалб қилинаётган

⁸⁹ Мамаева З.М. Математические методы и модели в экономике. Часть 2. Эконометрика. Учебно - методическое пособие. Нижний Новгород: Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского. ННГУ, 2010. - 25 с.

⁹⁰ Бабич Т.Н., Козьева И.А., Вертакова Ю.В., Кузьбожев Э.Н. Прогнозирование и планирование в условиях рынка: Учеб. пособие. - М.: ИНФРА-М, 2013. С. 104-109, 328.

инвестициялар ҳажми ишлаб чиқаришнинг ўсишига тезда ўзининг ижобий хиссасини қўшмаслиги мумкин. Чунки, бунда янги ишлаб чиқариш объектларини қуриш учун муайян вақт талаб этилади. Бу эса, ўз навбатида тармоққа киритилаётган инвестицияларнинг вақт омилига нисбатан бироз кечикиб натижаларни юзага чиқариши билан бевосита боғлиқ. Бундай ҳолатда, асосий капиталга киритилаётган инвестициялар самарадорлигини баҳолаш учун, вақт омилига нисбатан бир, икки ва ундан кўпроқ кечикишларни (вақт лаги) ҳисобга олиш ва буларни регрессия тенгламасига киритишни талаб этади.

Назарда тутилаётган вақт лагаси бўйича амалга оширилган ҳисоб - китоб натижалари қуйидаги 3.10 - жадвалда ўз ифодасини топган. Олинган ҳисоб - китоб натижаларига кўра, ҳисобланган детерминация коэффицентининг ($R^2 = 0,973$) қиймати 97,3 фоизга тенг бўлиб, бундан келиб чиқадики, қурилиш материаллари саноатида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми умумий вариациясининг 97,3 фоизи регрессия тенгламасига киритилган мазкур тармоқда асосий капиталга жалб қилинган инвестициялар динамикаси ва унинг вақт омилига нисбатан бир йилга ҳамда икки йилга кечиккан динамикаси ҳисобига шаклланган.

Чунки, бунда Фишернинг F - мезони бўйича ҳисобланган қиймати ($F_{\text{ҳисоб}} = 122,387 > F_{\text{жадвал}}$) унинг жадвал қийматидан катта бўлиб, олинган детерминация коэффиценти ($R^2 = 0,973$) Чеддок шкаласи бўйича жуда юқори қийматни ифода этади.

Демак, детерминация коэффицентининг олинган энг юқори қийматидан шундай хулосага келиш мумкинки, тармоққа жалб қилинаётган инвестициялар самарадорлигига вақт лагасининг таъсири жуда юқори экан.

Бироқ, эркин даражалар сони - $df = 11$ ва $\alpha = 0.05$ эҳтимолли даража билан Стъюдентнинг жадвалдаги мос келувчи қиймати 2,201 га тенг бўлиб, бундан 3.10 - жадвалда келтирилган озод ҳаднинг ҳамда вақт омилига нисбатан бир йилга кечиккан асосий капиталга киритилган инвестициялар динамикаси олдидаги коэффицентнинг статистик жиҳатдан аҳамиятга эга эмаслиги келиб чиқади.

Регрессион таҳлил натижалари⁹¹

Регрессия статистикаси				
R - квадрат	0,973			
Меъёрлаштирилган R - квадрат	0,965			
Стандарт хатолик	673,371			
Кузатувлар сони	14			
Дисперсия таҳлили				
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>
Регрессия	3	166481945,6	55493981,87	122,3873303
Қолдиқ	10	4534291,396	453429,1396	
Жами	13	171016237		
	Коэффициентлар	Стандарт хатолик	t-статистика	P-Қиймат
a - озод ҳад	301,827	271,311	1,112	0,292
Асосий капиталга киритилган инвестициялар (t)	16,024	1,991	8,050	1,114
Асосий капиталга киритилган инвестициялар (t-1)	-16,810	3,168	-5,305	0,000
Асосий капиталга киритилган инвестициялар (t-2)	10,989	1,831	6,002	0,000

Қурилиш материаллари саноатида асосий капиталга киритилган инвестициялар динамикасининг ўзгариш трендига асосланиб, мазкур тармоқда жалб қилиниши лозим бўлган инвестициялар ҳажмининг истиқболдаги қийматларини аниқлаймиз. Мазкур жараён прогнозлаш деб аталиб, у инвестициялар динамикаси ўзгаришининг энг мақбул тренд тенгламасини топишга асосланади.

Назарда тутилаётган тренд тенгламаси ҳисобланаётган кўрсаткични вақт омилига нисбатан монотон бўлишини назарда тутди ва бизда қаралаётган иқтисодий жараёнда бундай хусусиятнинг мавжудлиги, таҳлил этилаётган динамиканинг узлуксизлиги билан асосланади.

Бироқ, амалиётда ҳақиқий динамика қаторининг маълумотларига асосланиб топиладиган тренд тенгламаси шаклини аниқлаш ўта мураккаб

⁹¹Муаллиф ҳисоб - китоблари.

масала ҳисобланади. Чунки, энг мақбул деб топилган тренд тенгламаси $\sum (y_t - \hat{y}_t)^2 = \min$ шартни қаноатлантириши, иккинчи томондан эса, динамикага таъсир этувчи барча омиллар тўла инобатга олиними лозим. Мазкур прогноз усулида тасодифий омилларнинг таъсири деярли инобатга олинмайди.

Энди биз, энг мақбул деб топилган тренд тенгламаси шаклини дастлаб ҳеч қандай ҳисоб - китобларсиз 6 - чи тартибли полином функция деб қабул қиламиз ва шу функция орқали прогнозлашни амалга оширамиз ҳамда ишнинг сўнгида прогноз сифатини баҳолаймиз. Бунинг асосий сабаби шундаки, одатда аксарият амалий ҳисоблашларда полином функция даражалари сонининг ортиб бориши билан, ҳақиқий динамик қатор шаклини яхши ифода этиб бораверади ва бунда вақт омилига нисбатан детерминация коэффициентининг (R^2) қийматлари ҳам мос равишда юқори кўрсаткичларни қабул қилиб бораверади.

Демак, 6 - чи тартибли полином функцияда номаълум параметрлар $(a_0, a_1, a_2, a_3, a_4, a_5, a_6)$ шундай аниқланиши керакки, уларнинг аниқланган қийматларида функция $F(a_0, a_1, a_2, a_3, a_4, a_5, a_6)$ ўзининг энг кичик қийматларига эришсин:

$$F = \sum_{i=1}^6 (y_i - \hat{y}_i)^2 = \sum_{i=1}^6 (y_i - a_0 - a_1 t - a_2 t^2 - a_3 t^3 - a_4 t^4 - a_5 t^5 - a_6 t^6)^2 \rightarrow \min \quad (21)$$

Айтиш керакки, функция ўзининг минимум қийматларига эришадиган нуқталарида унинг хусусий ҳосилалари нолга тенг бўлади, яъни:

$$\frac{\partial F}{\partial a_0} \cong \frac{\partial F}{\partial a_1} \cong \frac{\partial F}{\partial a_2} \cong \frac{\partial F}{\partial a_3} \cong \frac{\partial F}{\partial a_4} \cong \frac{\partial F}{\partial a_5} \cong \frac{\partial F}{\partial a_6} \cong 0 \quad (22)$$

ёки,

[illegible]

Регрессия тенгламасининг параметрларини аниқлаш учун (4) даги нормал

тенгламалар тизимини ечиш талаб этилади.

[illegible]

Бунда n - кузатувлар сони, t - вақт оралиғи, a_0 - озод ҳад, $a_1, a_2, a_3, a_4, a_5, a_6$ - регрессия коэффициентлари бўлиб, келтирилган нормал тенгламалар тизимини ечиш орқали биз 6 - чи даражали полином функциянинг коэффициентларини аниқлаш имкониятига эга бўламиз.

Олинган ҳисоб-китоб натижаларига кўра, $a_0 = 394.02$, $a_1 = -615.45$, $a_2 = 352.07$, $a_3 = -87.81$, $a_4 = 10.429$, $a_5 = -0.5728$ ҳамда $a_6 = 0.0117$ қийматларга тенг бўлиб, бунда биз излаётган эмпирик тренд тенгламаси қуйидагича бўлади:

$$\hat{y}_t = 394.02 - 615.45t + 352.07t^2 - 87.81t^3 + 10.429t^4 - 0.5728t^5 + 0.0117t^6 \quad (25)$$

Мазкур 6 - чи тартибли полином функциянинг вақт омили билан ҳосил қилган ўзаро детерминация коэффиценти $R^2 = 0.9845$ қийматга тенг бўлиб, бу эса прогноз қилинаётган динамиканинг вақт омилига нисбатан боғлиқлик даражаси юқори эканлигини тасдиқлайди.

Амалга оширилган прогноз ҳисоб-китобларига кўра, 2021 йилда, қурилиш материаллари саноатида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми 1.7 марта, 2022 йилда 2.1 марта ҳамда 2023 йилда эса, 3.2 мартага ортиши мумкин.

Олинган қийматлар қай даражада ҳақиқатга яқин эканлигини баҳолаш мақсадида прогноз сифатини куйидаги формула ёрдамида (*Mean Absolute Percentage Error*) ҳисоблаб топамиз:

$$MAPE = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^{n-1} \frac{|F_t - F_t^*|}{F_t} \cdot 100\% \quad (26)$$

Мазкур прогност сифати мезонига кўра: $MAPE < 10\%$ - прогност аниқлиги юқори, $10\% < MAPE < 20\%$ - прогност аниқлиги яхши, $20\% < MAPE < 50\%$ - прогност аниқлиги қониқарли ҳамда $MAPE > 50\%$ - прогност аниқлиги қониқарсиз

ҳисобланади⁹².

Олинган натижаларга кўра, прогнознинг ўртача мутлақ хатоси (*MAPE*) 33,62 фоизни ташкил этганлиги боис, юқорида келтирилган прогноз қийматларни биз қабул қила олмаймиз. Мазкур прогноз қийматининг талабга жавоб бера олмаслигини биз, қурилиш материаллари саноатидаги асосий капиталга киритилган инвестициялар динамикасидаги нобарқарор тенденция билан изоҳлаймиз.

Қурилиш материаллари саноатида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажмининг истиқбол қийматларини аниқлашда (2) да келтирилган $y_x = 584.223 + 12.079x$ - эмпирик тенгламадан ҳам фойдаланиш мумкин. Мазкур усул регрессион прогноз деб аталади. Бироқ, ушбу усулнинг камчилик томони шундан иборатки, бу бўйича олинган прогноз қийматларининг хатолик чегараси жуда юқори қийматларни ташкил этади.

Демак, прогнозлаш вақт бўйича ҳисобланаётган натижа кўрсаткичини вақт омилига нисбатан монотон бўлишини назарда тутади. Акс ҳолатда бу олинган натижа кўрсаткичининг келгусидаги реал ҳолатини кўрсатиб бера олмайди. Агар функция монотон бўлмаса, у ҳолда вақтли функциянинг бошқа кўринишларидан фойдаланиш, сўнгра прогноз қийматларини аниқлаш мақсадга мувофиқ бўлиб ҳисобланади.

⁹²Арженовский С.В., Молчанов И.Н. Статистические методы прогнозирования. Учебное пособие / Рост. гос. экон. унив. - Ростов-н / Д., - 2001. - 69 с.

IV-БОБ. ҚУРИЛИШ МАТЕРИАЛЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ КОРХОНАЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ БОШҚАРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

4.1. Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналари иқтисодий самарадорлигини ошириш стратегиясини ишлаб чиқиш

Бугунги кунда ҳар бир замонавий корхоналар ҳар томонлама ривожланиши учун, унинг фаолияти ишлаб чиқаришга юқори технологияли илмий инновацион ғояларни, робот техникани жорий этиш, бошқаришнинг энг сўнгги замонавий усулларида фойдаланиб, ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга қаратилган бўлиши лозим. “Стратегия” тушунчаси узоққа мўлжалланган мақсадлар, вазифалар, лойиҳалар йиғиндисини англатади.

Корхона стратегиясининг асосини даромад ва харажатларни режалаштириш ташкил этади. Демак, ҳар бир корхона раҳбарининг диққат-эътибори мулкчилик шаклидан қатъий назар ишлаб чиқариш таъминотидан, то ишлаб чиқарилган маҳсулотни сотишгача бўлган жараёнга қаратилиши лозим. Таваккалчиликнинг юқори даражаси (даромад олиш, ресурсларга бўлган баҳонинг ўзгариши, оддий фоиз, инфляция суръати, валюта курси ва корхонага боғлиқ бўлмаган бошқа омиллар) киритилаётган инвестицияларнинг самарадорлигини ошириш билан қопланиши мумкин. Шундан келиб чиққан ҳолда қурилиш материалларини ишлаб чиқиш корхоналарида буни баҳолаш учун капитал қўйилмаларни қоплаш коэффициентидан фойдаланилади:

$$K_{\text{ц}} = \frac{Д - С}{И_{\text{л}}},$$

(3.1)

Бунда, $K_{\text{к}}$ – капитал қўйилмаларни қоплаш муддати;

Д – асосий ва номоддий активлардан фойдаланиш;

$И_{\text{л}}$ – лойиҳага сарфланган инвестиция.

Ишлаб чиқариш самарадорлигини баҳолаш, пировард натижада, конкрет лойиҳалар ва корхонани бошқариш натижалари билан тавсифланади. Бу ҳар қандай стратегиянинг асоси бўлиб, 4та асосий босқичдан иборат.

Уларни қуйидагича амалга ошириш мумкин:

- 1) ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоблаш;
- 2) зарур бўлган инвестицияларни аниқлаш;
- 3) активлар эскиришини ҳисобга олган ҳолда йиллик даромадларни истиқболлаштириш;
- 4) капитал қўйилмаларни қоплаш муддатини аниқлаш ва унинг нормативларга мослиги.

Корхона стратегиясини ишлаб чиқишда умумий мақсадлар асосида корхонанинг таҳлили ва истиқболини амалга ошириш, бозор позициясидан келиб чиқиб, дастур ва стратегик режа, бошқариш тузилиши, маркетинг концепцияси илмий – тадқиқот ишларининг асосий йўналишлари белгиланиши лозим. Айниқса, мулкни бошқариш, унинг қийматини назорат қилиш, актив ва фойдани тақсимлаш, маркетинг стратегиясини аниқлаш ва ишлаб чиқаришни янгилаш ва диверсификациялашни ифодалайди. Бунда стратегик бошқариш–бош штабда, оператив вазифалар – завод, цех, бўлим ва бошқа тузилмаларга ўтказилса корхонанинг стратегиясини ишлаб чиқиш самарали бўлади.

Масалан, АҚШда охириги йилларда корпорацияларнинг бошқарув персонали сони 25 фоизга қисқарди. Шунингдек, стратегик мақсадларни ишлаб чиқишда молиявий бўлинмаларнинг ўрни кучайиб бормоқда. Шу сабабли компьютерлаштириш шароитида ҳисоблаш бўлими билан молия хизматини бирлаштирилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Бошқариш соҳасидаги таниқли олим Б.Даниел⁹³ корхоналарда стратегик услубият турига ўтишнинг зарурияти тўғрисида фикр билдириб, сотув ҳажми

⁹³ Daniel B. Stang, Robert A. Handler, 2012: *MarketScope for Project and Portfolio Management Software Applications*. Gartner (27 June 2012).

ва даромаднинг пасайиши рақобатнинг кучайишидан сақланиб қолишини кўрсатади. Амалиётда стратегик ривожланишнинг бир қатор андозалари мавжуд. Ушбу андозалардан фойдаланиш амалда жаҳондаги бир қатор корхона ва компанияларнинг ривожланишига олиб келган. Аммо корхоналар амалиётида Америка ва Япон услубиятлари ўртасида рақобат ўрнатилмаган уларнинг ҳар бирининг ўзгача хусусиятлари, ютуқлари ва камчиликлари бўлган. Улардан ҳар қандай шароитда фойдаланиш учун бирон бир алоҳида андоза таклиф этилмаган.

Умуман, “самарали стратегия” тушунаси ҳозирда чоп этилаётган иқтисодий адабиётларда тез–тез учраб туради. Бунинг моҳияти, бизнинг назаримизда, корхона томонидан ишлаб чиқилган стратегик дастурлар ва стратегик лойиҳаларни ишлаб чиқаришга жорий этишда, уларнинг кам харажатлилигини таъминлаш ва пировард натижада, корхона самарадорлигини оширишга қаратилган бўлиши лозим.

Самарали стратегия асосан бир – бирига боғлиқ бўлган 3 та стратегик йўналишларни ўз ичига олади:

- тўғри танланган узоқ муддатли мақсадлар;
- рақобат доирасини чуқур билиб олиш;
- корхона имкониятлари ва ўз ресурсларини тўғри баҳолаш.

Стратегияни ишлаб чиқишда корхона ривожланишининг муқобил вариантларини ишлаб чиқиш ва уларнинг энг самаралисини танлаш, уни тўғри баҳолаш, риск ҳолатларини эътиборга олиш муҳим вазифа ҳисобланади. Стратегияни шакллантиришда ривожланиш стратегияси билан боғлиқ бўлган иқтисодий кўрсаткичларни гуруҳлаш ва уларни SWOT–таҳлил усулидан фойдаланган ҳолда амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Бунда менежментнинг махсус усулларида фойдаланиш прогнозлаштиришнинг миқдорий усулларига асосланган ҳолда корхона ривожланишининг кейинги сценарийларини яратиш ҳамда маҳсулот портфелини таҳлил этиш зарур бўлади. Бундан ташқари, корхона самарадорлигини ошириш стратегиясини ишлаб чиқишда ташқи муҳитни ҳисобга олиш муҳим масаладир.

Корхона самарадорлигини ошириш стратегиясини муҳим жиҳатларидан бўлган дастурлар, ресурслар, бюджет, бошқариш тизимининг тузилиши, персонални таҳлил қилиб бориш лозим.

Глобаллашув шароитида ички ва ташқи жараёнларга таъсир этувчи омилларни илмий–назарий ва амалий жиҳатдан чуқур ўрганиш лозим. Чунки булар самарали стратегияни амалга оширишга таъсир ўтказиши мумкин. Бундан ташқари, вақт ўтиши билан ҳар қандай стратегия ўзгариши мумкин. Шу сабабли вақт ўтиши билан самарали стратегиянинг бажарилишини доимий мониторинг қилиб, зарурий бўлган ўзгаришларни киритиб бориш лозим. Самарали стратегиянинг муваффақиятли бўлишига бозор рақобати соҳасидаги машҳур олим Майкл Портернинг матрицасидан фойдаланиш фойдали бўлади.

“Стратегик менежмент” фанида рақобат стратегиясининг кенг тарқалган уч тури амалда қўлланилади (4.1- расм)

Рақобат
соҳаси

Кенг

Тор

1.Харажатларни пасайтиришдаги етакчилик	2.Маҳсулотнинг дифференциациясидаги етакчилик
3. Харажатларни пасайтиришдаги асосий эътибор	4. Дифференциаллашувдаги асосий эътибор

Паст

Юқори

Корхонанинг
ташкилий
салоҳияти

4.1-расм М.Портернинг рақобатбардошлик стратегияси матрицаси⁹⁴.

Қурилиш материалларини ишлаб чиқариш корхоналарида самарали стратегик ривожланишнинг муҳим йўналишларидан бири ресурсларни танлаш ва эҳтиёжни аниқлашда узоқ муддатли стратегик режалаштиришдан фойдаланишдир. Ҳозирги замонавий корхоналарда, асосан, тўрт хил ресурслардан фойдаланилади: асосий ишлаб чиқариш фондлари ва айланма

⁹⁴ Стратегический менеджмент для инженера. -М,: 1997, -с.39

маблағлардан ёки бозор тили билан айтганда, асосий ва айланма капитал, ресурслар. Бу жараёнда ресурслар катта ўринга эга. Демак, рақобат бозорида корхона ўзига хос бўлган ресурсларни бозор талаби ва таклифидан келиб чиқиб, сотиб олади. Бунда корхона, пировард натижада, ўзига максимал фойда олиш имкониятларини излайди. Маҳсулотни тўла комплектлашган ҳолда ишлаб чиқарувчи корхоналар учун баҳо харажатларини аниқлайди. Чунки барча корхоналарнинг самарадорлигини оширишни йўлларида бири юқори қийматга эга бўлган маҳсулотни ишлаб чиқариш асосий вазифа бўлиб қолади. Шундай қилиб, корхонада ишлаб чиқариш асосий вазифа бўлиб қолади. Корхона ишлаб чиқариш жараёнида ер, капитал, меҳнат ва тадбиркорлик омилларини ҳисобга олган ҳолда ресурсга бўлган баҳони ишлаб чиқариш жараёнида аниқлайди.

Шу билан бирга, айтиб ўтишимиз лозимки, узоқ муддатдаги самарали стратегик режалаштиришда товар ва ресурсга бўлган талаб ва таклифнинг ўзгариб туриши олдинги ҳаракатдаги кўрсаткичларга ҳам таъсир кўрсатиши мумкин.

Бозор конъюнктураси ўзгаришидан келиб чиқиб, ресурсларга бўлган нархларни узоқ муддатга моделлаштириш усулларида фойдаланилган ҳолда, янги ресурс бозорини топиб, ишлаб чиқаришни умумий фойда назариясига асосланиб ташкил этиш зарур бўлади.

Бунда товарларни маржинал ва чегаравий фойдалилиги назариясидан келиб чиқиб, истеъмолчи ҳар бир ресурс бирлиқдан қанча қўшима фойда олиши мумкинлигини ҳисоблаш керак. Шунга қараб, корхона ўз фойдасини максималлаштиришда ҳар бир ресурс бирлигидан қанча даромад олишини белгилаши лозим. Бу эса корхонага қанча маҳсулот ишлаб, чиқариш ва уни қанча ҳажмда сотишини аниқлаш имкониятини беради. Демак, ишлаб чиқариш шароитларини ўзгартирмасдан туриб, корхона шундай йўлни танлаши зарурки бунда чегаравий даромад чегаравий харажатга тенг бўлиши шарт. Корхона ўз фойдасининг ортиб бориши учун шундай йўл тутиши

керакки, бунда ҳар бир бирлик қўшимча ресурс харажатлари ўзгартирилмаган ҳолда қанча даромад келтириши мумкинлигини аниқлаш лозим.

Шундай қилиб, корхона стратегиясини ишлаб чиқишда ҳар бир корхонада турли ресурслар эҳтиёжини режалаштиришда маҳсулотга бўлган талаб ва таклиф ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга қаратилиши керак. Бу масалага эришишнинг асосий мураккаблиги узоқ муддатли стратегик режалаштиришда методологик чегараларнинг мавжуд эмаслигидир.

Буни асослаш учун қуйидаги йўналишларни кўриб чиқиш керак:

Биринчидан, фойдалилик субъектив тушунчадир. Ҳозиргача инсоннинг маҳсулот ёки хизматлар бўйича эҳтиёжини қондириш даражаси фойдалилик ўлчамини ҳеч ким ихтиро қилмаган. Бу назарияни яратганлар амалиётда чегаравий фойдалилик ўлчамини аниқлаш мумкин эмас, аммо унинг ошиши ёки пасайиши тўғрисида фикр юритиш мумкин деб ҳисоблайман.

Иккинчидан, у ёки бу ресурсларнинг фойдалилик даражасини пул ўлчамида аниқлаш мураккаб масаладир. Бундан келиб чиқиб маҳаллий корхоналарда ресурсларга бўлган самарали стратегияни ишлаб чиқишда икки муҳим методологик ёндашувдан фойдаланиш мумкин:

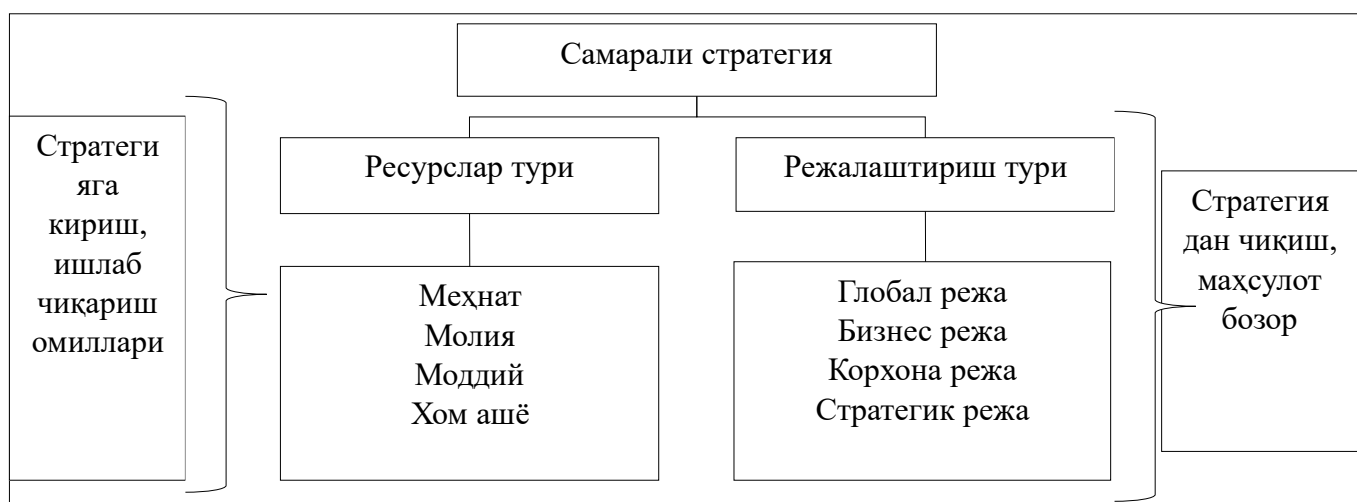
1) иқтисодий ресурсларни эҳтиёжини аниқлашда стратегик режалаштиришнинг умумлаштирилган усулларида фойдаланиш лозим;

2) ишлаб чиқариш ресурсларини харажат қилишда, имкони борича, натурал кўрсаткичлардан (ўлчовлардан) фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Кўп корхоналарда киритилаётган ресурсларни режалаштириш ишлаб чиқариш фаолиятидаги энг асосланган босқичлардан биридир. Ушбу босқич ишлаб чиқаришнинг қолган жараёнларига таъсир кўрсатиши билан моддий бойликларни тақсимлаш ва истеъмол қилишда, ўз навбатида бир–бирига таъсирчан бўлишда самарали стратегиянинг самарадорлигини оширади. Шу билан бирга, айтиб ўтиш лозимки, нафақат мамлакатимиз қурилиш материалларини ишлаб чиқариш корхоналарида балки хорижий корхоналарда ҳам ресурсга бўлган эҳтиёжни, асосан, молиявий режалаштириш билан таъминлаш амалиёти мавжуд. Айрим иқтисодчиларнинг фикрига кўра,

самарали стратегияни ишлаб чиқишда асосий мезон пул бўлса, бошқа ресурсларни сотиб олиш ҳисобланади. Аммо хорижий корхоналар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда ресурслар захираси муддатига асосланиб, ортиқча ресурсларни сотиб олмайди. Чунки бу корхона ишлаб чиқариш ёки бозор конъюнктураларининг ўзгариши билан боғлиқ ходисадир. Аммо корхоналарда ҳар вақт шундай бўлавермайди. Чунки технология, персонал малакасини олдиндан пулга сотиб олиб бўлмайди.

Ресурслардан самарали фойдаланишда, улардан узоқ муддат оқилона фойдаланиш стратегиясини ишлаб чиқиш борасида бир қатор хорижий ва маҳаллий иқтисодчи олимлар тадқиқотлар олиб борганлар. Булар жумласига: К.Боулдинг, С.Бир, Е.Арнор, Р.Акофф, Д.Экман, Р.Калман, Л.Заде, М.Месарович, Я.Типберген, Л.Клейн, Л.Тольдбергер, В.Леонтьев, И.Шумптер, И.Ансофф, И.Бланк, С.Джордж, О.Виханский, Ш.Назаров, Т.Қосимов, Д.Қосимова ва бошқалар.

Ресурслардан фойдаланишда, юқорида айтиб ўтилгандек, уни узоқ муддатга стратегиясини ишлаб чиқиш ҳам назария, ҳам амалиёт учун катта аҳамият касб этади. Буни қуйидаги 4.2- расмда кўриш мумкин.



4.2-расм. Самарали стратегия тузилиши модели⁹⁵

⁹⁵ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Ушбу модел самарали стратегия тузилишининг мазмун–моҳиятини очиб беради. Бунда энг асосий жиҳат – ресурсларнинг фойдалилиги ва самарадорлиги таъминланади.

Шу муносабат билан, эндиликда, корхоналарнинг фойдаси ошиб боради ва ўз эҳтиёжларига зарур бўлган ҳолатларда ишлатилади.

4.1-жадвалда Ўзбекистон Республикаси саноатда ялпи қўшилган қиймат тузилиши кўрсатилган.

4.1- жадвал

Ўзбекистон Республикаси саноатида 2019 йилда ялпи қўшилган қийматнинг тузлиши⁹⁶

Саноат гуруҳлаш номлари	Саноат маҳсулоти ҳажми		Саноат ялпи қўшилган қиймат		Қўшилган қиймат улуши, %
	млрд.сум	2019 йилга ҳисобланади	млрд.сум	2019 йилга ҳисобланади	
Ўзбекистон Республикаси – жами	228 866.2	114.4	95 083.9	110.6	41.5
Жумладан,					
Тоғ-кон саноати ва жинсларни қайта ишлаш	36 870.9	125.4	24624.0	128.2	66.8
Қайта ишлаш саноати	175 357.0	113.2	63 532.8	106.4	36.2
Электр таъминланиши ва газ етказиб берувчи ҳавони парлаш ва конденционерлаш	14 525.1	104.1	6 917.1	104.7	41.6
Сув таъминоти, канализация, чиқиндиларни йиғиш ва утилизация қилиш	2 113.1	122.6			

Келтирилган жадвал маълумотларига кўра Ўзбекистон саноатида ялпи қўшилган қиймат улуши 2018 йилда 41,5% га тўғри келган. Демак, саноат маҳсулотининг деярли ярим қисмига қўшилган қиймат солиғи тўланади. Тоғ - кон саноатида эса қўшилган қиймат бундан-да юқори даражада. Шу муносабат билан самарали стратегияга қўшилган қиймат кўрсаткичини киритиш ва назорат қилиб бориш зарур.

Ҳозирда корхоналар учун асосий масала қўшилган қиймат муаммоси ҳисобланмоқда. Чунки бу қўшилган қиймат солиғи билан боғлиқдир.

⁹⁶ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

Маълумки, узоқ йиллар давомида республикамизда ушбу солиқ ставкаси 20 фоизга тенг бўлиб келди. Бу корхоналарнинг ривожланиши учун анча қийинчиликлар келтириб чиқаради. Президентимиз Ш.Мирзиёев ташаббуслари билан бугунги кунда 15 фоизга туширилди.

Корхоналарда фойдаланадиган ресурсларнинг яна бир муҳим тури меҳнат ресурсларидир. Меҳнат ресурслари иқтисодий категория бўлиб, меҳнатга лаёқатли аҳолини ишлаб чиқаришда ёки бошқа соҳаларда бандлиги тушуниш мумкин.

Меҳнат ресурсларининг миқдори ва сифат тавсифлари қуйидаги кўрсаткичлар билан аниқланади: аҳолининг умумий сони, инсонни ўртача яшаш ёки ишчи ёшининг белгиланган даври, меҳнатга лаёқатли аҳолининг улуши, ишлаб чиқаришда банд бўлган соатларининг ўртача миқдори, меҳнат харажатларининг асосий кўрсаткичлари, ишчи кучининг малакавий даражаси ва бошқалар.

Корхона стратегиясининг самарали амалга оширилиши амалдаги ўзгаришларни олдиндан билишга ҳаракат қилиб, дастурларга киритилиши лозим. Чунки амалда энг яхши яратилган стратегия ҳам кутилган натижани бермаслиги мумкин. Шунинг учун фақат стратегик ўзгаришларгина унинг муваффақиятли бажарилишини таъминлайди. Айтиб ўтиш жоизки, корхоналарда стратегик ўзгаришларни амалга ошириш мураккаб масаладир. Стратегик ўзгаришларни амалга ошириш, авваламбор, менежер раҳбарларга боғлиқдир. Менежерлар ўзгаришларни амалга оширишда қатъий позицияда туришлари керак, чунки улар нафақат корхонанинг муваффақиятига жавоб берадилар, балки ходимларнинг ҳаётий даражаларини кўтаришни ҳам ўйлашлари лозим.

Ресурслардан самарали фойдаланиш, уни тақсимлашда амалга оширилаётган стратегия билан ўзаро боғланиш принципиал аҳамиятга эга. Чунки ресурсларнинг ишга солиниши корхонада унинг стратегиясини айрим йўналишлари бўйича тақсимлашни талаб қилади. Шундай экан ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш бу уларни вақт бўйича тўғри

таксимлашдир. Бунда, албатта, ташқи муҳит таъсирини ўрганиш зарур, ҳаттоки ресурс бўйича стратегия аъло даражада бажарилган бўлса-да, уни самарали бажариш баъзи бир мураккабликлар билан амалга оширилиши мумкин. Шунинг учун мазкур қийинчиликларни бартараф қилиш раҳбариятдан корхонанинг молиявий ресурсларини тўғри аниқлаш ва уларнинг самарадорлигини ошириб боришларини талаб этади. Пул маблағлари зарур вақтда доимо етарли даражада таъминланиши лозим. Бунда энг муҳими корхона молиявий маблағларига асосланиб, ўзининг устуворликларининг самарали стратегиясини ишлаб чиқишлари зарур.

4.2. Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналари самарадорлигини ошириш йўллари иқтисодий асослаш

Саноат корхоналарининг иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари ишлаб чиқишдан аввал корхона бошқарувининг асосий элементларини, яъни ташкилий, иқтисодий, технологик, ижтимоий муносабат турларини ўрганиш ва уларни такомиллаштириш ижобий натижа беради. Шу сабабли самарадорлик кўрсаткичларини таҳлил этиш ва иқтисодий асослаш, реал ҳолатларни эътиборга олган ҳолда унинг асосий йўналишларини ишлаб чиқиш корхоналар учун келажакда самара келтиради.

Бундай йўналишларга техник–технологик ва ташкилий–иқтисодий мажмуалар кириши мумкин. Булар асосида жонли меҳнатни, харажатлар ва ресурсларни тежаш, маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигини ошириш чора – тадбирлари амалга оширилади.

Олиб борилган ўтаҳлиллارнинг кўрсатишича, иқтисодий адабиётларда корхонанинг иқтисодий самарадорлигига таъсир этувчи омиллар, йўналишлар ва кўрсаткичларига бағишланган рисоалар кўплаб чоп этилган. Масалан, Н.Т.Чумашенко, А.И.Руденко, Э.Х.Махмудов, А.Б.Низамов ва бошқалар⁹⁷.

⁹⁷ Чуманенко Н.Т. Повышение эффективности производства. –Киев: «Науковая думка» 1988. Руденко А.И. Экономика промышленного производства в условиях рынка. Минск, 1999. Махмудов Э.Х. Экономика промышленного производства. -Т.: Иқтисодиёт, 2015. Низамов А.Б.Экономический рост и управление рынка региональной экономикой в условиях рынка. -Т.: Турон – Иқбол, 2006.

Ушбу адабиётларда самарадорликни ошириш йўналишлари фақат ўрганилаётган соҳалар бўйича усуллар ва йўналишларда ишлаб чиқилган. Шу сабабли тадқиқотимизда ушбу масалани, яъни иқтисодий самарадорликни ошириш йўналишларини комплекс ёндашув асосида амалга оширишга ҳаракат қилинди.

Ҳозирги шароитда қурилиш материаллари саноати корхоналарининг иқтисодий самарадорлигини ошириш йўналишлари қуйидагилар:

- илмий–техник тараққиётни жадаллаштириш, ўзлаштирилаётган маҳсулотлар ва ишлаб чиқаришнинг техник даражасини ошириш;

- корхоналарда инновацион сиёсатни кучайтириш натижасида меҳнат ва маҳсулот сифатини ошириш;

- таркибий ўзгаришларни амалга оширган ҳолда фан сиғимига асосланган маҳсулотлар ишлаб чиқариш;

- корхоналарда диверсификациялаш ва кластерлаш сиёсатини ривожлантириш асосида юқори технологияли маҳсулотларни ишлаб чиқариш.

- ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этишнинг замонавий усулларига асосланган ҳолда доимий такомиллаштириб бориш.

Умуман олганда, саноат корхоналарининг иқтисодий самарадорлигини оширишда унинг бошқарув тузилмасини тўғри шакллантириш муҳим аҳамият касб этади. Ушбу нуқтаи назардан ҳамда олиб борган тадқиқотларимизга асосланган ҳолда фикримизча, уюшманинг бошқарув аппарати ташкилий тузилмасининг тўғри шакллантириш мақсадга мувофиқ. Ҳар бир ташкилотда бўлгани каби уюшманинг бошқарув аппарати асосий дастак сифатида намоён бўлади. Бугунги иқтисодий ислохотларнинг янги босқичи талабларидан келиб чиққан ҳолда “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасининг бошқарув тузилмасини янада такомиллаштириш борасида айрим таклифларни киритиш мумкин.

Келажакда қурилиш материаллари саноати корхоналарини сифатли, рақобатбардош ва экспортга йўналтирилган маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлайдиган замонавий, илғор машина-ускуналар билан жиҳозлаш орқали

уларни модернизация қилишни жадаллаштириш, техникавий ва технологик қайта жиҳозлашни таъминлаш мақсадида “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасининг амалдаги бошқарув аппарати таркибида “Тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашни мувофиқлаштирувчи бўлинма” ташкил этилиши мақсадга мувофиқ. Ушбу бўлим фаолияти асосан доимий равишда оператив ва стратегик назоратга таяниши лозим.

Ушбу бўлинма фаолиятининг асосий йўналишларига эса, соҳада тадбиркорлик субъектлари бўйича ягона ахборот базасини яратиш, қурилиш материаллари бозорини таҳлил этиш, тадбиркорлик фаолияти учун қулай муҳитларни шакллантириш, ўқув машғулотлари курсларини ташкил этиш, маслаҳат-консултация хизматларини ташкил этиш ва ҳоказоларни киритиш мумкин (4.3-расм).



4.3-расм. Тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашни мувофиқлаштирувчи бўлинма фаолиятининг асосий йўналишлари⁹⁸

⁹⁸ Муаллиф ишланмаси

Бўлинманинг асосий мақсади тармоқнинг стратегик ривожланишини таъминлаш ва унинг инвестицион жозибadorлигини шакллантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини амалга ошириш иборат бўлиб, ўзида ташкилий, ахборот, маслаҳат-консультатив, лойиҳалаш, маркетинг, ўқитиш ва ҳ.к.лар каби функцияларни намоён этиши лозим.

Ушбу бўлинма ўз фаолиятини қуйидаги йўналишларда амалга ошириши лозим:

- мавжуд ва янги ташкил этилган корхоналарда иш ўринларини яратиш, шунингдек, аҳолининг ўзини-ўзи банд этиш орқали иш билан таъминлашга кўмаклашиш.

- ишлаб чиқариш шароитларини яхшилаш, ишлаб чиқариш қувватларини ошириш;

- ишлаб чиқаришни яхшилаш орқали маҳаллий ҳокимият органларининг ижтимоий ва экологик дастурларини таъминлаш;

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти орқали бюджетга солиқ тушумларини кўпайтириш;

- самарали бизнес юритиш бўйича ягона ахборот маконини яратиш;

- соҳада оилавий тадбиркорлик асосида фаолият юритадиган корхоналарни қўллаб-қувватлаш орқали аҳолининг ижтимоий аҳволини мустаҳкамлашга ёрдам бериш ва ҳ.к.лар.

Умуман, ҳокимият вакиллари, тадбиркорлар ва ходимлар ўртасида ижтимоий шерикликнинг ривожланиши ўз навбатида жамоатчилик билан ўзаро манфаатли алоқаларни уйғунлаштиришга олиб келади.

Бугунги кунда корхоналарда бошқариш тизимини ва мотивлаштириш жараёнларини, инсон омилидан самарали фойдаланиш, ижтимоий–руҳий ҳолатларни, меҳнат шароитини яхшилаш, техника хавфсизлиги самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқариш маданиятини кучайтириш, экологияни яхшилаш каби йўналишлардаги ишларни такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Маълумки, корхона ишлаб чиқариш иқтисодий самарадорлигини оширишда интенсив омиллардан фойдаланиш муҳим. Айтиб ўтиш лозимки, иқтисодий самарадорликни оширишда барча омиллар ва йўналишларни ўзаро боғлиқликда ўрганиш ва ишлаб чиқаришда фойдаланиш самарали жараёнлардан биридир.

Иқтисодий самарадорликни оширишда тутган ўрни ва соҳалар бўйича унинг асосий йўналишлари умуммиллий (давлат), тармоқ, ҳудуд ва ички ишлаб чиқаришларга бўлинади. Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар иқтисодиёт фанида ушбу йўналишлар икки гуруҳга бўлинади.

Биринчиси, ички ва ташқи ишлаб чиқариш, яъни фойданинг ўзгаришига таъсир этадиган йўналишлар;

иккинчиси – булар, яъни бозор шароитига боғлиқ бўлган йўналишлар маҳсулот баҳоси, хом ашё, материаллар, энергия, валюта курси, банк фоизи, давлат буюртмаси, солиққа тортиш, солиқ бўйича имтиёзлар ва бошқалар.

Саноат корхоналарида рақобатни ички ишлаб чиқариш йўналишлари гуруҳи турли-тумандир. Уларнинг сони ва мазмуни ўзининг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда иқтисослаштириш, тузилиш, фаолият олиб бориш вақти, ҳозирги ва келажакдаги масалаларга боғлиқдир. Ички ишлаб чиқариш йўналишларини миқдор жиҳатдан баҳолашда, ишлаб чиқаришни техник ва ташкилий мазмунда такомиллаштиришда меҳнат сиғимини пасайтириш, меҳнат унумдорлигини ошириш, материал сиғимини камайтириш ва моддий ресурсларнинг тежамкорлигига эришиш, ишлаб чиқариш харажатларини пасайтириш, фойда ва рентабелликнинг ўсиб бориши, ишлаб чиқариш қувватидан самарали фойдаланиш, шунингдек, тадбирларни амалга ошириш муддати, уларнинг самарадорлиги киради. Бозор шароитида ишлаб чиқариш самарадорлиги ва рентабеллигини бошқариш жорий режаларни ишлаб чиқиш ва уларни назорат қилиш, амалга оширишни тақозо этади. Бунда, асосан, вақт омилини ҳисобга олиш зарур: яъни маҳсулот ёки хизматларнинг бозорга чиқиш вақти; янги ғояларни ўзлаштириш ва амалга ошириш; янги маҳсулотни ўзлаштириш ёки олдинги маҳсулотни модернизациялаш ёки эски маҳсулотни

ишлаб чиқаришни тўхтатишга сарфланган зарурий вақт ва ҳоказолар. Юқорида таъкидланганидек, бозор иқтисодиётига ўтиш ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш – уни баҳолаш ишлаб чиқариш ва ҳўжалик юритиш борасида оптимал қарорларни танлаш ва амалга ошириш назариясига жиддий ўзгаришлар киритди.

Биринчидан, ишлаб чиқариш ва ҳўжалик юритиш қарорларига иқтисодий маъсулиятни оширади. Чунки, эски тузум даврида қабул қилинаётган қарорларга маъсулиятнинг йўқлиги киритилаётган капитал қўйилмаларни қайтариб олмаслик, корхона ишлаб чиқаришга сарфлаётган моддий ресурслар самарадорлигига ҳеч қандай маъсулиятнинг йўқлиги амалий самарадорликни лойиҳавий ва ҳақиқий самарадорликка мос эмаслиги ва бошқалар самарасиз эди. Бозор иқтисодиёти шароитида мутлақо бошқа ҳолат вужудга келди, яъни мулкдорнинг ишлаб чиқаришни, пировард молиявий натижаларига тўла моддий маъсулиятига жавобгарлигини ҳис этиб жавоб бериши. Бундай шароитда самарадорликни иқтисодий асослаш шунчалик расмий ҳарактерга эга бўлмасдан, ҳақиқий лойиҳавий самарадорликнинг амалий самарадорликка мослигини таъминлаш ва унинг самарадорлигига тўла ишонч билдиришни англалади.

Иккинчидан, қабул қилинаётган қарорларга маъсулиятни кучайтириб, инвестицион фаолиятда риск ҳолати даражасини кучайтиришни эътиборга олган ҳолда ишлаб чиқаришни ривожлантиришда бир бутун бозор воситалари тизимидан суғурта, лойиҳаларни экспертиза қилиш, маслаҳат бериш хизматларидан фойдаланилмоқда.

Учинчидан, ишлаб чиқариш ва инвестициялар динамикасини ҳисобга олган ҳолда молиявий натижаларни асослашда вақт омилининг қиймати ошиб боради. Бунда дисконтлаштириш усулидан фойдаланиш лозим.

Тўртинчидан, маъмурий бошқариш тизимидан фарқли ўлароқ бозор иқтисодиётида самарадорликни иқтисодий асослашда фойда нормаси, амортизация нормаси, хом ашё ва материалларни сарфлаш нормаси эътиборга олинади. Шундай қилиб, юқоридагилардан келиб чиқиб, ишлаб чиқариш

самарадорлигини оширишнинг асосий йўналишларини қуйидаги 4.4-расмда ифодалаш мумкин:



4.4-расм¹. Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш саноати корхоналарида самарадорликни ошириш йўналишлари⁹⁹

Саноат корхоналарида иқтисодий самарадорликка таъсир қилувчи асосий йўналишлардан бири инновацион жараённи ривожлантириш ҳисобланади. Бозор иқтисодиёти фақат янгиликларни қабул қилади. Шу сабабли ишлаб чиқариш корхоналарининг барқарорлигини таъминловчи асосий куч бу

⁹⁹ Муаллиф ишланмаси

инновация ҳисобланади. Корхоналарда юқори куч технологияга асосланиб, ишлаб чиқарилган маҳсулот бозорда қадрланади ва ўз ўрнини топади. Шунинг учун истикболдаги замонавий техника ва технологияларни ривожлантириш самарадорликни оширишнинг асоси бўлиб қолади. Ҳозирги кунда корхоналар томонидан инновацион ривожланишнинг учта асосий йўналиши эътиборга олинishi лозим бўлиб, булар қуйидагилардан иборат:

- янги технологияларни ўзлаштириш.
- ишлаб чиқаришни автоматизациялаштириш.
- янги материал турларини яратиш ва фойдаланиш.

Корхоналарда инсон омилини фаоллаштиришнинг асосий йўналишларидан бири бу самарали моддий рағбатлантириш ҳисобланади. Фикримизча баъзи бир бозор иқтисодиёти мутахассислари бозор шароитида моддий рағбатлантириш корхонага ортиқча харажатлар келтиради, деган хулосага келишган. Биз бу фикрга қўшилмаймиз. Чунки моддий жиҳат ҳар қандай жамиятда инсонларни фаоллаштирадиган асосий йўналиш ҳисобланади. У инсонлардаги мотивацияни кучайтиришдаги муҳим элементлардан бўлиб, ишлаб чиқаришда самарадорликни оширадиган омил сифатида қабул қилинади. Техника ва технологияларда бўлган инқилобий ўзгаришлар нафақат улардан самарали фойдаланишни, балки ташкилий, иқтисодий ва ижтимоий йўналишлардан фойдаланишда меҳнат унумдорлигини оширишга асос бўлади.

Ресурслардан фойдаланишда унинг тежамкорлигини ошириб бориш ишлаб чиқариш самарадорлиги ва интенсивлаштиришнинг муҳим йўналишларидан биридир. Ресурс тежамкорлиги ёқилғи, энергия хом ашёси ва материалларга бўлган эҳтиёжни тامينлашда асосий ўрин эгаллайди,бу айниқса, саноат ишлаб чиқаришда. Маълумки, ҳар қандай ресурсдан фойдаланишда унинг чегараланганлигини, доимо эслаб туриш лозим. Чунки ҳар қандай ресурс, айниқса, тоғ–кон ресурслари камайиб боради. Шу сабабли ресурсларнинг муқобил турларини ривожлантириш лозим. Ишлаб чиқаришда

кам чиқимли ва чиқимсиз технологиялардан фойдаланиш зарур. Бунда иккиламчи ресурслардан фойдаланишни амалга ошириш лозим.

Корхонада иқтисодий самарадорликни ошириш, пировард натижада, бошқариш тизимига бориб тақалади. Демак, бошқариш тизимини такомиллаштириш, унинг корхона самарадорлигига таъсирини баҳолаш ҳозирги даврнинг энг долзарб масаладир.

Ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишда бошқариш тизимининг янги таркибини яратишнинг ўзи кифоя эмас, бунинг учун бошқарув механизмини ишга соладиган руҳият ҳам катта аҳамиятга эга. Бу ҳам юқоридаги 4.3- расмда кўрсатилган йўналишлардан бири. Бундан келиб чиқиб, иккинчи яна бир муҳим йўналиш корхонанинг ишлаб чиқариш фаолиятида бошқарув самарадорлигини аниқлаш усулини ишлаб чиқишнинг мақсадга мувофиқлигини кўрсатади. Бошқарув самарадорлиги фақат бошқарувнинг ўзига эмас, бутун корхона ишлаб чиқариш самарадорлигига ҳам таъсир кўрсатади. Бошқача айтганда, бошқарув ва корхона ишлаб чиқариш самарадорлигини бир–биридан ажратиб бўлмайди, лекин бу ҳолатда ишлаб чиқариш самарадорлиги нисбатан устуворликка эга бўлиши лозим.

Аммо, шу билан бирга, бозор шароитида фақат ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш эмас, балки унинг фаолиятининг бошқа томонларини масалан, бозорни тадқиқ этиш, персонални бошқариш, молияни ва харажатларни бошқариш ва шу каби бошқа жиҳатларнинг самарадорлигини оширишни талаб қилинади. Ана шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, таъкидлаш мумкинки, корхона бошқарув самарадорлигининг ортиши, пировард натижада, корхонанинг яхлит тизим сифатида самарали ривожланишини таъминлайди.

Бунда қуйидаги йўналишларни белгилаш мумкин.

Биринчи йўналиш – корхоналарда инновацион ривожланишни таъминлаш , янги техника ва технологияларни жорий этиш , янги фан ва техника ютуқларидан самарали фойдаланиш.

Иккинчи йўналиш – замонавий ресурслардан кенг фойдаланиш, маҳаллийлаштириш дастури асосида маҳаллий ресурслардан кенг фойдаланишни таъминлаш, ресурслар тежамкорлигини амалга ошириш.

Учинчи йўналиш – корхона ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишни бошқариш мавжуд ишлаб чиқариш салоҳияти, асосий ва айланма фондлар, ишчи кучидан унумли фойдаланиш ҳисобланади.

Тўртинчи йўналиш ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг ҳақиқий самарадорлигини баҳолаш учун маҳсулотлар турини кенгайтириш мавжуд ресурслар асосида бозор талабларига жавоб берадиган маҳсулотларни ишлаб чиқаришга мослашишига керак. Бундан ташқари, янги ишлаб чиқариш усуллари жорий этиш, ихтисослаштириш, кооперация, комбинация, диверсификация, кластеризация ва ишлаб чиқаришнинг бошқа шакллари ривожлантириш зарур.

Бешинчи йўналиш – корхона бошқарув аппарати ташкилий тузилмасини такомиллаштиришдир. Ишлаб чиқариш жараёнини самарали ташкил этиш кўп жиҳатдан бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиққан ҳолда ҳар томонлама ташкилий ва иқтисодий жиҳатдан бошқарув персоналига боғлиқ. Шундай қилиб, юқорида айтиб ўтилган ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва унинг самарадорлигини оширишнинг стратегик йўналишларини амалга ошириш ва улардан оқилона фойдаланиш нафақат ишлаб чиқариш самарадорлигини оширади, балки корхоналарнинг узок муддат давомида фаолият юритишини таъминлайди.

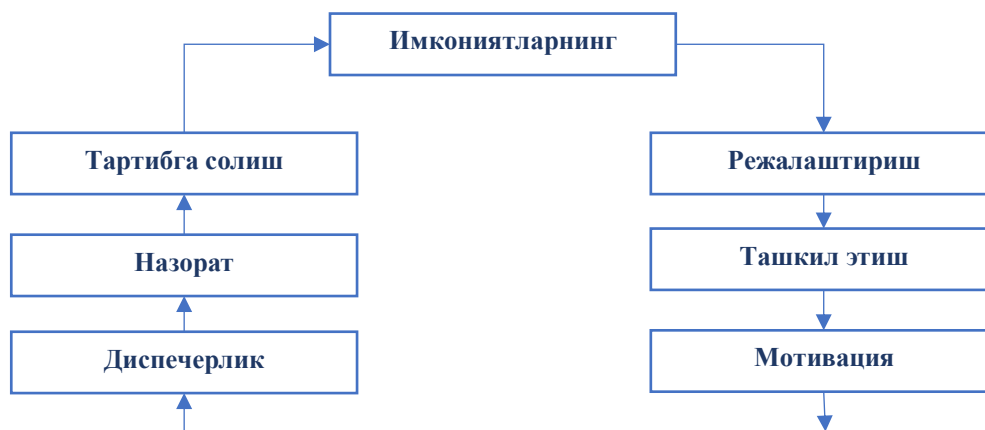
Шу билан бирга, бозор муносабатлари шароитида корхонанинг ўз ўрнини сақлаб қолиши ва барқарор ривожланиши учун у ўз олдида самарадорликни оширишни асосий мақсад қилиб қўйиши керак. Самарадорликни баҳолаш усуллари такомиллаштириш, методологик ва амалий жиҳатдан унинг янги усуллари яратиш иқтисодчи олимларимиз олдида турган долзарб масала бўлиши лозим.

4.3. Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналарга инвестицияларни жалб этишни бошқаришнинг чет эл амалиёти

Бугунги кунда жаҳондаги ривожланган давлатларда корхоналарга инвестицияларни жалб этиш борасида катта тажриба қўлланилди.

Инвестицион тизим тузилиши ва таснифида айрим давлатларда бири-бирига ўхшаган ҳолатлар ва сезиларли фарқлар борлиги аниқланди. Бу фарқлар кўпроқ даражада конкрет тарихий жараёнлар ва ҳар бир давлатда ўзига хос бўлиб, ишлаб чиқариш ҳолати, молиявий бозор, инвестицион фаолиятни тартибга солиш, қонун ва хусусий белгилардан келиб чиққан ҳолда бошқаради. Шу билан бирга, инвестицияни жалб қилиш фаолиятини бошқариш жараёнида умумий бўлган ҳолатларни ажратиш мумкин, булар инвестицион лойиҳанинг ҳар бир босқичида, уни амалга оширишда бажарилишини кузатиш мумкин.

Инвестицион фаолиятни асосий бошқариш функциялар циклини ташкил этади.



4.1-расм. Инвестицион фаолиятни бошқаришнинг асосий функцияларининг кетма-кетлиги.

Юқорида кўрсатилган бошқариш функцияларининг ўзаро хариталари натижаси, иқтисодиётда улар асосида ташкил этилган ташкилий-хўжалик шакли корхоналарни ўзаро бир-бирига таъсири бўлди.

Инвестицияларни иқтисодиётга жалб этиш борасида бой, илғор тажрибага эга бўлган мамлакатлардан бири Хитой ҳисобланади. Хитой ялпи ички маҳсулотнинг умумий миқдори кўрсаткичлари бўйича жаҳонда АҚШдан

кейинги, иккинчи иқтисодиётга айланди. Аммо, миқдори ўсиш ресурслар етишмаслиги, экологиянинг ёмонлашуви қатор иқтисодий муаммоларни келтириб чиқарди. Хитойда охириги йилларда илмий-технологик салоҳияти жараёнларининг секинлашуви иқтисодий ўсишнинг сифат кўрсаткичларини яхшилаш имконини бермоқда. Бу соҳада Хитой, АҚШ, Япония, ЕИ, Жанубий Кореядан орқада қолмоқда. Хитой ҳукумати иқтисодий ислохотлар йилларида эришган муваффақиятларига қарамасдан, иқтисодий ривожланишнинг янги стратегиясини ишлаб чиқди. Ушбу стратегияни амалга ошириш учун, Хитойда барча имкониятлар мавжуд. Хитойнинг янги иқтисодий стратегияси муҳим аҳамият касб этади ва у қуйидаги таркибий йўналишларга эга:¹⁰⁰

- юқори ўсиш суратларини сақлаб туриш стратегиясидан воз кечиш;
- иқтисодий ўсиш сифатига урғу бериш;
- инновацион ривожланиш стратегияси;
- “енгил иқтисодиёт” асосида ўсиш стратегияси.

Ҳозирги даврга келиб, Хитойнинг ЯИМ ҳажми деярли 15-16 трлн. АҚШ долларидан ошиб кетди. Бу борада Хитой АҚШдан сўнг, иккинчи ўринда келмоқда.

Хитойда ЯИМ ҳажмининг бундай тез суратларда ўсишига инвестицион сиёсатнинг ёхши йўлга қўйилгани ва унинг самарали амалга оширилиши сабаб бўлди. Хитой кейинги 10-15 йил ичида юаннинг халқаро валютага айланиши ва хитой молия бозорларининг муддатли эркинлашиши натижасида, жаҳон молия марказига айланиши кутилмоқда.

Узоқ муддатли истиқболда Хитой жаҳонда капитал экспорт қилувчи ва жаҳоннинг энг етакчи мамлакатлари ҳукуматлари қимматбаҳо қоғозларнинг асосий эгасига айланиши мумкин. Хитойда инвестицияларнинг асосий қисми кичик бизнесни ривожлантиришга сарфланади, меҳнат ресурсларининг 45% ушбу соҳада банд. Хитойнинг инвестиция соҳасидаги яна бир муҳим

¹⁰⁰ Михеев. В., Дальше – без заветов – 2 (Китай: смена модели, модернизации) “Мировая экономика и международные отношения”. – №6, 2013, с. 57-65.

тажрибаси мамлакатга киритиладиган ресурсларга божхона тўловининг паст даражада белгиланиши ҳисобланади. Хитой ҳукумати уларни янада ривожлантириш учун узок муддатга белгиланган мақсадли инвестицион давлат дастурлари ишлаб чиқган.

Хитой инвестициялардан фойдаланишни самарали йўлларида бири, қайта ишлаш саноатнинг ривожланишини, бу йўналишда Хитой ички инвестицияларининг 25-30 фоизи шу соҳага сарфланади. Мисол учун, пахта саноатини олайлик. Хитой пахта етиштириш бўйича дунёда етакчи давлатлардан ҳисобланади, аммо пахтани экспорт қилмайди. Инвестицияни маълум миқдори мевачиликни ривожлантиришга қаратган. Шу сабабли, мева экспортидан катта фойда олади.

Инвестицияларни иқтисодиётга жалб этиш лойиҳаси АҚШда тўпланган. Чунки турли мулкчилик турлари таркибида анъанавий концерналар бошчилигида катта саноат, кўп тармоқли молия саноат бирлашмалари мавжуд. АҚШ саноатида бугунги кунда 100 дан ортиқ кўп тармоқли корпорациялар, яъни юқори интеграциялашган молия-саноат гуруҳлари холдинг компаниялари тақдим этади. Берилган расмий маълумотларга кўра, АҚШнинг ЯИМ 55-60 фоизи ва ишчи кучининг 45 фоизини ташкил этади. АҚШ инвестиция модели бозорга йўналтирилган молиявий тизим асосида ривожланган капитал бозори ва турли бозор, молиявий инструментлар ҳисобига яратилган.

АҚШда бугунги кунда корпорациялар молиявий тизимининг икки асосий тури кенг тарқалган. Биринчи тури, банк холдинги бўлса, иккинчи турига, ишлаб чиқариш технологик мажмуа киради. АҚШнинг молиявий институтлари асосини ташкил этадиган гуруҳларга “Гейз”, “Морган”, “Меллон”, “Лимен-Голдмен, Сакс” ва бошқалар киради. МСГ “Меллон”ни хусусийлаштиришдан унинг молиявий муассасалари билан номолиявий корпорациялар ва бошқа молиявий корпорациялар ва индивидуал эгалар билан назоратнинг камдан-кам бўлишидир.

АҚШдаги “General Motors” концерни жаҳондаги энг катта автомобилсозлик концерни ҳисобланади. Концернда 100 мингдан ортиқ ишлаб чиқариш персонали банд. Концерннинг бош компанияси бошқа минглаб фирмаларга оналик сифатида уларнинг молиявий фаолиятини назорат қилади. Гуруҳ ўзининг молиявий компаниясига эга бўлиб, АҚШда катта тижоратлаш манбаига эгалик қилади. “General Motors” қўшилиш ва ютилиш жараёнларини молиялаштиради, саноат жиҳозларини тижорат лизинглари билан шуғулланади, кўп штатларда жамғарма ва кредит компанияларига эгалик қилади. Америка компанияларининг молиявий жиҳатларининг умумий фарқланувчи белгилари шундан иборатки, гуруҳлар ўртасидаги муносабатлар эгилувчан тавсифда бўлиб, капитални бир тармоқдан бошқа тармоққа оқими эркин амалга оширилади. Америка инвесторлаштириш соҳасидаги кенг тарқалган тажрибалардан бири “layper” жамғармаларини шакллантириш ва уни ривожлантириш ҳисобланади. Шунга эътиборан “layper” жамғармаларидан иқтисодиётни, компанияларни ривожлантиришда, ички ва ташқи эҳтиёжларни қондиришда фойдаланилади.

Лотин Америкаси мамлакатларига хос хусусиятлардан бири миллий иқтисодиётда хорижий капитал кучли мавқега ва айрим соҳаларда эса етакчи мавқега эгаллиги ҳисобланади. 1990-2018 йилларда минтақага жалб этилган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми ошиб бориш тенденциясига эга бўлиб, трансмиллий корпорациялар штаби ресурсларни қазиб чиқариш, жумладан, нефт қазиб чиқариш ва нефтни қайта ишлаш, автомобилсозлик, қора металлургия ва электроника, электроэнергетика, банк иши ва савдо каби капитал сиғимкорлиги юқори тармоқларда етакчи мавқега эга бўлишди. Жумладан, ушбу даврда етакчи хорижий банкларнинг минтақа банк активларидаги улуши 11 фоиздан 37 фоизга қадар ошди. Ушбу кўрсаткич Мексикада – 80 фоиз, Перуда – 50 фоиз, Уругвайда эса 40 фоизга етди. Лотин Америкаси мамлакатларининг инвестициялаш хусусияти технологиянинг ўрта даражасига асосланган.

Умуман, ўтиш иқтисодиёти ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётини инвесторлаштириш борасидаги устуворликнинг умумий ва миллий хусусиятларига эга.

Россияда ички ва ташқи инвестициялардан фойдаланишда янги индустрлаштириш стратегиясини амалга ошириш ва институтчионал ўзгаришларга қаратилган. Шу билан бирга, айтиб ўтиш жоизки, Россияда структуравий жараёнларни амалга оширишда катта корхоналарни хорижий инвесторларга ижарага бериш ва шу орқали улар фаолиятини сақлаб қолишга эътибор қаратилди. Чунки, ўтиш даври иқтисодиётида инвестициялар етишмаслиги сабабли, Россия корхоналарида саноатнинг асосий ишлаб чиқариш фондлари жисмоний ва маънавий жиҳатдан эскириб қолган. Масалан, қурилиш материаллари саноатида асосий ишлаб чиқариш фондларнинг эскириш даражаси 50 фоизга, ишлаб чиқаришнинг бошқа соҳаларида эса 70 фоизни ташкил этади.

Россиянинг 2030 йилгача ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясига мувофиқ, мамлакат иқтисодиётини модернизация ва инвестицион ривожланиш йўлига ўтказиш борасида бир қатор чора-тадбирлар режалаштирилган. Ишлаб чиқилган тадбирлар таркибида инвестицион иқтисодиёт учун машина ва асбоб-ускуналарнинг ўртача ёши 8-10 йилдан ошмаслиги лозим. Салбий тип эса иқтисодиёти паст суратларда ривожланаётган, инвестиция фаолиятида муаммолар мавжуд. Мамлакат учун хос бўлиб, 12-15 йил ва ундан ортиқ хизмат қилган машина ва асбоб-ускуналарнинг асосий капиталдаги улушининг юқорилигини ва 10 йилгача хизмат қилган машина ускуналар улушининг пастлиги 30-40 фоиз билан тавсифланади¹⁰¹.

Россияда инвестициялаштиришни ривожлантириш борасида узок муддатли иқтисодий сиёсатнинг асосий вазифалари сифатида белгиланган:

¹⁰¹ Каримов А. Об обновлении активной части основного капитала производственной сферы. Экономика, №1, 2013.

- технологик модернизация – 2020 йилгача 25 миллионга юқори меҳнат унумдорлигига эга ишчи ўринларини яратиш;
- иқтисодий модернизация – иқтисодиётни ривожлантириш, мамлакат иқтисодиётини жаҳон энергетика бозорлари нарх конъюктураси боғлиқлигини сусайтириш;
- ижтимоий модернизация – ўрта синфни етакчи табақага айлантириш, соғлиқни сақлаш ва пенсия тизимининг самарадорлиги ва адолатлилигини кескин ошириш;
- ҳарбий саноат соҳасини модернизациялаш;
- сиёсий модернизация – халқаро стандартларига мос келувчи сиёсий ва иқтисодий эркинликни таъминлаш;
- ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг инновацион йўли бўйича ҳаракатланишни жадаллаштириш;
- инвестициялаш ҳажмини 2015 йилгача ЯИМга 25 фоизга, 2018 йилга бориб, 27 фоизга етказиш¹⁰².

Инвестицияларни жалб этишни Япония тажрибасини ўрганиш ва уни Ўзбекистон шароитига мослаштириш ижобий самара беради. Ҳозирда Япония саноат мажмуаси 6 та жуда катта ва бир-бирига тенг иқтисодий мажмуалар – корпорациялар япон вариантдан таркиб топган.

Таркиб топган умумий тамоиллардан ташкил топган, яъни “Лицибуси”, “Мидун”, “Супитомо”, “Данги Кангин”, “Фуе”, “Сонва” корпорациялардан ташкил топган. Мавжуд маълумотларга кўра, ушбу жуда катта олти гуруҳнинг йиллик савдо ҳажми мамлакат ЯИМнинг 14-15 фоизини ташкил этади. Бу корпорацияларга кирадиган компанияларни ҳисобга олган ҳода, баъзи бир баҳолашларга қараганда, мамлакат саноат активларини 75 фоизга назорат қилади. Сюданларнинг савдо фирмаларига экспорт-импорт операцияларининг

¹⁰²Вахобов А.В., Хажибакиев Ш.Х. Иқтисодиётни модернизациялаш: жаҳон тажрибаси ва миллий муаммолар. Ўзбекистоннинг инвестицион салоҳияти: шаклланиш механизмлари ва йўналиши. Республика илмий анжумани иаърузалар тўплами. Т.: ТошДТУ. 2014. 6-7-бетлар.

деярли ярми тўғри келади, уларнинг айрим товарлардаги импорт улуши 90 фоизни ташкил этади. Улар умумий банк тизимидаги 55 фоиз капитал улушини назорат қилади.

Сюданлар ўзига етарли, универсал кўп тармоқли иқтисодий мажмуа бўлиб, ташкилий тузилмага молиявий муассасаларни (банклар, суғурта ва транспорт компаниялар), савдо фирмалар, шунингдек, ишлаб чиқариш корхоналарни тўла халқ хўжалик тармоқларидан иборатдир.

Япония корпорацияларига кирган саноат бирлашмалари вертикал интеграция тамойили асосида тузилган бўлиб, (бу япон варианты “Кэйрэцу” деб номланган). “Кэйрэцу” фирмаларнинг топ-менеджери сифатида кўп филиалларни йиққан ҳолда (улар биргаликда вертикал интеграциянинг юқори пағонасини ташкил этади). Бундай ҳолатларда алоқалар жуда мустаҳкам ва ишончли бўлади.¹⁰³

Инвестициялашнинг япон тажрибаси кўп янги индустрлаштирилган давлатларнинг ривожланишига катта таъсир кўрсатди. Бугунги кунда, япон корпорациялари кўп принатал масалаларни қайта кўриб, яъни инвестицияларни жалб этиш ёки бошқа мамлакатларга уни чиқариш, ҳар қандай ҳар қандай мамлакатнинг хўжалик айланмасини оптимал ташкил этишга қаратилгандир.

Ишлаб чиқаришни ривожлантиришдаги ноёб, яъни молия маблағларидан фойдаланиш тажрибаси Жанубий Кореяда йиғилган. Авваламбор, капиталнинг бир нечта катта корпорацияларда жамланганидир. Жанубий Корея варианты япон варианты суданларига ўхшаб кетади. Асосий фарқи шундан иборатки, корейс гуруҳлари оилавий натижаларга асосланади.

Инвестиция таъминоти Германия моделининг тавсифий хусусияти коорпоратив тузилмаларининг саноат банклари билан ўзвий алоқа ўрнатишидир. Барқарор горизонтал саноат–молиявий бошқармалар саноат концернлар билан молиявий институтлар тармоқлараро интеграция акционер

¹⁰³ Семетов М. Международное долгосрочное финансирование. М.: Наука, 2003. 8-с.

молиявий ва ишбилармонларни биргаликдаги фаолиятдан келиб чиқади. Банклар нафақат инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришда балки корхоналарни бошқаришда ҳам қатнашадилар. Шундай қилиб, кўплаб ривожланган мамлакатларда юқори даражадаги молия ва саноат капиталининг интеграцияси мавжуд. Бу ишлаб чиқаришни реконструкциялаш, рақобатбардош маҳсулотни чиқариш ва ишлаб чиқариш рентабеллигининг ошишини таъминлайди.

МДХ мамлакатлари учун хорижий инвестицияларни бугунги кунда жалб қилиш жуда долзарбдир.

Инвестицияларни жалб этишда ташқи иқтисодий фаолият билан шуғулланувчи ташкилотларнинг ўрни жуда муҳимдир. Кўпинча МДХ мамлакатларида, жумладан Россияда мамлакатнинг халқаро мажбуриятларига мувофиқ экспорт фаолиятини ривожлантиришга кўмаклашиш бўйича маълум тадбирларни амалга оширади:¹⁰⁴

- қонунчилик бўйича белгиланган ташқи савдо фаолиятини ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш;
- ТИФ қатнашчиларига кредитлашни таъминлаш;
- савдо кўргазмалари ва махсус симпозиум ва конференциялар ташкил этиш ҳамда уларда қатнашиш;
- маҳсулот ва хизматлар экспортини ривожлантириш бўйича реклама компанияларни ўтказиш;
- ташқи савдо ахборот тизимини ва ахборот консультация хизматларини ҳамда ташқи савдо фаолиятини рағбатлантиришнинг бошқа шакллари амалга оширишни таъминлаш.

Бундай масалаларни ечиш, қабул қилинган узоқ муддатли экспортни ривожлантиришнинг Федерал дастурида кўзда тутилган бўлиб, у янги МДХ мамлакатларининг меҳнат тақсимоотида иштирок этишнинг ва ўн йилга

¹⁰⁴ Экономический рост и факторы развития современной России. М.: ТЕИС., 2004, 76 с.

мўлжалланган моделни шакллантиришга йўналтирилган, МДХ мамлакатларида хорижий капитал қўйилмалар соҳасида қўйидаги муҳим вазифаларни ҳал этиш зарур:

- мамлакатга янги технологиялар ва бозор ҳўжалиги тажрибасини олиб кириш;
- миллий жамғариш қўламларини кенгайтириш;
- миллий ишлаб чиқаришни ошириш, шу жумладан, экспорт ва аҳоли бандлигини таъминлаш;
- Россия иқтисодиётини структуравий қайта қуришга қўмаклашиш;
- миллий ва хорижий капиталнинг қўшилиши учун истиқболларни яратиш.

Ташқи савдо салоҳияти кенгайтириш ва экспортни ошириш мақсадида РФ ҳукумати томонидан экспортни ошириш мақсадида комплексли ривожлантириш учун Федерал дастурнинг устувор йўналиши сифатида жаҳон бозорига рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва экспорт дастурининг институтционал молиявий ва ахборот инфратузилмасини ривожлантириш бўйича чора-тадбирларни ўзида мужассамлаштиради. Тайёр маҳсулот экспорти, технологиялар ва ноу-хауни рағбатлантириш бўйича ҳам чора-тадбирлар комплекси ишлаб чиқмоқда, унга асосан миллий ишлаб чиқарувчиларга маҳсулот чегарадан ўтгандан сўнг тўланадиган қўшилган қиймат солиғини қайтариб бериш, ҳамда маҳсулот сотишдан олинган даромадга 50 фоиз даромад солиғини пасайтириш каби тадбирлар киритилган.¹⁰⁵

Хорижий инвестициялаш молиявий ресурслар манбаи ва ташқи иқтисодий алоқалар шакли сифатида РФ хориж кредитларини жалб қилишда нисбатан анча тажрибага эга бўлиб, унда:

- хорижий инвестициялар бепул ва муддатсиз берилади;

¹⁰⁵ Экономический рост и факторы развития современной России. М.: ТЕИС. 2004, 85 с.

– хорижий инвесторларнинг инвестицион фаолият натижалари уларни қабул қилувчи мамлакатга тегишли бўлиб, қолади;

– хорижий инвестициялаш одатда замонавий техника ва технологиялар, хўжалик фаолиятини ташкил этишнинг прогрессив усуллари асосида амалга оширилади.

Шунинг учун ҳам хорижий инвестициялаш миллий иқтисодий ривожлантириш, ижтимоий муаммоларни ва молиявий манбаларни кенгайтириш услуги амалиётида жуда кенг тарқалган.

Бугунги кунда дунёда хорижий инвестицияларнинг халқаро бозори жадал ривожланиб бормоқда. Инвестицияларнинг халқаро бозорида талабнинг таклифдан устунлиги кузатишмоқда, бу шароитда асосан инвестициялар хорижий инвесторларнинг инвестицион фаолияти учун қулай шароитлар мавжуд бўлган мамлакатларга йўналтирилади.

Маълумки, хорижий инвестицияларни кенг тарқалган шаклларида бири – ҳамкорликда қўшма корхоналарни ташкил этишдир. Хозирда Ўзбекистонда чет эл сармоялари билан ҳамкорликда ташкил этилган корхоналарнинг сони 5,5 мингдан ошди. Шу ўринда 2015-2019 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисидаги Давлат дастури ҳам муҳим аҳамият касб этади. Унинг асосий мақсади – Республика саноатини барқарор, жадал ва мутаносиб равишда ривожлантириш, асосий саноат тармоқларини диверсификация қилишга ва экспорт салоҳиятини оширишга йўналтирилган таркибий ўзгаришларини чуқурлаштириш, саноат тармоқлари, комплекслари ва корхоналарни модернизация қилиш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилаш асосида уларнинг самарадорлиги ҳамда рақобатбардошлигини таъминлаш муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Бразилия қишлоқ хўжалик секторида яхши инвестицион муҳитга эга давлат: арзон ишчи кучи, яхши иқлим, ривожланган қишлоқ хўжалиги технологияси ва инфратузилмаси мавжуд. Бошқа инвестицион омиллардан аҳолининг қўплиги, мулк бозорининг ривожланганлиги, чет эл инвесторларда

Бразилия банкларида ёки ҳамкор Бразилия фуқаросига 85 минг АҚШ доллар депозит етарли бўлади.

Ҳиндистон доимо чет-эл инвесторларига қўлини ўзатади: катта ички бозор ва салоҳиятнинг ўсиб бориши, юқори малакали ишчи кучига эгаллиги ва нисбий барқарор конунчилиги. Бу зўр омиллар Ҳиндистонни аутсорсинг бизнес-жараёнларга ихтисослашуви уни мамлакат сифатида таассуротни ўзгартиради. Бугунги кунда, кўп инвесторлар Ҳиндистонни бўлажақда таълимда, ИТТКИда, сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришда глобал лидер бўлиш сифатида қабул қилмоқдалар.

Ҳозирда ЕИ аъзо бўлган янги давлатлар, энди ривожланиб келаётган Польша, Руминия, Болгария, Хорватия, Словакия, Чехия, болтиқ бўйи мамлакатлари ички ва ташқи инвестицияларига муҳтож давлатлардир. Уларни инвестицияни жалб қилиш хусусиятлари техника ва технологияни ривожлантириш, бой табиий ресурслар, нисбий юқори малакали ишчи кучи, Европа бозори инвестиция инфраструктураси ва бошқалар ҳисобланади. Айтиб ўтиш жоизки, улар инвестицияларни катта миқдорда жалб этиш ҳисобига давлат қарзларини ошириб бормоқдалар. Янги саноатлашган давлатларнинг иқтисодий ривожланиш ва инвестициялаш тажрибаси, уларнинг яхши ва ёмон томонларини ўрганиш, жаҳон хўжалигининг шаклланишда ўзаро муносабатларни аниқлаш Ўзбекистон иқтисодий стратегияси муаммоларига янгича қарашни тақозо этади.

Шундай қилиб, ушбу параграфда берилган инвестицияни жалб этиш хориж тажрибаси шундай хулоса қилишга имконият яратади, яъни корхоналар даражасида инвестицион жараёнларнинг жозибадорлигини ошириш давлат томонидан фонд бозорини профессионал қатнашчилари, шаффоф ахборот муҳим, ўзаро даромадли иқтисодий муносабатларни келишилган ҳаракатларни талаб қилади. Фақат шундай бирлаштириш ҳаракатлар, инвестицион жараён субъектларини, ишбилармон муҳитни жиддий ўзгартиради ва иқтисодий ўсишни юқори суръатларини таъминлайди.

4.3-Жадвал

Хорижий инвестицияларнинг иқтисодиёт тармоқлари бўйича улуши (фоизда)

Иқтисодиёт тармоқлари	2015 й.	2019 й.
Саноат	39,9	45,1
Қишлоқ хўжалиги	2,1	4,5
Қурилиш	0,5	8,6
Транспорт	25,4	15,1
Алоқа	12,9	6,2
Савдо ва умумий овқат саноати	0,4	0,6
Турар-жой-коммунал хўжалиги	4,3	4,9
Бошқа тармоқлар	6,7	7,8
Жами	100	100

Жадвал маълумотларида кўриш мумкинки, жами хорижий инвестицияларнинг 2015 йилда 39,9 фоизи саноатга йўналтирилган бўлса, 2019 йилга келиб, 45,1 фоизга тўғри келди. 2019 йилда жалб этилган инвестицияларнинг асосий қисми – 70 фоиздан ортиғи, ишлаб чиқариш объектларини қуришга йўналтиради. Энг янги ускуналар харид қилишга сарфланган инвестициялар улуши қарийб, 40 фоизни ташкил этди. Бу ўз навбатида мамлакатимизда ҳозирги пайтда ва келажакда саноат соҳасининг устуворлиги ва муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса

Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар саноат ишлаб чиқаришини янги босқичга олиб чиқишда, ресурслардан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва диверсификациялаш жараёнларини жадаллаштириш, инвестицияларни фаоллаштириш, энг асосийси, саноат корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга қаратилгандир.

Ўтказилган тадқиқот натижасида қуйидаги илмий–амалий хулосалар ишлаб чиқилди.

1. Иқтисодиёт фанида иқтисодий ўсиш асосий категорияси бўлиб, доимо унинг ҳажмини ошириб бориш мамлакатимиз иқтисодий сиёсатининг марказий воқелигига айланган. Чунки иқтисодий ўсиш давлатнинг иқтисодий салоҳиятини кўтариш ва аҳоли турмуш даражасининг ошиб бориши ва меҳнат билан бандлигини таъминлайди.

2. Шу билан бирга, айтиб ўтишимиз зарурки, корхоналар даражасида иқтисодий ўсиш муаамоси ҳам ўрганилган.

3. Чунки мамлакатимиз ЯИМ ошиб боришига корхоналарда замин яратилади. Бундан келиб чиққан ҳолда саноат корхоналарида иқтисодий ўсиш муаммоларига бағишланган тадқиқотни амалга ошириш долзарб масала ҳисобланади. Иқтисодий ўсиш назарияси ва унинг ривожланишига бағишланган адабиётлар, ҳорижий ва маҳаллий иқтисодчилар томонидан олиб борилган кўплаб тадқиқотлар мавжуд. Ушбу изланишларда умумий ҳолатни ўрганиш билан чегараланган. Ушбу диссертация корхоналар даражасидаги ушбу муаммо бўйича амалга оширилган дастлабки тадқиқотлардан ҳисобланади.

4. Фактологик база сифатида ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда ҳўжалик юритиш субъектларининг инвестицион таъминотини бошқариш муаммолари, шунингдек, Ўзбекистон учун фойдали бўладиган хулосалар, яъни инвестиция таъминотини бошқариш ва ушбу мақсадга

мувофиқ бошқариш жараёнларини ўз вақтида ва тўла инвестицион эҳтиёжларни таъминлашга қаратилган жараёнлардир

5. Инвестицияларни жалб этиш, бошқариш самарадорлигини аниқлаш кўрсаткичлари, мезонлари аниқланди ва ишлаб чиқилди, устувор йўналишлари белгиланди. Миллий ва хорижий инвестицияларни жалб этишни бошқаришнинг самарали йўллари аниқланди.

Инвестициялардан фойдаланишнинг жозибадорлигини ошириш учун инвестицияларни жалб этишнинг илғор хорижий тажрибаси ўрганилди. Улардан Ўзбекистон шароитида фойдаланиш йўллари кўрсатиб ўтилди. Айниқса, бунда АҚШ, Германия, Хитой, Япония, Жанубий Корея ва бошқа ривожланган давлатлар тажрибасидан кенг фойдаланиш тавсия этилди.

6. Ўзбекистонда макроиктисодий шароит ва қулай инвестицион муҳит талабларидан келиб чиққан ҳолда корхоналарнинг хорижий ва ички инвестицияларга бўлган эҳтиёжларини қондириш борасида иқтисодиётнинг устувор тармоқларига модернизациялаш ва инновацион технологияларни жорий этишга асосланиб, замонавий менежмент усулларида фойдаланган ҳолда корхоналарга инвестицияларни жалб этишни бошқаришнинг фундаментал асослари тадқиқ этилди. Бунинг натижасида иқтисодиётни либераллаштириш шароитида унинг хоссалари ва қонуниятлари ўрганилиб, инвестицион ресурсларни жалб этиш ва тақсимлаш назарияси ифодаланди.

7. Мураккаб молиявий-иқтисодий механизмлар динамикасини ўрганиш корхоналарга инвестицияларни жалб этишни бошқаришни такомиллаштириш йўллари ҳал қилиш имконини яратади. Бунда, албатта, давлат ҳокимияти, компаниялар, институционал инвесторлар иштироки таъминланиши ва корхоналарнинг ўз маблағлари кўпайтирилиши лозим. Инвестицион бошқарув самарадорлиги тамойиллари аниқланди ва улар тизимли нуқтаи назардан умумлаштирилди, яъни бунда инвестициялар эҳтиёжини ҳисобга олган даврдан бошлаб, то уни жалб этиш жараёнигача мониторинг ва назорат қилинади.

8. Жамиятнинг сўнгги икки йиличидаги инвестицион жозибадорлик кўрсаткичлари, умуман олганда, ёмон эмас, лекин жамият умумий баланс қиймати ошганлиги билан қарз олинган капитал, шунингдек, узоқ муддатли, қисқа муддатли қарзга олинган капитал ва кредиторлик қарзлари суммаси ошганлиги, умуман олганда, салбий тенденция ҳисобланади. Сабаби, баланс қиймати, асосан, қарз капитали ҳисобига кўпайган.

9. Курилиш материаллари саноати корхоналарининг ички эҳтиёжларини қондириш учун нафақат миллий, балки хорижий инвестицияларни кенгайтириш лозим, айниқса, бўш молиявий ресурслардан узоқ муддатли инвестицион лойиҳаларда фойдаланиш, уларнинг ўз даромадларини оширишга сарфлаш ва инвестиция таъминотини замонавий самарали манбалар, давлат ва хусусий шерикчилик дастурлари асосида амалга ошириш, бунинг асосида корхоналарнинг ишлаб чиқариш техник салоҳиятини ошириш, давлат бошқарув органлари томонидан ташқи инвесторлар учун ҳуқуқий ва мулкӣ ҳимояланиш даражасини ошириш, ўзларига оладиган инвестицион рискни пасайтириш механизмлари такомиллаштирилди.

10. Маҳаллий инвестицияларни жалб этиш ҳажмини кенгайтириш учун Ўзбекистонда чиқариладиган корпоратив қимматли қоғозларнинг бир қатор турларини кўпайтириш, уларни хўжалик айланмасига жорий этиш ва қулай инвестицион муҳитни яратиш, асосан, тўғридан-тўғри ва мақсадли хорижий инвестицияларни жалб этишнинг жозибадорлигини ошириш механизминини ишлаб чиқишга, шунингдек, уларни оқилона тақсимлаш ҳамда самарали фойдаланиш назорати ва мониторингини ташкил этишга боғлиқлиги асосланди.

11. Миллий ва хорижий инвестициялардан самарали ва тўғри фойдаланиш, уларни узоқ муддатга қаратиш борасида инвестиция соҳасида математик моделлаштириш усуллариини ишлаб чиқиш ва улардан инвестиция амалиётида фойдаланиш муҳим назарий ва амалӣ масала ҳисобланади. Шу муносабат билан ишда инвестицияларни жалб этишни бошқариш масалалари борасида қўйилган муаммоларнинг ечимини топиш, белгиланган чора-

тадбирларни амалга ошириш катта иқтисодий аҳамиятга эга эканлиги асослаб берилди.

Ўтказилган тадқиқот натижасида муаллиф томонидан шакллантирилган хулосалар Ўзбекистон иқтисодиёти ва қурилиш материалларини ишлаб чиқаришни саноати корхоналарига инвестицияларни жалб қилишни бошқаришни такомиллаштириш ва унинг самарадорлигини ошириш учун қуйидаги амалий таклифларни ишлаб чиқиш имконини берди:

- тармоқ корхоналарининг ички эҳтиёжларини қондириш учун нафақат миллий, балки хорижий инвестицияларни кенгайтириш лозим, айниқса, бўш молиявий ресурслардан узоқ муддатли инвестицион лойиҳалардан фойдаланиш, уларнинг ўз даромадларини оширишга сарфлаш;

- инвестиция таъминотини замонавий самарали манбалар давлат ва хусусий шерикчилик дастурлари асосида амалга ошириш бунинг асосида корхоналарнинг ишлаб чиқариш техник салоҳиятини ошириш, давлат бошқарув органлари томонидан ташқи инвесторлар учун ҳуқуқий ва мулкӣ ҳимояланиш даражасини ошириш, ўзларига оладиган инвестицион рискни пасайтириш ва ҳоказо;

- маҳаллий инвестицияларни жалб этиш миқёсини кенгайтириш учун Ўзбекистонда чиқариладиган корпоратив қимматли қоғозларнинг бир қатор турларини қўпайтириш ва уларни хўжалик айланмасига жорий этиш;

- минтақа корхоналарида инвестицион жозибадорликни ошириш учун бир вилоятда инвестицияларни минтақавий корхоналарга жалб этиш дастури, шунингдек, минтақавий барқарор фондлар тузишнинг зарурати пайдо бўлди. Булардан рақобат асосида маблағларни рақобатбардош инвестицион лойиҳаларга фойдаланиш мумкин;

- Ўзбекистонда қулай инвестицион муҳитни яратиш асосан, тўғридан-тўғри ва мақсадли хорижий инвестицияларни жалб этишнинг жозибадорлигини ошириш механизминини ишлаб чиқиш, уларни оқилона тақсимлаш ва самарали фойдаланиш назорати ва мониторингини ташкил этиш;

- Ўзбекистонда замонавий қурилиш материалларини ишлаб чиқаришга асосланган эркин иқтисодий ва технологик ҳудудларни кўпайтириш, бунинг асосида хорижий инвестицияларни жалб этиб, инновацион маҳсулотларни кўпайтириш ва тармоқнинг экспорт салоҳиятини ошириш;

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик аҳамиятга молик нашрлар

- 1.1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2019, 40б.
- 1.2. Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 26 апрелдаги “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги 223-I-сон қонуни.
- 1.3. Ўзбекистон Республикаси “Инвестиция ва пай фондлари тўғрисида”ги қонуни ЎРҚ-392-сон 24.12.1998й.
- 1.4. Ўзбекистон Республикасининг “Фан тўғрисида”ги қонуни Т.: Ўзбекистон, 2019
- 1.5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 14 июндаги “Бозор иқтисодиётни янада эркинлаштириш соҳасидаги устувор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора – тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-3618-сонли Фармони.
- 1.6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 14 мартдаги “Ишлаб чиқаришни модернизациялаш техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлашнинг рағбатлантирилиши бўйича қўшимча чора – тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-3860-сонли Фармони
- 1.7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 24 мартдаги “Қурилиш материаллари саноатида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш ва тармоқни жадал ривожлантириш тўғрисида”ги ПФ-3586-сонли Фармони.
- 1.8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрельдаги “Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ-3594 сонли Фармони //lex.uz

1.9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 18 ноябрдаги “Иқтисодиёт реал сектори корхоналарининг молиявий барқарорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4053-сонли Фармони.

1.10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 28 ноябрдаги “Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларни барқарор ишлашнинг таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги ПФ-4058-сонли Фармони.

1.11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 7 июндаги “Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4609-сон Фармони.

1.12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 4720-сонли Фармони.

1.13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 5 октябрдаги “Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама химоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатдан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4848-сон Фармони //lex.uz/

1.14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 26 октябрдаги. “Эркин иқтисодий зоналар фаолиятини фаоллаштириш ва кенгайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4853-сон Фармони //lex.uz/

1.15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. //lex.uz/

1.16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 мартдаги “Ўзбекистон Республикаси инвестициялар бўйича давлат қўмитасини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-4996 сонли Фармони //lex.uz/

1.17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-5264- сонли Фармони //lex.uz/

1.18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 январдаги “Ургут”, “Гиждувон”, “Куқон” ва “Хазарасп” эркин иқтисодий зоналарини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-4931-сон Фармони. //lex.uz/

1.19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 1 августдаги “Ўзбекистон Республикасида инвестиция муҳитини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-5495-сонли Фармони //lex.uz/

1.20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 январдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга оширишга оид давлат Дастури тўғрисида”ги ПФ-5308-сонли Фармони //lex.uz/

1.21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 1 июлдаги “2007—2011 йиллардаги даврда қурилиш материаллари саноати корхоналарини модернизация қилиш, техникавий ва технологик қайта жиҳозлаш дастури тўғрисида”ги ПҚ-646-сонли Қарори. //lex.uz/

1.22. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 15 июльдаги “Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-916-сонли қарори. //lex.uz/

1.23. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 15 декабрьдаги “2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикасида саноатни устувор ривожлантириш тўғрисида”¹ги ПҚ-1442-сонли Қарори. //lex.uz/

1.24. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 31 мартдаги “Акциядорлик жамиятлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш ва корпоратив бошқарув тизимини такомиллаштириш комиссиясини ташкил этиш тўғрисида”ги 2327-сонли Қарори. //lex.uz/

1.25. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 5 майдаги “2015–2019 йилларда иқтисодий тармоқлари ва ижтимоий соҳада энергия сарфи ҳажмини қисқартириш, энергияни тежайдиган технологияларни жорий этиш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги ПҚ-2343-сонли Қарори. //lex.uz/

1.26. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 21 декабрдаги “Акциядорлик жамиятларига хорижий инвесторларни жалб қилиш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-2454-сонли Қарори. //lex.uz/

1.27. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 28 сентябрдаги “2016-2020 йилларда қурилиш материаллари саноатини ривожлантириш дастури тўғрисида”¹ги ПҚ-2615 Қарори. //lex.uz/

1.28. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги “2017-2021 йилларда қишлоқ жойларда янгиланган намунавий лойиҳалар бўйича арзон уй-жойлар қуриш дастури тўғрисида”ги ПҚ-2639-сонли Қарори//lex.uz/

1.29. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 25 октябрдаги “Республика қурилиш материаллари саноатини бошқаришни ташкил этишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2641-сонли Қарори. //lex.uz/

1.30. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 декабрдаги “2017-2019 йилларда тўқмачилик ва тикув-трикотаж саноатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги ПҚ-2687-сон Қарори.

1.31. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 26 майдаги “2017-2021 йилларда қайта тикланувчи энергетикани янада ривожлантириш, иқтисодий тармоқлари ва ижтимоий соҳада энергия самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида” ги ПҚ-3012- сонли қарори.

1.32. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 августдаги “Худудларнинг жадал ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашга доир устувор чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3182 сонли Қарор//lex.uz

1.33. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 ноябрдаги «Илмий-тадқиқот муассасаларининг инфратузилмасини янада мустаҳкамлаш ва инновацион фаолиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3365-сонли Қарори//lex.uz/

1.34. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 майдаги “Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларига инновацияларни жорий этиш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-3698-сонли Қарор //lex.uz/

1.35. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 25 сентябрдаги “Инвестиция фондлари фаолиятини ташкил этиш тадбирлари тўғрисида”ги 410-сонли Қарори 2017 йил 12 февралдаги янги таҳрирининг 2-илоvasи (“Инвестиция фондлари тўғрисида”ги Низом) 9-боби “Молиявий ҳолатни, соф активларни баҳолаш ва фойдани тақсимлаш” //lex.uz/

1.36. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 19 апрелдаги "Хусусийлаштирилган корхоналарни корпоратив бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги 189-сонли қарори //lex.uz/

1.37. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 21 апрелдаги “Давлат тасарруфидан чиқарилган корхоналарнинг корпоратив бошқарувини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. //lex.uz/

1.38. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. -Т.: Ўзбекистон, 2014.

1.39. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир -Т.: Ўзбекистон, 2016.

1.40. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари

ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маъруза. -Т.: Ўзбекистон, 2016, 226.

1.41. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ /Ш.М. Мирзиёев. - Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2016.-56 б.

1.42. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. 2016 йил 7 декабрь/Ш.М.Мирзиёев. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2017.- 48 б.

1.43. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. - Тошкент: Ўзбекистон, 2017. - 104 б.

1.44. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олий жаноб халқимиз билан бирга қурамиз. - Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2017. - 488 б.

1.45. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//”Халқ сўзи” газетаси 2017 йил 23 декабрь.

1.46. Ўзбекистон Республикаси Президенти *Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 2018 йил 28 декабрь* //xs.uz/uzkr/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-olij-mazhlisga-murozhaatnomasi

1.47. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 30 майдаги “Қурилиш материаллари ишлаб чиқаришнинг Давлат томонидан қўллаб – қувватланишга доир, чора-тадбирлар тўғрисида”ги 277-сонли Қарори

1.48. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 9 апрелдаги “Саноат тармоқлари корхоналаридаги маънавий ва жисмоний эскирган ускуналарини янгилашга оид қўшимча чора – тадбирлар тўғрисида”ги 115-сонли Қарори.

II. Монография, илмий мақола, патент, илмий тўпламлар:

2.1.Абчук В.А. Менеджмент: учебник. – СПб.: Издательство «Союз», 2002. – 463 с. – (Серия «Высшая школа»).

2.2 .Ансофф.И. Новая корпоративная стратегия. - СПб: Питер.1999, 127с.

2.3 Йўлдошев Н.Қ., Қувноқов Х.Қ., Яхьяева И.К. САВДО ТАДБИРКОРЛИГИ: Ўқув қўлланма Тошкент 2008 й.

2.4 . Йўлдошев Н.Қ. Менежмент. Ўқув қўлланма «Фан» нашриёти, 2002 й.

2.5 . Йўлдошев Н.Қ. Ўрта Осиёда бозор назарияси ва тажрибаси: Ўқув қўлланма ТДИУ, 2002 й.

2.6 .Йўлдошев Н.Қ. Менежмент асослари ва бизнес режа. – Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти нашриёти. Тошкент 2017 й.

2.7 . Анчишкин А.И. Научно-технический прогресс и повышение эффективности общественного производства. В помощь лектору. -М.: Знание, 1986.

2.8 .Арзинов В.Д. Ценообразование в строительстве и оценка недвижимости. Санкт –Петербург. Питер, 2012.

2.9 .Абдурахманов К. Оламни махлиё айлаган диёр.-Т.:Ғофур Ғулом.НМИУ.2017. 364 б.

2.10 Малинин А. М., Курочкина В. А ; Санкт-Петербургский государственный университет сервиса и экономики. - Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУСЭ, 2008.,

2.11 [Плышевский, Б.](#), А.В Грязнова, В.М Соколинский Экономическая теория.- М.,2007.,

2.12 Новиков М.М., И.Е. Теслюк, И.Н. Терлиженко, А.А. Тумасян Анализ реализации, прибыли и рентабельности на промышленных предприятиях: Монография / М.М. Новиков, И.Е. Теслюк, И.Н. Терлиженко, А.А. Тумасян - Мн.: Беларусь, 1977. - 126 с.

2.13 Богаров В.В, Инвестиции – СПб.: Питер, 2002 -с.9.,

2.14 Благодатин С. ва бошқалар. Финансовый словарь. М.: Инфра-М 2001. 123-с

2.15 Б. Плышевский . Капитальные вложения: динамика, структура, эффективность //Экономист. - 2009. - N 8.,

2.16 Икрамов М.А. Ходжаева М.Я. менежмент: словарь-справочник.- Т.:ТАДИ.2007,387 с

2.17 Кластерные палитры и кластерные и инициативы теория, методологии, практика монография. -Пенза. ПГУАС, 2013. 320 с.

2.18 Батрасов.В.И. Эффективность интенсификации сельского хозяйства В. И. Батрасов, канд. экон наук. - Горький : Волго-Вят. кн. изд-во, 1972. - 80 с.; 20 см. - (Сельская экономическая б-чка. Хозяйствовать разумно; Вып. 1. № .),

2.19 Пардаев М.К. Лойиха таҳлили. Услубий қўлланма. -Т.: Мехнат 1997. 245-б.

2.20 Тертышиник М.И Экономика предприятия.-М: "Инфра-М" 2009.- с. 394ю

2.21 Ребрин Ю.И. Основы экономики и управления производством: Конспект лекций. -Таганрог: [Изд-во ТРТУ](#), 2000. 145 с.,

2.22 Нурымбетов Р.И. ва бошқ. Ўзбекистон минтақаларида қурилиш индустриясини ривожлантириш стратегиясининг ташкилий-иқтисодий

механизмини такомиллаштириш. Монография. -Т.: Fan va texnologiyalar. 2017.-344. Б.

2.23 Шодмонов Ш.Ш., Ғофуров У.В., Мирзаев И.К. Иқтисодиёт назарияси. II нашр, Ўқув қўлланма. -Т.: 2007. –Б.120.

2.24 Атаниязов Ж.Х. ва бошқалар. Молия-саноат гуруҳларини шакллантириш: назарий-амалий жиҳатлар ва истиқболлар. - Т.: Академнашр, 2012, 208б.

2.25 Гальперин С.Б. и др. Механизм анализа и прогноза деятельности Корпоративных структур. - М.: Новый ВЕК, 2001. 60с.

2.26 Галдаева Л.А Экономика предприятия.-М."Юрайт-Издат".2011.-с.348.

2.27 Горелик С.Л. Менеджмент как фактор конкурентоспособности. www.cfin.ru/cfin/brp/vetjpm.business/shtml.

2.28 Гусаров Ю.В., Гусарова Л.Ф. Теория менеджмента. -М.: «ИНФР-М», 2013. 415с.

2.29 Друкер Питер. Ф. Практика менеджмента. -М.: ИД «Вильямс» 2008.

-С. 205.

2.30 Зайнутдинов Ш.Н.. Рахимова Д.Н. Корпоратив бошқарув асослари. - Т.: Akademiya, 2006, 96 б.

2.31 Зайнутдинов Ш.Н., Ашуrow З.А. Корпоратив бошқарув. - Т.: ТДИУ, 2010. 105б.

2.32 Инвестиции. Учебник. -М.: Проспект. 2013. 392 с.

2.33 Инновационный менеджмент. Под редакцией Ильеновой С.Д. -М.: Юнисм 2012. 392 стр.

2.34 Исаев Р.А. Основы менеджмента. - М.: Дашков и К., 2013. - 347с.

2.35 Ғозибеков Д.Ғ. Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. – Т.: Молия, 2003. –Б.26.

2.36 Бабич Т.Н., Козьева И.А., Вертакова Ю.В., Кузьбожев Э.Н. Прогнозирование и планирование в условиях рынка: Учеб. пособие. - М.: ИНФРА-М, 2013. С. 104-109, 328.

2.37 Альпина М. Корпоративная стратегия. - Бизнес Букс, 2008. 266с.

2.38 Мазур И.И., Шапиро В.Д., Ольдерогге Н.Г., Шеин В.И. Корпоративный менеджмент. Учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности «Менеджмент орг.»; Под общ. ред. И. И. Мазура и В. Д. Шапиро. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Изд-во «Омега-Л», 2008. – 781.

2.39 Мазур И.И. и др. Корпоративный менеджмент. - М.: Омега-Л., 2011. - 781с.

2.40 Михайлов Д.М. Эффективное корпоративное управление(на современном этапе развития экономики РФ): учебно-практическое пособие/ Д.М.Михайлов.-М.: КНОРУС, 2010. с. - 27-28.

2.41 Нурибегов Р.И., Пулатова Н.Р. Бозор муносабатлари шароитида корпоратив бошқарув тушунчасининг моҳияти ва унинг иқтисодий таъсири// Мустақиллик йилларида Ўзбекистон иқтисодиёти: устувор йўналишлар, муаммолар ва ечимлар. Илмий мақолалар тўплами II қисм. – Тошкент: ТДИУ. 2011.

2.42 Турикова Л.М. Корпоратив бошқарув тизимида стратегик менежмент усуллари жорий этиш самарадорлиги (“Ўзқурилиш материаллари” АК мисолида) мавзусидаги номзодлик диссертацияси. - Тошкент.: ТДИУ, 2012. 143 б.

2.43 Хошимов А.А. Корпоратив бошқарув шаклидаги тузилмаларнинг ривожланиш истикболлари. - Т.: Фан, 2003. 112б.

2.44 Элмирзаев.С.Э.Акциядорлик жамиятлари инвестицион жозибадорлигини таъминлашнинг айрим масалалари// “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. №1, 2017 йил, февраль.

2.45 Икрамов М.А., Ходжаева М.Я. Менеджмент:Словарь справочник. - Т.: Fazogive Print. 2007. –с.302.

- 2.46 Икрамов М.А, Ходжаева М.Я. Менеджмент: словарь – справочник. Т.: ТАДИ 387 с.
- 2.47 Хошимова Н.А. Инвестиционный потенциал. -Т.: “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” 2014.-с.16
- 2.48 Ғозибеков Д.Г., Котов В.А., Тешаев Ш.Ж. и др. Рынок капитала Узбекистана: вчера, сегодня и завтра. -Т.: Молия, 2002. 268с.,
- 2.49 Ғуламов С.С. Менежмент ва бизнес асослари. – Т.:”Меҳнат”н.1997. 351 б. (II-IV.VII ,боблар)
- 2.50 Ғуломов С.С. Менежмент асослари. -Т., 1998. Болаев А.В. [Привлечение прямых иностранных инвестиций как фактор внедрения зарубежных технологий в стране-реципиенте в условиях экономической глобализации](#) (рус.) // Управление экономическими системами: электронный научный журнал: Журнал. – 2014. – Апрель (№ 64). – [ISSN 1999-4516](#).,
- 2.51 Илларионов.А, Пивоваров И. Размеры государства и экономический рост. // Вопросы экономики.Москва 2002,№9. стр.18-45
- 2.52 Чепель С.В., Фаттахова А. Ключевые элементы эффективной инвестиционной политики в развивающихся странах: возможные ориентиры для Узбекистана. -Т.: ЦЭИ. 2007. 48с.,
- 2.53 Хашимова Н.А. Инвестиционный потенциал. -Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2014. 320с.
- 2.54 Большой энциклопедический словарь. -М.: Институт новой экономики, 1999. 1038с.,
- 2.55 Березинь.Е и др .Экономика предприятия. - М:”Дрофа”.2004.стр 368.
- 2.56 Экономика предприятия.Учебник. Под ред.проф. Горфинкеля В.Я и др. М:ЮНИТИ. 2007.
- 2.57 Экономический рост В кн: Макроэкономика. - М.: 1998. 158 с.
- 2.58 Кураков Л.П. Макроэкономическая стабильность и экономический рост. В кн: Экономика инноваций. - М.: 1998 стр.140-18.
- 2.59 Касымов Г.М. Менеджмент. - Т.: Узбекистан 2002 312с

- 2.60 Махмудов Э.Х. Экономика промышленных предприятий учебник. - Т.:Иқтисодчи, 2015. 80 с.,
- 2.61 Новиков А.В. Фондовый рынок как механизм привлечения инвестиций. -Н.: 2000. 346с.,
- 2.62 Первушин С.А Хозяйственная конъюнктура. - М.,1926.
- 2.63 Попов Г. Эффективное управление. — М.: Экономика, 1976; 2-е изд. — 1985.
- 2.64 Петухов Р.М. Оценка эффективности промышленного производства: методы и показатели. - М.: Экономика, 2000
- 2.65 Рубцов Б.Б. Мировые финансовые рынки: современное состояние и закономерности развития. -М.: Финансовая академия. 2007. 30с.,
- 2.66 Стиглер Дж. Дж. [Теория олигополии](#) // Вехи экономической мысли. Том 2. Теория фирмы / Под ред. [В. М. Гальперина](#) — СПб.: Экономическая школа, 2000. — С. 371—401 — 534с. (англ. A theory of oligopoly, 1964).
- 2.67 С.Коллинз The Practice of Management (1954). Русскоязычное издание: Практика менеджмента. — М.: [«Манн, Иванов и Фербер»](#), 2015. — 416 с.
- 2.68 Самаульсон П.А. совокупное предложение, экономический рост и макроэкономика политика. - М.: 1997. 567с
- 2.69 Руденко А.И. Экономика промышленного производства в условиях рынка. - Минск, 1992.
- 2.70 Стратегический менеджмент для инженера. - М.,: 1997, 39 стр.
- 2.71 Павлюченко В.Ф. Управление эффективностью экономических процессов. – М.:Мысль, 1986 г.-352 с.,
- 2.72 Таджибаева Д. Иқтисодиёт назарияси. - Т.: Шарқ. 415 б
- 2.73 Турсунхожаев М. Производственный менеджмент. - Т.: Иқтисодий-молия.2006.224 с.
- 2.74 Улмасов А., Вахобов А.В. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. - Т.: «Шарқ», 2006. — 480 бет.,

2.75 Шодмонов Ш.Ш., Гофуров У.В. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. - Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2010. - 728 бет.

2.76 Шодмонов Ш ва бошқалар. Иқтисодиётда тежамкорлик ва мутаносибликни таяминлашнинг назарий-узлубий асослари. Монография ТДИУ, 2010, 256 б.

2.77 Шарифходжаев М.Ш. Улмасов А. Иқтисодиёт назарияси. - Т: Меҳнат 1997.

2.78 Шодмонов Ш.Ш ва бошқалар. Иқтисодиёт назарияси. - Т: Молия 2002. 416 бет

2.79 Экономика предприятия. Учебник. - СПб. Питер 2007. 400 стр.

2.80 Фомичев А.Н. Стратегический менеджмент. Учебник. - М.: Дашков и К. 2013, 468с

2.81 “Ўзқурилиш материаллари” АЖнинг 2017 й. 26 июлда ўтказилган “Пресс-Релиз” материалларидан.

III. Илмий мақола ва рисолалар

3.1. Нуримбетов Р.И. Мэтякубов А.Д. «Advanced housing fund management system as a tool for improving delivery of municipal services on client satisfaction». PalArch's Journal of Archaeology of Egypt / Egyptology PJAEЕ, 17 (6) (2020)

3.2. Юлдашев Н., Турсунов Б. Applying of artificial intelligence in the textile industry as factor of innovative development of the branch // Бюллетень науки и практики. 2018. Т. 4. №4. С. 396- 403. Режим доступа: <http://www.bulletennauki.com/yuldashev> (дата обращения 15.04.2018).

3.3. Юлдашев Н., Фаттахов А.А., Сафаров Б.Д. Информационное сопровождение логистической цепи в условиях инновационного развития экономики. Сборник научных трудов по итогам II международной научно-практической конференции. 2019

3.4. Захаренко И.К. Анализ инновационных кластеров// Российское предпринимательство. -2014, №22 (268).-С. 67-69.

3.5. Ломова М.Н. Экономическая наука и практика. Материалы международной научной конференции (г.Чита, февраль 2012г.). 2012.

3.6. Беркинов Б. Ўзбекистонда барқарор иқтисодий ривожланишни таъминлашнинг институционал механизмлари ва таъминлаштириш йўналишлари. Эффективное использование социально-экономического потенциала и привлечение новых источников экономического роста. Материалы экономического форума. Том 1, - Т.: IFMR, 2015, 70-74 б.

3.7. Соколов Д.В. Классификация рисков, как многозадачный инструмент риск-менеджмента организаций // Электронный научный журнал «Управление экономическими системами». 2012. –С. 51-52.

3.8. Файбуллаев О. Худудларга инвестиция жалб қилиш – ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг муҳим омили. “Халқ сўзи” газетаси. 3 февраль 2017 йил.

3.9. Костин А. Мы всегда ставим перед собой самые амбициозные цели. (Интервью с Президентом-председателем правления ВТБ) // [«Национальный банковский журнал». — 2008. — № 10, октябрь. — 12.10.2008.,](#)

3.10. Новожилов В. В. У истоков подлинной экономической науки. — М.: Наука, 1995. — 234 с. — (Памятники экономической мысли)

3.11. Мадрахимов У.А. Ўзбекистонда барқарор иқтисодий ўсиш сифатини ошириш йўллари. Иқтисод фанлари доктори автореферати. - Т.: 2017

3.12. Махмудов Э.Х. Экономика промышленных предприятий. - Т.: ТГЭУ. Иқтисодиёт. 2015. 368 с

3.13. Мелкумов Я.С. Организация и финансирование инвестиций. - М.: Инфра-М. 2001. 3-с

3.14. Махмудов Э.Х Промышленность Узбекистана: Экономика размещение приоритеты развития .(вопросы теории и практики).Т: ”Иқтисодиёт”, 2013 131 бет

3.15. Мамедов А.О. Современная экономика. Учебник для ВУЗов., Махмудов Н «Бозор иқтисодиёти шароитида ишлаб чиқариш самарадорлигининг таҳлилий тизими». - Т «Ўзбекистон», 1993

- 3.16. Маршалл А. Принципы экономической науки. Пер. с англ. — М.:Издательская группа "Прогресс", 1993. — 23 л
- 3.17. Низамов А.Б. Экономический рост и управление рынка региональной экономикой в условиях рынка. - Т.: Турон – Икбол, 2006
- 3.18. Назаров В. Методологические подходы к оценке эффективности межбюджетных отношений в субъектах Российской Федерации / Соавт.: Силуанов А., Стародубровская И. // Экономическая политика, 2011. – № 1. – С. 5-22.,
- 3.19. Нуриббетов Р.И Менеджмент: амалий машқлар. Т.: Ben poligraf. 2007. 188с.
- 3.20. Нуриббетов Р.И., Туриков Л.М. Корпоратив бошқарувда стратегик менеджмент самарадорлигини ошириш йўллари. - Т.: “Фан ва технологиялар” нашриёти. 2016. 92-93 – бетлар.
- 3.21. Назаров Ш.Х. Методологические аспекты повышения конкурентоспособности регионов. - Ташкент: IFMR, 2014 стр.212
- 3.22. Назаров Ш.Х. Методологические аспекты повышения конкурентоспособности регионов. - Т.: IFMR, 2014. 312 с.
- 3.23. Павлов В.С. Проблемы совершенствования финансового планирования. - М., 1982.,
- 3.24. Расулов А и другие. Узбекистан десять лет по пути формирования рыночной экономики. - Т.: Узбекистан .2001. 352 с.
- 3.25. Ройзман И.И. Оценка эффективности инвестиционных проектов: учёт региональных рисков. // Инвестиции в России. — 1998. — № 10. - С. 13—20.
- 3.26. Портер Майкл Э. Конкуренция М.: Вильямс 2001. 495 с
- 3.27. ["Томас Майер - Мировая экономика - журнал текущего экономического анализа и политики"](http://world-economics-journal.com) . world-economics-journal.com 2011.
- 3.28. Турикова Л.М. Корпоратив бошқарув тизимида стратегик менеджмент усуллари жорий этиш самарадорлиги (“Ўзқурилиш материаллари” АК мисолида) мавзусидаги номзодлик диссертацияси. - Тошкент.: ТДИУ, 2012. 143 б.

3.29. Хрустаев Б.Б. Теоретические и методологические основы формирования стратегий развития предприятия. – Казань: Письма Казанского Государственного и строенного университета. 2012 №2. - С 261-266.

3.30. Хашимова Н.А. Инвестиционный потенциал. - Ташкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси”. 2014 й. 320 бет.

3.31. 111 Хошимов А.А. Корпоратив бошқарув шаклидаги тузилмаларнинг ривожланиш самарадорлиги. - Т.: Фан, 2003. 112б.

3.32. Ходжаева М.Я. Икрамов М.А. Менеджмент: словарь справочник. - Т.: Fazogive Print. 2007. –с.302.,

3.33. Экономический рост и вектор развития современной России. - М: ТЕИС. 2004, 27 стр.

3.34. Черных Е.А. Организация строительного производства: бережливый подход. // Менеджмент качества. 2010, №1. - с 44-55.

3.35. Чуманенко Н.Т. Повышение эффективности производства. – Киев: «Наукова думка» 1988.

3.36. Нурибетов Р.И. ва бошқ. Ўзбекистон минтақаларида қурилиш индустриясини ривожлантириш стратегиясининг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш. Монография. - Т.: Fan va texnologiyalar. 2017.-Б 344.

3.37. Нурибетов Р.И., Мэтякубов А.Д. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда қурилиш материалларини ишлаб чиқариш саноатининг ривожланиш тенденциялари//Ўзбекистон архитектураси ва қурилиши. №1-2 2017 - Б 37-42.

3.38. Холмурадов Р. Корпоративное управление: влияние на эффективность деятельности корпорации. //Бозор, пул ва кредит, 2006, №8, - Б 43-44.

IV. Хорижий адабиётлар

4.1. Black B., Kraakman R., Tarassova A. Russian Privatization and Corporate Governance: What Went Wrong? - Stanford Law Review, 2000, vol. 52, p. 1786.

- 4.2. Nicolas A Model of Economic Growth // The Economic Journal, Vol. 67, No. 268 (Dec., 1957), pp. 591—624. Schultz T.W. Origins of Increasing Returns, Cambridge, Massachusetts, Blackwell Publishers, 1993.
- 4.3. Bavtol K, Vavtin D. management – Second Edition – New York? 1994.
- 4.4. Bagley, Constance E. Managers and the legal Environment: Strategies for the 21 st. Century. St Pawl. 1991 -692p
- 4.5. Barnett, John N. Wilsted, William D. Strategie management: text and conspectus – Boston 1989. 210 p
- 4.6. Drucler, F. Peter Managing for Results: Ekonomic Tacks and Risk – Taking Decisions – New York: Harper Business, 1993-241 p
- 4.7. Drucker, Peter E. Management respond Sibilates practices – New York: Harper Public, 1990- 839 c
- 4.8. Futrell Chares. Sales management – 3 rot ed – Chicago 1991 – 609 p.
- 4.9. Hill, Charles W.L. Jones, Barven R. Strategic management. The ovvy: An integrated Approach – Boston, 1992 – 450 p
- 4.10. Krajewski Lec J. Operation management strategy and analyses – New York – Addison- Wesley pull compy 1990.
- 4.11. Milgrom, Paul R. Ekonomics, organizations and management – New Jersey: Prentice Hall, 1992-620 p.
- 4.12. Pentico, David W. Management science: mathematical programming and Network models. San Diego, 1992 – 304 p.
- 4.13. Kaplan R.S., Norton D.P. Alignment: Using the Balances Scorecard to Create CorporateSynergies HarvardBusinessReviewPress, 2006-320 p.
- 4.14. Veasey E.N. The Emergence of CorporateGovernance as a New Legal Discipline //The Business Jawyev N48, 1993. P.1276.
- 4.15. Calbraith Jay.R. Jawlev Edward E. and associates. Organizing for the Future. The New Jogie for Managing Complex Organizations. San-Francisco, Ca.: Yossey-Bass InePubeloshevs, 1993, p.310.
- 4.16. Thomas R.L. Modern econometrics. - England.: Manchester Metropolitan University, 1998. - 211 p.

4.17. Gitahi Leda. A New Paradigym of Industrial organization. The Diffsion of Technological and Managerial Innovations in the Brazil Industry. Thesis of Ph.D, Stokholm, 2000.

4.18. Management Problems in Africa Ed by UkandiG.Damaghi, London: Macmillan, 1986, p.395.

4.19. Kidduntu Moses N.Managing Organizations in developing countries. An Operational and Strategic Approach. West Hartford, Connecticut: Kumarian Press, 1992, p.328.

4.20. Why do only one third of UK companies vealise significant strategic success? 2 GC Working Paper, May 2001. www.2gc.co.uk

4.21. MikherjeeAvindan and SastryTrilochan. The Automative Industry in Emerging Economies: A comparison ofKorea, Brasil, China and India. Ahmedabad, India: Indian Institute of management. 1996, March.

4.22. Albrecht K. Successful Management by Objective. An Action Manual. Englwood Cliffs: A.Spectrum Book.Prentice-Hall Inc., 1978, P.222.

4.23. Weinrich Heinz. How to Set Goals That Work for Your Company – And Improve the Bottom Line! www.usf.edu

4.24. Perles Philip J., You will implement MBO.www.airpower.maxwell.af.mil/other/publications/087.shtml.

4.25. Daniel B. Stang, Robert A. Handler, 2012: MarketScope for Project and Portfolio Management Software Applications. Gartner (27 June 2012).

V. Маълумотлар ва статистик тўплам

5.1. “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасининг 2012-2019 йй йиллик ҳисоботлари.

5.2. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2005-2019 йй ижтимоий-иқтисодий ривожланиши бўйича материаллари. Статистик тўплам.

5.3. Статетический сборник основные тенденции и показатели экономического и социального развития Республики Узбекистан за годы независимости (1990-2010 гг) и прогноз на 2011 – 2015 гг

5.4. 2010–2020 йй Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий–иқтисодий ривожланиши. Давлат статистика қўмитаси.

5.5. “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасининг 2010 – 2020 йй асосий ижтимоий–иқтисодий кўрсаткичларнинг ривожланиши. “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси.

5.6. Основные тенденции и показатели экономического и социального развития Республики Узбекистан за годы независимости (1990-2010гг) и прогноз на 2011-2015 гг. - Т.: Узбекистан, 2011.

5.7. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги маълумотлари.

5.8. “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси маълумотлари

VI. Интернет материаллари

<http://www.review.uz/>

<http://openinfo.uz/uz/news>

http://www.deponet.uz/sites/default/files/editor/o_sv_sayt_ruz_091216.pdf –

Қимматли қоғозлар марказий депозитарийси сайти маълумотлари.

Портал внешнеэкономической информации РФ

http://www.ved.gov.ru/moder_innovac/analitic/analytical_materials/realiz_progr_1ocaliz/

Обзор рынка строительных материалов.

<http://www.mfer.uz/ru/investments/economy/>

<http://www.industrytap.com/>

www.globalconstruction2030.com

www.lex.uz

www.riviem.uz

www.cer.uz

<http://www.125130.ru/php>

<http://www.leanconstruction.org>

<http://stat.uz>

<http://en.wikipedia.org/wiki/design-buld>

<http://www.lotticefinancial.com>

КИРИШ.....	3
I.БОБ. МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШНИ НАЗАРИЙ ВА ИНСТИТУЦИОНАЛ АСОСЛАРИ.....	5
1.1. Миллий иқтисодиёт тармоқларига инвестицияларни жалб этиш моҳияти.....	5
1.2. Ўзбекистон иқтисодиётига инвестицияларни жалб этишнинг институционал асослари.....	18
1.3. Инвестиция жараёнларини бошқаришни макроиқтисодий механизмлари.....	30
II.БОБ. ҚУРИЛИШ МАТЕРИАЛЛАРИ САНОАТИ КОРХОНАЛАРИГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШНИ БОШҚАРИШ САМАРАДОРЛИГИ ТАҲЛИЛИ.....	45
2.1. Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш саноатида инвестицион таъминотни бошқаришнинг замонавий ҳолати.....	45
2.2. “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмаси корхоналарида инвестицион жараёнларни молиялаштириш механизмини бошқариш самарадорлигини баҳолаш.....	59
2.3. Қурилиш материаллари саноати корхоналарида инвестицион жозибадорликни оширишга таъсир этувчи омиллар таҳлили.....	74
III.БОБ. “ЎЗСАНОАТҚУРИЛИШМАТЕРИАЛЛАРИ” УЮШМАСИ КОРХОНАЛАРИДА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШНИ БОШҚАРИШНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ...	88
3.1. Қурилиш материаллари саноати корхоналарида инвестицияларни жалб этишда бошқарув самарадорлигини оширишнинг асосий йўллари.....	88
3.2. Қурилиш материаллари саноати корхоналарга инвестицияларни жалб этиш самарадорлигини эксперт сўровнома асосида баҳолаш	102
3.3. Қурилиш материаллари саноатида асосий капиталга киритилган инвестициялар самарадорлигини баҳолаш ва прогнозлаш.....	116
IV-БОБ. ҚУРИЛИШ МАТЕРИАЛЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ КОРХОНАЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ БОШҚАРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....	128
4.1. Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналари иқтисодий самарадорлигини ошириш стратегиясини ишлаб чиқиш.....	128
4.2. Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналари самарадорлигини ошириш йўлларини иқтисодий асослаш.....	137
4.3. Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналарга инвестицияларни жалб этишни бошқаришнинг чет эл амалиёти.....	146
ХУЛОСА.....	159
ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	164
МУНДАРИЖА.....	182

